

SİVAS MÜFTÜSÜ İSMÂİL b. SİNÂN VE FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR İSİMLİ ESERİ

Dr. Muhammed Emin AK

KimlikYayıncılık

E-kitap

SİVAS MÜFTÜSÜ İSMÂİL b. SİNÂN VE FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR İSİMLİ ESERİ

Dr. Muhammed Emin AK

K

Hanefî mezhebinin özellikle muhtasar eserlerinin kaynağı İmam Muhammed'in (ö. 189/805) zâhiru'r-rivâye adıyla bilinen kitaplarıdır. Zâhiru'r-rivâye adıyla bilinen kitaplar, h. IV. asırda özetlenmiş, h. V. ve VI. asırda özetlenen bu kitaplar şerh edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ilmi bir faaliyet olarak, ancak pek çok farklı sebeplerle tekrar ihtisar çalışmaları ve bu muhtasarlara üzerine tekrar şerh çalışmaları yapılmıştır. İbrahim Halebî'nin (ö. 956/1549) Mültekâ isimli eseri ve onun ilk şerhlerinden olan İsmâil b. Sinân'ın (ö. 1048/1638) Ferâidu Mülteka'l-ebhur isimli eseri h. X. ve XI. asırdaki ihtisar ve şerh çalışmalarının örneklerindedir.

İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin Mültekâ şerhi olan Ferâidu Mülteka'l-ebhur isimli eseri ise günümüze ulaşması açısından üçüncü; yazılış sırasına göre dördüncü; hacim açısından da en hacimli ilk şerhtir. İsmâil b. Sinân Ferâid'i onlarca eserden faydalanarak yazmıştır. Diğer eserlerden yaptığı alıntılarını başarılı bir şekilde kompoze etmiş ve kendi görüşünü ya da tercihini en sonda ifade etmiştir. Ferâid'in bu yönüyle bir değer kazandığı ve Mültekâ şerhleri arasında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Bu çalışmayla öncelikle İsmâil b. Sinân es-Sivâsî ve Ferâidu Mülteka'l-ebhur isimli eserinin tanıtımını yapmak ve bu vesileyle erişim ve faydalanma kolaylığı sağlamak, ikinci olarak da Ferâid'i tahlil ederek fıkıh literatüründeki yerini göstermek hedeflenmektedir.

ISBN: 978-625-5951-70-0

97862551951700

**SİVAS MÜFTÜSÜ İSMÂİL b. SİNÂN VE
FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR İSİMLİ
ESERİ**

Dr. Muhammed Emin AK

KimlikYayınları

SİVAS MÜFTÜSÜ İSMÂİL b. SİNÂN VE FERÂİDU
MÛLTEKA'L-EBHUR İSİMLİ ESERİ

Yazar

Dr. Muhammed Emin AK

Editör

Doç. Dr. Davut İLTAŞ

İç Tasarım ve Yayına Hazırlayan

Cihan ER

Kapak Tasarımı ve Grafik

Erol ATICI

E - Kitap

Mart 2026

ISBN

978-625-5951-70-4

T.C. Kültür Bakanlığı

Yayıncılık Sertifika No

52115

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. No: 8

Melikgazi / KAYSERİ

Tel: 0 352 207 66 66 / 31029 – 0 544 616 00 38

web: www.kimlikyayinevi.com / tezmer@yandex.com

Kitabın içerisindeki tüm bilgilerin hukuki ve cezai sorumluluğu yazarına aittir. Yayınevinin yazılı izni olmadan, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Dr. Muhammed Emin AK

Aslen Kozan'lı olan yazar 1991 yılında Develi'de doğdu. 2009 yılında Yahyalı İmam-Hatip Lisesi'nden, 2013 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2017 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Ana Bilim Dalı yüksek lisans programından "İslâm Ceza Muhâkemesi Usûlünde İspat Vâsıtaları ve Değişim" isimli tezle mezun oldu. 2024 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Ana Bilim Dalı doktora programından "İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili (Kitâbu't-Tahâre - Kitâbu'l-i'Tâk arası) isimli tezle mezun oldu.

2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Müezzin-Kayyım olarak göreve başladı. 2017-2020 yılları arasında Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde yüksek ihtisas eğitimi aldı. 2020-2025 yılları arasında Kozan'da vaiz olarak çalıştı. 2025 tarihinden itibaren Develi'de vaiz olarak çalışmaktadır. İslam Hukuku alanında çeşitli kitap, kitap bölümü ve makaleleri olan yazar iyi derecede Arapça bilmekte olup evli ve iki çocuk babasıdır.

*Bu kitabımı, aile yükünü benden alarak çalışma ortamı oluşturan sevgili
eşim **Merue AK**'a sevgi ve teşekkürle ithaf ediyorum.*

ÖN SÖZ

Hanefî mezhebinin özellikle muhtasar eserlerinin kaynağı İmam Muhammed'in (ö. 189/805) zâhiru'r-rivâye adıyla bilinen kitaplarıdır. Zâhiru'r-rivâye adıyla bilinen kitaplar, h. IV. asırda özetlenmiş, h. V. ve VI. asırda özetlenen bu kitaplar şerh edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ilmi bir faaliyet olarak, ancak pek çok farklı sebeplerle tekrar ihtisar çalışmaları ve bu muhtasarlar üzerine tekrar şerh çalışmaları yapılmıştır. İbrahim Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mültekâ* isimli eseri ve onun ilk şerhlerinden olan İsmâil b. Sinân'ın (ö. 1048/1638) *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* isimli eseri h. X. ve XI. asırdaki ihtisar ve şerh çalışmalarının örneklerindedir.

Mülteka'l-ebhur Halebî'nin en meşhur eseridir. X. asır muhtasarlarındandır. Halebî, eserini *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik*, *el-Vikâye* ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını esas alarak oluşturmuştur. Halebî tercih ettiği hükmü bu eserlerde bulamazsa, *Mecma'u'l-bahreyn* ve *el-Hidâye* isimli eserlere başvurmuştur. Halebî *Mültekâ*'da Hanefî mezhebindeki müfta bih görüşü vermiş, bazen de zamanın şartlarına uygun olan görüşü hemen müfta bih görüşten sonra vermiştir. *Mültekâ*, kitâb, bâb ve fasıl sistemine göre yazılmıştır. Düzen bakımından *Kenzü'd-dekâik*'e benzemektedir. Metnin iç kompozisyonu açısından, kendisinden önce yazılmış muhtasar fıkıh kitaplarına göre daha sistematik olduğu söylenebilir. Mütûn-i erbaanın içerdiği meselelerin hemen hemen tamamı *Mültekâ*'da vardır. Muhtevası açısından da başarılıdır. Halebî'nin amacını, kaynak olarak aldığı eserleri sadece daha sistemli hale getirip telif etmek

olarak açıklamak doğru olmayacaktır. Bunun yanında zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak, mezhep içinde müfta bih olmasa da problem çözen görüşlere yer vererek meseleleri çözüme kavuşturduğu söylenebilir. Ayrıca Halebî *Mültekâ'*yı telif ederken esas aldığı altı kitapta bulunmayan bazı konulara da yer vermiştir. İzlenen bu yöntem sayesinde *Mültekâ* özgün bir mahiyete ulaşmıştır. Bu özgünlüğü sebebiyle yazıldıktan kısa bir süre sonra Osmanlı'da fıkıh eğitimi, fetva ve yargı faaliyetlerinde önemli bir yer tutmuştur.

İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin *Mültekâ* şerhi olan *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* isimli eseri ise günümüze ulaşması açısından üçüncü; yazılış sırasına göre dördüncü; hacim açısından da en hacimli ilk şerhtir. İsmâil b. Sinân *Ferâid*'i onlarca eserden faydalanarak yazmıştır. Diğer eserlerden yaptığı alıntılarını başarılı bir şekilde kompoze etmiş ve kendi görüşünü ya da tercihini en sonda ifade etmiştir. *Ferâid*'in bu yönüyle bir değer kazandığı ve *Mültekâ* şerhleri arasında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Bu çalışmayla öncelikle İsmâil b. Sinân es-Sivâsî ve *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* isimli eserinin tanıtımını yapmak ve bu vesileyle erişim ve faydalanma kolaylığı sağlamak, ikinci olarak da *Ferâid*'i tahlil ederek fıkıh literatüründeki yerini göstermek hedeflenmektedir.

Giriş ve üç bölümden oluşan bu kitabın giriş kısmında konunun önemi, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynaklarına ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Birinci bölümde İbrahim Halebî'nin ve İsmâil b. Sinân'ın hayatı ve eserlerinden bahsedilerek, *Mültekâ* ve *Ferâid*'in müellife aidiyeti, yazılış sırası ve tarihi, yazılış nedeni, muhtevası, bazı imlâ özellikleri ve kullandığı kısaltmaları, eserin önemi, konuların işleniş tarzı ve

Muhammed Emin AK

sistematigi, istifade ettiği kaynaklar ve fıkıh literatüründeki yeri açıklanmıştır. İkinci bölümde İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid'* de yaptığı fikhî tercihleri, diğer mezheplere yapılan atıflar, *Ferâid'*deki küllî kâideler, fıkıh usulü ve Arap dili gramerine dair yaptığı açıklamalar örneklerle tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Ferâid'*in nüshalarının tanıtımı yapılmıştır.

Muhammed Emin AK
Kayseri 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	3
İÇİNDEKİLER	6
KISALTMALAR LİSTESİ	9
GİRİŞ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM EL-HALEBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE MÛLTEKA'L-EBHUR İSİMLİ ESERİ

1.1. Hayatı ve Eserleri	16
1.2. <i>Mülteka'l-Ebhur</i>	20
1.2.1. <i>Mültekâ'</i> nın Mahiyeti ve Önemi.....	20
1.2.2. <i>Mültekâ'</i> nın Şerhleri	23
1.2.3. <i>Mültekâ'</i> nın Baskıları, Haşiyeleri ve Tercümelere.....	29
İSMAİL B. SİNAN ES-SİVÂSÎ'NİN HAYATI VE FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR.....	31
1.1. Hayatı.....	31
1.2. Eserleri	36
1.3. <i>Ferâidu Mülteka'l-Ebhur</i>	40
1.3.1. <i>Ferâid</i> 'in Özellikleri ve Muhtevası.....	40
1.3.2. <i>Ferâid</i> 'de Konuların İşleniş Tarzı ve Sistematiği	47
1.3.3. <i>Ferâidu Mülteka'l-Ebhur</i> 'un Kaynakları.....	56
1.3.3.1. Fıkıh Kaynakları.....	57
1.3.3.2. <i>Ferâid</i> 'in Diğer Kaynakları	72
1.3.4. <i>Ferâidu Mülteka'l-Ebhur</i> 'un Fıkıh Literatüründeki Yeri.....	77

1.3.10.1. <i>Ferâid</i> 'in <i>Mecra'l-enhur</i> ile Mukayesesi	77
1.3.10.2. <i>Ferâid</i> 'in <i>Mecma'u'l-enhur</i> ile Mukayesesi	82
1.3.10.2. <i>Ferâid</i> 'e Atıfta Bulunan Kitaplar	88

İKİNCİ BÖLÜM

FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN TAHLİLİ

2.1. İSMÂİL B. SİNÂN'IN MÛLTEKÂ'DAKİ TERCİHLERİN DAYANAKLARINI TESPİTİ	97
2.1.1. <i>Ferâid</i> 'de <i>Mültekâ</i> 'nın Mezhep İçi Tercihlerinin Dayanağının Tespiti	102
<i>Ferâid</i> 'de Mezhep Dışı Tercihler ve Dayanağının Tespiti .	108
2.2. FERÂİD'DE DİĞER MEZHEPLERE YAPILAN ATIFLAR	111
1.2.1. Şâfiî Mezhebine Yapılan Atıflar	112
1.2.2. Malikî Mezhebine Yapılan Atıflar	117
1.2.3. Hanbelî Mezhebine Yapılan Atıflar	120
1.3. FERÂİD'DE MESELELERİN AÇIKLANMA-SINDA İZLENEN YÖNTEM	125
1.3.1. <i>Ferâid</i> 'de Fıkıh Usulü Kurallarıyla Şerh	125
1.3.2. <i>Ferâid</i> 'de Arapça Dil Kurallarıyla Şerh	127
1.3.3. <i>Ferâid</i> 'de Küllî Kâidelerle Şerh	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN NÜSHALARI

1. FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN YAZMA NÜSHALARI	137
1.1. <i>Ferâid</i> 'in Nüshalarının Tanıtımı	137
1.2. <i>Ferâid</i> 'in En Önemli Nüshalarının Tanıtımı	144
1. Esad Efendi (Müellif) Nüshası	144
1.2. Atıf Efendi Nüshası	146
1.3. Ayasofya Nüshası	147

1.4. Hamidiye Nüshası	150
SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA.....	163

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
nr.	: Numara
md.	: Maddesi
ö.	: Ölüm tarihi
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu kitabın konusu, Sivas Müftüsü İsmâil b. Sinân ve *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* isimli eserinin *Kitâbu't-tahâre-Kitâbu'l-i'tâk* arasının tahkik ve tahlilidir. Belli bir yöntem ve disiplin ile elde edilen nüshaları karşılaştırmak suretiyle tahkiki yapılan *Ferâid* metni, aynı zamanda tahlili yapılacak anlayış ve görüşlerin verilerini de içeriğinde bulundurmaktadır. Bu çalışma ile ulaşılmak istenen hedef *Ferâid*'in tahkikini yapmak, tahlil etmek, fıkıh alanındaki yerini tespit etmek, *Ferâid*'in müellifi İsmâil b. Sinân'ı tanıtmaktır. Bu kitabın önemi ise, Osmanlı Devleti'nde fıkıh eğitimi, fetva ve yargı da önemli bir yeri olan *Mültekâ*'nın ilk şerhlerinden olan *Ferâid*'in ve müellifinin tanıtılmasıdır.

2. Çalışmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu kitapta İbrahim Halebî ve İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişilikleri ele alınırken klasik tabakât kitaplarına başvurulmuştur. Daha sonra tezler, kitaplar, makaleler ve ansiklopedilerden faydalanılmıştır.

Elyazma şeklinde bulunan *Ferâidu Mülteka'l-ebhur*'un nüshaları kataloglardan taranarak tespit edilmiştir. Bu taramalar sonucunda *Ferâid*'in 28 nüshasına ulaşılmıştır. Bu nüshalar tek tek incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'na 763, 764 numaralarıyla kayıtlı nüshanın müellif nüshası olduğu tespit

edilmiştir. Bu nüshayla birlikte Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu'na 915, 916 numaralarıyla kayıtlı nüsha da takip edilmiştir. Bu iki nüshada okunamayan ya da şüpheye düşülen yerlerde Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'na 1282, 1283 numaralarıyla kayıtlı nüshaya ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu'na 515, 516 numaralarıyla kayıtlı nüshaya bakılmıştır. Ayrıca *Ferâid'* de geçen *Mültekâ* metni, Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî tarafından gerçekleştirilen tahkikli *Mültekâ* neşriyle karşılaştırılmıştır.

Klasik kaynaklar, *Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Kaynakları* başlığı altında ayrıntılı bir şekilde verildiği için burada ayrıca verilmeyecektir.

Bunun haricinde ki en önemli kaynaklar ise şöyledir:

• Mâlikî mezhebine yapılan atıflar değerlendirilirken şu eserlere müracaat edilmiştir:

el-Müdevvene, Sahnûn (ö. 240/854)

et-Tebşıra, Ebu'l-Hasan el-Lahmî (ö. 478/1085)

Şerhu't-Telkîn, Ebû Abdillâh el-Mâzerî (ö. 536/1141)

et-Tenbîh alâ Mebâdi't-tevcîh, Ebû Tahir el-Mehdevî (ö. 536/1141).

• Şafîî mezhebine yapılan atıflar değerlendirilirken şu eserlere müracaat edilmiştir:

el-Ümm, İmam Şâfiî (ö. 204/820)

Bahrü'l-mezheb fî fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî, Ebû'l-Mehâsin er-Rûyânî (ö. 502/1108)

Hulâsatü'l-muhtasar ve nekâvetü'l-mu'tesar, Ebû Hamid el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111)

Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-Kebîr) Abdülkerim el-Kâzvînî (ö. 623/1226)

el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb, Ebû Zekerîyya en-Nevevî (ö. 676/1277)

el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh, İbnü'r-Rif'a (ö. 710/1310).

• Hanbelî mezhebine yapılan atıflar değerlendirilirken şu eserlere müracaat edilmiştir.

Mesâilü Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibnihî Abdullah), Ebû Abdullah eş-Şeybânî (ö. ?)

Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni ebi'l-Fadl Sâlih), Ebû Abdullah eş-Şeybânî (ö. ?)

Mesâilü'l-İmâm Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvud es-Sicistânî, Ebû Dâvud Sicistânî (ö. 275/889)

Mesâilü Harb b. İsmail el-Kirmânî, Harb b. İsmail el-Kirmânî (ö. 280/?)

el-Muğnî, İbn Kudâme (ö. 620/1223).

• Şahıslar ve kitaplar hakkındaki bilgiler için şu eserlere müracaat edilmiştir.

Tâcü't-terâcim, İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)

eş-Şekâ'iku'n-numâniyye fî ulemâi'd-Deoleti'l-Osmâniyye, Taşköprizâde (ö. 968/1561)

Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, Katib Çelebî (ö. 1067/1657)

el-Fevâidü'l-behiyye, Leknevî (ö. 1304/1886)

Hediyetü'l-ârifîn, Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920)

el-A'lam, Ziriklî (ö. 1976)

Mu'cemü'l-müellifîn, Ömer Rızâ Kehhâle'nin (ö. 1987).

• Diğer önemli kaynaklar ise şunlardır:

el-Eşbâh ve'n-Nezâir, İbn Nüceym (ö. 970/1563). Küllî kaideler değerlendirilirken bu esere başvurulmuştur.

Mecrâ (Ceryü)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur, Nüreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî (ö. 1003/1594). *Mültekâ'*nın *Ferâid'*den önce yazılan ve hacimli şerhlerinden biri olduğu için *Ferâid* ile kıyaslanmıştır.

Hidâyet Yıldızı Şemse'd-din Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri, Recebü's-Sivâsî (ö. h. 1016-1017). Bu eserin sahibi İsmâil b. Sinân'la aynı dönemde ve ortamda yaşamış ve onu tanıyan birisidir. İsmâil b. Sinân hakkında bilgi veren en önemli kaynaktır.

Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur, Şeyhîzâde (Damad) (ö. 1078/1667). *Ferâid'*e atıfta bulunan bir eser olduğu için bu atıfları değerlendirilmiştir. Ayrıca *Mültekâ'*nın en önemli şerhlerinden biri olduğu için *Ferâid* ile kıyaslanmıştır.

Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm, Ali Haydar (ö. 1935). Küllî kaideler değerlendirilirken bu esere başvurulmuştur.

Mecelle'nin Küllî Kâideleri, Mustafa Yıldırım. Küllî kaideler değerlendirilirken bu esere başvurulmuştur.

Şükrü Selim Has'ın Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne yazmış olduğu "*Halebî, İbrâhim b. Muhammed*" ve "*Mülteka'l-ebhur*" isimli maddeleri.

"*Şemseddin Sivâsî Hazretleri (1520-1597) ve Son Sivâsîlerden Hatıralar*", Müjgan Üçer.

"*Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri*", Hasan Aksoy.

3. Literatür Değerlendirmesi

Kitap çalışmasına başlanıldığında yapılan araştırma ve taramalar neticesinde *Ferâidu Mültekâ'l-ebhur'* un tamamının veya bir kısmının tahkik edildiğine dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın bittiği sıralarda internet üzerinden yapılan taramada şu bilgilere ulaşılmıştır:

1. Muhammed Şakib Abdülmühsin, *Kitabu't-Tahâre-Bâbu'l-Hayz* arası (I/1-54a varakları arası), İslami İlimler Fakültesi, Bağdat Üniversitesi, 4/1/2023.

2. Sad b. Salih b. Sad el-Avfî, *Babu'l-Hades fi's-Salat-Babu İdrâki'l-Farîza*, (I/114b-136b varakları arası) Edebiyat ve İslami Bilimler Fakültesi, Suudi Arabistan, Hicrî 1441. Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.

3. Muhammed Emin AK, *İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Kitâbu't-Tahâre - Kitâbu'l-İ'tâk Arası), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2024. Doktora tezi olarak çalışılmıştır.

4. HASAN HUSSEIN ABDULLAH AL-SHAMI, *İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Kitâbu'l-İ'tâk - Kitâbu'l-Mükâteb Arası), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2024. Doktora tezi olarak çalışılmıştır.

5. Hidayet DURNA, *İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Kitâbu'l-Mükâteb - Kitâbu'l-Ferâiz Arası), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2025. Doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Bununla birlikte İsmâil b. Sinân'ın elyazma bir kitabı yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş ve elyazma bir fetvası

üzerine de bir makale yazılmıştır. Yüksek lisans Bayram Kurt tarafından “İsmail b. Sinan es-Sivasi (ö 1048/ 1638)’nin Haşiyeye ala Şerhi’l-İsam ala Risaleti’l-İstiare Adlı Eserinin Tahkiki” yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Fetvası ise Fatih Çınar tarafından “İsmail es-Sivâsî ve Sûfîler’in Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası” ismiyle makale olarak çalışılmıştır. Bu iki çalışmada da İsmâil b. Sinân’ın hayatı ve eserlerine dair bilgilere yer verilmiş olmakla birlikte, yüzeysel bir araştırma olarak kalmış ve bazı yanlış bilgiler verildiği tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM EL-HALEBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE *MÛLTEKA'L-EBHUR* İSİMLİ ESERİ

1.1. Hayatı ve Eserleri

Tam ismi İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî'dir.¹ Süyûtî (ö. 911/1505) ismini el-Burhan el-Halebî olarak zikretmiştir.² Osmanlı dönemi kaynaklarında ve Halebî'nin eserlerinde bu lakaba rastlanılmamaktadır.³ Halebî'nin doksan yaşında öldüğü bilgisine dayanarak 860'lı (1456) yıllarda doğduğu söylenebilir. Nispetinden de anlaşılacağı üzere Halep'te doğmuştur.⁴

Halebî ilk eğitimini Halep'te almıştır. Şam'da da bazı âlimlerden ders almıştır. Halep'te imam olarak bir süre görev yaptıktan sonra IX/XV. yüzyılın sonlarına doğru Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de aralarında Suyûtî'nin de bulunduğu çeşitli

---

¹ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lam* (Daru'l-İlim, 2002), 1/66.

² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Suyuti, *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh* (Cambridge, 1970), 70.

³ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 15/231.

⁴ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-numâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabi, ts.), 295; Has, "Halebî", 15/231.

alimlerden İslâmî ilimler okumuştur. 906 (1500) yılı civarında İstanbul'a gitmiş çeşitli camilerde imamlık yaptıktan sonra Fâtih Camii imamlığına getirilmiştir. Ardından dârülkurrâya müderris olarak tayin edilen Halebî, bu görevde iken 956/1549 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Halebî mütevazî, yumuşak huylu ve nazik bir kişi olarak tanınmıştır. Zamanını ilim ve ibadetle geçirmiş, fıkıh, tefsir, kıraat ve hadiste otorite kabul edilmiştir.⁵

Halebî'nin eserleri ise şunlardır:

1. Mülteka'l-Ebhûr: Bu eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

2. Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî: Halebî bu eserinde, Sedîdüddin Kâşgarî'nin *Münyeti'l-musallî* isimli eserini şerhetmiştir. Hanefî fıkıhı esas alınarak tahâret ve namaz konuları geniş bir şekilde yazılmıştır. Osmanlı döneminde ders kitabı olarak medreselerde okutulmuştur. Bu eser, *Halebî Kebir* ismiyle meşhur olmuştur. Bu eser matbudur.⁶

3. Muhtasarü Gunyetü'l-mütemellî: *Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî* isimli eserinin muhtasarıdır. Bu esere *Muhtasarü Gunyetü'l-mütemellî* denildiği gibi *Halebî Sagîr* de denilmiştir. Eser matbudur.⁷ Güzelhisârî (ö. 1253/1837) bu esere bir haşîye yazmış ve *Hilyetü'n-nâcî* ismini vermiştir.⁸ Bu eser

---

⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, 295; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/66-67; Has, "Halebî", 15/231.

⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Musenâ, 1941), 2/1886; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/67; Has, "Halebî", 15/232.

⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1886; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/67; Has, "Halebî", 15/232.

⁸ İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: el-Maârifü'l-celiletü fi matbaatihe'l-behiyye, 1951), 2/454; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Musenâ, ts.), 12/283.

defalarca basılmış olup İbrâhim Babadâğî ve Hasan Ege tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁹

4. *Ni'metü'z-zerî'a fi nusreti's-şerî'a*: Reddiye tarzında yazılan bu kitap İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'inde yer alan görüşlerine karşı yazılmıştır. Müellif *Fusûs*'tan nakillerde bulunmuş ve tenkit etmiştir. Halebî, vahdet-i vücûd teorisi üzerinde durarak tevhid konusunda vahdet-i vücûdular ve Mu'tezile'nin mübalağalı hareket edip şirke düştüklerini ifade etmiştir.¹⁰ İbnü'l-Arabî'nin kader ve irade konularında yanlış düşündüğünü ve Ehl-i sünnet'in görüşlerine itiraz ettiğini ifade eden Halebî bu itirazlara cevap vermiştir.¹¹ Bu kitap matbudur.

5. *er-Rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks*: Mutasavvıfların semâ ve raksı (devran) ilgilenip bunların dini bir yönü olduğunu kabul etmelerinin yanlış olduğunu ortaya koymak için yazılmış bir risâledir. Halebî'ye göre semâ ve raksın dini bir yönü olmadığı gibi asıl tasavvufta da yeri yoktur. Bunların dini bir yönü olduğunu iddia edenler Allah'a iftira etmektedirler. Bu konuda geçmiş âlimlerin görüşlerini de zikreden Halebî, raksın haram olduğu konusunda icmâ olduğunu, raksın mübah olduğunu kabul edenin küfre düşeceğini, aynı şekilde semân da mübah olmadığını ileri sürmektedir. Halebî yüksek sesle zikir yapılmasını da mübah görmemektedir. Buna delil olarak bazı Hanbelîler'in bunu mekruh, Hanefîler'in ise haram gördüğü

⁹ Has, "Halebî", 15/232.

¹⁰ İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Ni'metü'z-zerî'a fi nusreti's-şerî'a*, thk. Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rıza Ali Rızâ (Riyad: Daru'l-mesir, 1998), 58.

¹¹ el-Halebî, *Ni'metü'z-zerî'a*, 108-112; Mehmet Emin Güleçyüz, "Osmanlı İlim Hayatında İbnü'l-Arabî Tartışmalarının Bir Vechesi", *Dost Bağının Meyveleri -Nurettin Albayrak Hatıraları-* (İstanbul: TEDEV Yayınları, 2022), 386-387.

konusunda nakillerde bulunarak kendisi bunu bid'at-ı seyyiye olarak göstermektedir.¹²

6. *el-Kıyâm inde zikri vilâdeti Resulillah*: Mevlid okunması esnasında ayağa kalkmanın (kıyam) caiz olmadığı görüşünü ifade etmek için yazdığı bir eserdir. Bu eserinde mevlid okunmasının hükmü hakkında bir görüş beyan etmemiştir. Mevlid okunurken kıyam etmenin Allah'tan başkasına tazim anlamına geleceğini iddia etmiş ve bunu tenzihen mekruh kabul etmiştir.¹³

7. *Risâle fi'r-red alâ men i'tekade İslâme Âzer*: Hz. İbrâhim'in babası Âzer'in ve Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in iman üzere ölüp ölmedikleri konusunda yazılmıştır. Halebî, bazı âyet ve hadisleri delil getirerek Âzer'in ve Ebû Tâlib'in iman üzere ölmediklerini iddia etmektedir.¹⁴

Bunlar dışında kaynaklarda Halebî'ye ait olduğu belirtilen diğer eserler şunlardır: *Tesfihü'l-gabî fi tenzîhi (tebri'eti) İbn Arabî, Muhtasarü'l-Cevâhiri'l-mudıyye fi tabakati'l-Hanefiyye, el-Hilyetü's-şerîfe, Risâle fi hakkı ebevey nebiyyinâ aleyhi's-selâm, Muhtasaru Fetâvâyı Tatarhâniyye (el-Müntehab mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye, el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye), Risâle fi'l-mesh, Risâletü'l-himmesa, Şerhu'l-kasîde, Kitâbü Fusûli'l-erba'în, Ta'lîkat ale'l-Islâh ve'l-Îzâh, Ta'lîkat ale'l-Hidâye.*¹⁵

---

¹² Has, "Halebî", 15/232.

¹³ Has, "Halebî", 15/232.

¹⁴ Has, "Halebî", 15/232.

¹⁵ Has, "Halebî", 15/232.

1.2. *Mülteka'l-Ebhur*

1.2.1. *Mültekâ'nın Mahiyeti ve Önemi*

Mülteka'l-ebhur Halebî'nin en meşhur eseri olup 23 Receb 923'te (11 Ağustos 1517) tarihinde telifi tamamlanmıştır.¹⁶ Halebî, eserini el-Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr'ı*, en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik'i*, Sadrüşşerîa el-Evvel'in (ö. 730/1329-30) *el-Vikâye'si* ve el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar'ını* esas alarak oluşturmuştur. Halebî tercih ettiği hükmü bu eserlerde bulamazsa, *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Hidâye* isimli eserlere başvurmuştur.¹⁷ İzlenen bu yöntem sayesinde *Mülteka'l-ebhur'un* özgün bir mahiyete ulaştığı söylenebilir.

Mültekâ'nın içerdiği hükümler incelendiğinde genelde Hanefî mezhebindeki müfta bih görüşler zikredilmiş, bazen zamanın şartlarına uygun olan görüş, hemen müfta bih görüşten sonra zikredilmiştir. Örneğin velisiz kızın evlenmesi konusu Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ında* şöyle geçmiştir: “Âkil, bâliğ ve hür kızın kendi rızasıyla yaptığı nikah akdi geçerlidir.”¹⁸ *el-Muhtâr'da* şöyle geçmiştir: “Âkil, bâliğ ve hür kızın kendisini evlendirmesi caizdir.”¹⁹ *Kenzü'd-dekâik'te* ise şöyle geçmiştir: “Hür ve mükellef kızın nikahu velisiz geçerlidir.”²⁰ Bu üç müellif ibarede bu kadarla yetinirken Halebî şöyle yazmıştır: “Hür ve mükellef kızın velisiz kendini evlendirmesi geçerlidir... Hasan (b. Ziyad)'ın İmam'dan (Ebû

¹⁶ Bkz. Beyazıt Devlet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 930, vr. 136a.

¹⁷ Şükrü Selim Has, “*Mülteka'l-ebhur*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 31/548.

¹⁸ Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, thk. Kamil Muhammed Muhammed Uveyda (Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997), 146.

¹⁹ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-muhtâr* (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937), 3/90.

²⁰ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Said Bektaş (Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2011), 254.

Hanife) rivayet ettiği görüşe göre bu caiz değildir. Kâdihân buna göre fetva vermiştir.”²¹ Buradan hareketle Halebî'nin, zamanın şartlarına göre tercih edilebilecek fetvaları gerekli gördüğünde eserinde zikrettiği ve tercih edilebileceğini böylece gösterdiği söylenebilir.

Mültekâ, kitâb, bâb ve fasıl sistemine göre yazılmıştır. Düzen bakımından *Kenzü'd-dekâik*'e benzemektedir. Metnin iç kompozisyonu açısından, kendisinden önce yazılmış muhtasar fıkıh kitaplarına göre daha sistematik olduğu söylenebilir. Mütûn-i erbaanın içerdiği meselelerin hemen hemen tamamı *Mültekâ*'da vardır. *Mültekâ* muhtevası açısından da başarılıdır. Halebî'nin amacını, kaynak olarak aldığı eserleri sadece daha sistemli hale getirip telif etmek olarak açıklamak eksik olacaktır. Bunun yanında amacının, zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak, mezhep içinde müfta bih olmasa bile problem çözen görüşlere de yer vererek meseleleri çözüme kavuşturmak olduğu söylenebilir. Ayrıca Halebî *Mültekâ*'yı telif ederken esas aldığı altı kitapta bulunmayan bazı konulara da yer vermiştir.²²

Hanefî mezhebinde VIII/XIV. yüzyılın başlarından itibaren fıkıh eğitimi, fetva ve yargı faaliyetlerinin temel metinleri olarak mütûn-i erbaa²³ tercih edilmiştir.²⁴ Ayrıca Osmanlı medreselerinde Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı, Burhaneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'si ve şerhleri, Alâüddin Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr fî şerhi Tenvîri'l-ebşâr*'ı, Molla Hüsrev'in

---

²¹ İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Vehbî Süleymân el-Elbânî Gâvecî (Beyrut: Dâru'l-beyrûtî, 2005), 226.

²² Has, “Mültekâ”, 31/548.

²³ Mütûn-i erbaa: Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî'nin el-Muhtâr, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-deka'ik*, Burhânüşşeria Mahmûd b. Sadrüşşeria el-Evvel'in *Vikayetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* ve Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyni*.

²⁴ Has, “Mültekâ”, 31/548.

Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm'ı uzun yıllar okutulmuştur.²⁵ Bu eserler arasındaki kapsam ve muhteva farklılıklarının, uygulamaya esas olacak mezhep hükümlerinin belirlenmesinde çeşitli problemler doğurduğu gözlemlenmiştir. Öyle görünüyor ki, *Mülteka'l-ebhur* bundan doğan ihtiyacı karşılamak üzere yazılmıştır. *Mültekâ*, Hanefî mezhep birikiminden fikhî faaliyetlerin temelini oluşturacak konular ve bu konularda “*sahîh, muhtâr, esah, müftâ bih, ma'mûlün bih*” gibi ifadelerle yapılan tercihlerde VIII/XIV. asırdan itibaren her ne kadar azalsa da varlığını devam ettiren bir dizi farklılığı ortadan kaldırdığı söylenebilir.²⁶

Mültekâ XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'da kabul gören bir eserdir. Öncelikle yargı alanında kabul görmüş ve daha sonra medreselerde fıkıh eğitiminde okutulan kitaplar içinde öne çıkmıştır. Hukuk tarihi araştırmacıları Osmanlı hukukunun öğretiminde ve uygulanmasında Hanefî mezhebinin temel metinleri olan mütûn-i erbaa adıyla anılan dört eserin öne çıktığını, Fatih döneminden itibaren bunların yerini Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürer*'inin aldığını ifade etmektedirler. Kanunî döneminden itibaren de Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mültekâ*'sının Molla Hüsrev'in *Dürer*'inin yerini aldığını ifade etmektedirler. Böylece *Mültekâ*'nın XVII. yüzyılda Osmanlı'nın hem saraydaki eğitim kurumlarına hem de taşrada bulunan medreselerin müfredatına hakim olduğu anlaşılmaktadır.²⁷

²⁵ Ahmet Akgündüz, “*Dürerü'l-hukkâm*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/28; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler” 17/1 (2008), 37-38.

²⁶ Has, “*Mültekâ*”, 31/548.

²⁷ Tahsin Özcan, “İbrahim Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur* Adlı Eserindeki Vakıf Hukuku ile İlgili Ahkâm Üzerinde Bir Değerlendirme”,

1.2.2. *Mültekâ'nın Şerhleri*

Mültekâ Halebî daha hayattayken şerhedilmeye başlanmıştır. *Mültekâ* şerhlerinin sayısı elliyi aşmıştır. *Mültekâ'nın* ilk şerhini Halebî'nin öğrencisi Ali b. Ali b. Abdullah el-Halebî'nin (ö. 967/1560) yaptığı kaynaklarda yazılmıştır.²⁸ Ancak bu şerh hakkında teferruatlı bilgi yoktur.²⁹ *Mültekâ'ya* Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde şerh yazılmıştır. Bu eser şerhedilirken bazıları mütûn-i erbaa ve *el-Hidâye* üzerine yazılan şerhlerden yararlanmış; bazıları ise konuların kapsamını ve *Mültekâ'da* yer almayan Hanefî mezhebinin birikiminin konularla ilgisini incelemek için bazı kaynak eserlerden yapılan iktibaslarla meydana getirilmiştir. Fıkıh eğitimine dair *Mültekâ* şerhlerinin yanında konuları delillendirmeye, tartışmaya ve varsa yeni hükümler çıkarmaya yönelik şerhler de vardır.

Eserin başlıca şerhleri yazılma sırasına göre şu şekildedir:

Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri (İstanbul, 2014), 2/2-58-59; Has, “*Mültekâ*”, 31/549.

²⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/746; Kehhale, *Mu'cem*, 7/154.

²⁹ Şükrü Selim Has tarafından yazılan “*Mülteka'l-Ebhur*” maddesinde ilk şerh yazan öğrencisinin adı, Süleyman b. Ali el-Karamânî (Has, “*Mültekâ*”, 31/548) olduğu şeklindeki bilgi hatalı olmalıdır. Çünkü Karamânî'nin vefat tarihi 924/1518 olup *Mültekâ* 923/1517 tarihinde tamamlanmıştır. Ayrıca kaynaklar tarandığında Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin *Mültekâ'ya* şerh yazdığına dair bilgiyi sadece Bağdatlı İsmail Paşa vermiştir. (Bk. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/402) Bu bilginin verilmesinin de sebebi, isim karışıklığı olmalıdır. Çünkü Karamânî'nin *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* üzerine yazdığı bir şerhi vardır. Buradaki *Mültekâ* isminden kaynaklı bir karışıklık söz konusu olmalıdır. (Ayrıca bk. Şerafettin Sökülmez, *Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin “el-Esi'le ve'l-Ecvibe el-Müte'allika bi-Câmi'i'l-Fusûleyn” isimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul Üniversitesi, 2021), 15.

1. *Şerhu Mülteka'l-ebhur*, Aysî Mehmed Efendi et-Tîrevî (ö. 1016/1607).³⁰

2. *Mecrâ (Ceryü)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur*, Nüreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî (ö. 1003/1594).³¹ Bâkânî bu şerhe h. 990 yılında başlayıp h. 995 yılında bitirmiştir. *Mültekâ'*nın yaygın şerhlerinden biridir. Lafzi açıklamalarla birlikte konuların kapsamını ve diğer konularla ilişkisini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Hacimli bir şerhtir.³²

3. *Ferâidü Mülteka'l-ebhur*, İsmâil b. Sinân es-Sivâsî (ö. 1048/1638).

4. *Halîcü'l-bihâr*, Kasapzâde Muhammed b. İbrâhim (ö. 1055/1645).³³ 1055'te (1645)³⁴ tamamlanan eser genel olarak *el-Hidâye* ve şerhleri esas alınarak hazırlanmıştır.³⁵

5. *Ğavvâsü'l-bihâr*, Dervîş Muhammed b. Ahmed er-Rûmî.³⁶ Bu şerhin 1065/ 1655'te bitirildiği rivayet edilmiştir.³⁷ Bu şerh *Mültekâ'*daki atıfları ve kullanımı yaygın olmayan kelimeleri açıklamak, ayrıca ibareleri daha sade bir şekilde ifade etmek üzere yazılmıştır. Bu yönüyle fıkıh eğitimine yönelik özelliklere sahip olduğu söylenebilir.³⁸

---

³⁰ Hasan Güleç, "Aysî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 4/287.;

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/577>;

<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/578>.

³¹ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1234; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 105.

³² Has, "Mültekâ", 31/549.

³³ Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 845.

³⁴ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/282; Kehhale, *Mu'cem*, 8/199.

³⁵ Has, "Mültekâ", 31/549.

³⁶ Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 114.

³⁷ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/287; Kehhale, *Mu'cem*, 4/144.

³⁸ Has, "Mültekâ", 31/549.

6. *Câmiu'n-nukûl ve lâmiu'l-ukûl*, Mustafa b. Ömer Üsküdârî (ö. 1093/1682).³⁹ Şerhin 1068/1658'de tamamlandığı rivayet edilmiştir.⁴⁰ Geç dönem Hanefî literatürüne dayanarak hazırlanmıştır. Cümlelerin lafzi tahlilleri kısmen yapılmıştır. Genel olarak konuları açıklayan bir şerhtir.⁴¹

7. *Şerhu'l-Mültekâ*, Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 1104/1693).⁴² Eserin 1069/1659'dan önce tamamlanmış olması muhtemeldir.⁴³

8. *İzhâru ferâidi'l-ebhur (ve îzâhu fevâidi'l-enuhur) fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, Halîl b. Resûl Sinobî Akçaçamî (ö. 1075/1664).⁴⁴ İbarelerin anlamını açıklamak amacını taşıyan kısa bir şerhtir.⁴⁵

9. *Mecmau'l-enuhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, Şeyhîzâde Abdurrahman (Dâmâd) (ö. 1078/1667).⁴⁶ Bu eser *Ferâid'in Mecmau'l-enuhur ile Mukayesesi* başlığı altında tanıtılacaktır.

10. *ed-Dürrü'l-müntekâ fî şerhi'l-Mültekâ*, Haskefî (ö. 1088/1677). Birçok kere basılmıştır. Bu eser *Mültekâ*'nın meşhur şerhlere aittir. Meselelerin delillerini ve Hanefî literatüründeki kaynakları tartışan bir usul ile yazılmıştır.⁴⁷

---

³⁹ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8824.

⁴⁰ Kehhale, *Mu'cem*, 12/274.

⁴¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/441; Has, "Mültekâ", 31/549-550.

⁴² TSMK, III. Ahmed, nr. 895.

⁴³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Ziriklî, *el-A'lam*, 2/269; Kehhale, *Mu'cem*, 11/211; Has, "Mültekâ", 31/550.

⁴⁴ Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 86.

⁴⁵ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁴⁶ Has, "Mültekâ", 31/550; Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/86.

⁴⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Ziriklî, *el-A'lam*, 6/294; Ahmet Özel, "Haskefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 16/387; Has, "Mültekâ", 31/550.

11. *el-Atâ fî şerhi'l-Mültekâ*, Hisâlî Abdurrahman Çelebi (ö. 1087/1676).⁴⁸ Hisâlî bu şerhte atıf ve zamirlerin mercilerini belirtmiş, cümle tahlilleri yaparak lafzi açıklamalarda bulunmuş ve konulara kısa kısa örnekler vermiştir. Bu şerhin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Bundan dolayı Osmanlı coğrafyasında yaygın bir şerh olduğu söylenebilir.⁴⁹

12. *Nûru't-tukâ şerhu'l-Mültekâ*, Ali b. Şerefeddin ed-Dimyâtî ez-Zarîfî (ö. 1110/1698).⁵⁰ Bu şerh meselelerin delillerini belirtmiş ve mezhepler arası hilâf bilgilerine nispeten geniş yer vermiştir.⁵¹

13. *İksîru't-tukâ fî tahrîri'l-Mültekâ*, Sun'ullah b. Sun'ullah el-Halebî.⁵² Sun'ullah el-Halebî Mekke kadılığı yapmıştır. Hadis şarihi de olan müellif bu alanındaki uzmanlığıyla da tanınmaktadır. Bu şerhi 1121'de (1709) tamamlamıştır. Bu şerh her meseleyle doğrudan ilgili olarak *Mültekâ'* da yer almayan meseleleri şerh olarak yazmış ve hadisle istidlale geniş yer vermiştir.⁵³

14. *Zâdü'l-ukbâ fî şerhi'l-Mültekâ*, Abdünnâfi b. Sâlim Kırîmî.⁵⁴ Bu şerh 1131'de (1719) tamamlanmıştır. Şerhin büyük

---

⁴⁸ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2047; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 610, Reşid Paşa, nr. 221; Hacı Beşir Ağa, nr. 266; Şehid Ali Paşa, nr. 846; Cengiz Kallek, "Hisâlî Abdurrahman Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/125.

⁴⁹ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵⁰ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8823; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/764.

⁵¹ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵² Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1233; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1027; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/428; Kehhale, *Mu'cem*, 5/24.

⁵³ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵⁴ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1243, 1244.

bir çoğunluğunun diğer *Mültekâ* şerhlerinden iktibas edildiği söylenebilir.⁵⁵

15. *Mühtedi'l-enhur ilâ Mülteka'l-ebhur*, Vahdetî Osman b. Abdullah Celvetî Edirnevî (ö. 1130/1718). Şeyhîzâde (Damad) şerhine yakın bir hacim ve muhtevaya sahiptir.⁵⁶

16. *el-Muâdil*, Sarı Ahmedefendizâde Abdürrahim b. Ebû Bekir el-Meslüv el-Maraşî (ö. 1149/1736).⁵⁷ Şârihin bu eseri *Mültekâ*'nın ilmî değerine yönelik yapılan tenkitler sebebiyle yazdığı söylenebilir. Bu şerh kısa ve yoğun bir metindir. III. Ahmed'e ithaf edilmiştir.⁵⁸

17. *Kâşifü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, Muhammed b. Yûsuf (ö. 1170/1757).⁵⁹ Şeyhîzâde'nin *Mecmau'l-enhur*'unda kapalı ve eksik bıraktığı meseleleri açıklamak için yazıldığı söylenebilir.⁶⁰

18. *Kemâlü'd-dirâyeye fî cem'i'r-rivâyeye*, Mevlânâ Mehmed İzmirî.⁶¹ Şârih bu şerhini erken dönem kaynaklarından yararlanarak yazmıştır. Konuları uzun iktibaslarla açıkladığı için hacimli bir şerhtir. Sultan II. Mustafa'ya ithaf edilmiştir.⁶²

19. *Şerhu'l-Mültekâ*, Muhammed b. Rüşdî b. Mahmûd.⁶³ Şârih istinsah ettiği nüshasında şerhini 1168'de (1755) Mekke'de tamamladığını belirtmiştir. Bu şerhte sadece atıflar, zamirler ve

---

⁵⁵ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵⁶ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵⁷ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2041, 2428; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/563; Kehhale, *Mu'cem*, 5/153.

⁵⁸ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 775; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/331; Kehhale, *Mu'cem*, 12/125.

⁶⁰ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁶¹ Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 180; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 94; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/328.

⁶² Has, "Mültekâ", 31/550.

⁶³ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 766.

kullanımı meşhur olmayan kelimeler açıklanmıştır. Bundan dolayı en kısa *Mültekâ* şerhlerinden biri olduğu söylenebilir.⁶⁴

20. *Kifâyetü'l-ukûl ve'n-nukûl*, Mehmed Hafid Efendi.⁶⁵ Bu şerh genel olarak *Kenzü'd-dekâik* şerhleri ve *el-Hidâye*'ye dayanarak yazılmıştır. *Mültekâ*'nın hacimli şerhlerindedir.⁶⁶

Mültekâ'nın yukarıda yazılanların dışında şu şerhleri vardır: Diyarbekir müftüsü Nûh b. Halil b. Sâlim'in *Münthehe'l-ebhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*,⁶⁷ Şah Mehmed'in *Münthehe'l-ebhur şerhu Mülteka'l-ebhur*,⁶⁸ Ahmed b. İbrâhim A'reczâde el-Celvetî el-Kastamonî'nin *Câmiu's-şürûh*,⁶⁹ Hatib Battâl olarak bilinen Hasan b. Ali Kayserî'nin *Dürrü'l-bihâr ve künûzü'l-ahyâr*,⁷⁰ Şeyhülislâm Debbâğzâde Mehmed Efendi'nin *Menbau'l-ebhur*,⁷¹ Gelibolu müftüsü Süleyman b. Mustafa'nın *Muvazzihu Mülteka'l-ebhur*,⁷² Murtazâ b. Halil Bozkırî'nin *Şerhu Mülteka'l-ebhur*⁷³ adlı eserleri. Bu eserler günümüze kadar ulaşan şerhlerdendir. Şârihler arasında Muhammed b. Muhammed el-Behnesî, Bostanzâde Mehmed Efendi, Mustafa Uşşâkî, Murtazâ b. Hüseyin b. Osman, Hâfızüddin en-Nablusî, Ekmeleddin Yûsuf b. İbrâhim eş-Şirvânî, Suiçmez Mustafa Efendi b. Muhammed, Kâtib Mustafa Efendi b. Muhammed, Feyzullah b. Veliyyüddin et-Tarsûsî de zikredilmektedir.⁷⁴

⁶⁴ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁶⁵ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 220.

⁶⁶ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1017.

⁶⁸ Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 96.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1019.

⁷⁰ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1239.

⁷¹ Nuruosmaniye Ktp., nr. 1644.

⁷² Nuruosmaniye Ktp., nr. 1630.

⁷³ Burdur İl Halk Ktp., nr. 2193.

⁷⁴ Bkz. Has, "Mültekâ", 31/550.

1.2.3. *Mültekâ'nın Baskıları, Haşiyeleri ve Tercümeleri*

Mülteka'l-ebhur çoğu hâşiyeli olan İstanbul baskıları olmak üzere pek çok defa yayımlanmıştır. Ayrıca Şeyhîzâde (Damad) (ö. 1078/1667) ve Haskefî'nin (ö. 1088/1677) şerhleriyle yayımlanan eserin Cumhuriyet döneminde ofset baskıları yapılmıştır. *Mültekâ'nın*, ismi geçen şerhlerin kenarına eklenerek hazırlanan *Dârü't-tibâati'l-âmire* baskısı daha sonra Lübnan'da pek çok kere ofset olarak basılmıştır. Halîl İmrân el-Mansûr'un hadis tahrîclerini yaptığı baskısında anlamı tahrif edecek derecede yanlış imlâ, noktalama, harekeleme, paragraflara ayırma hataları bulunduğu gibi bazı cümle ve kelimeler hazfedilmiştir. Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî tarafından gerçekleştirilen tahkikli *Mültekâ* neşri, gerek metnin imlâ ve noktalaması gerekse kaynaklarının tahrîci bakımından en başarılı *Mültekâ* neşri olduğu söylenebilir. Elbânî *el-Binâye*, *İ'lâ'ü's-sünen* ve *Nasbü'r-râye* gibi Hanefî fıkıh ve hadis literatüründen yararlanıp yaptığı hadis tahrîcinin yanı sıra, adı geçen iki şerh ile *el-Hidâye*'den istifade ederek dipnot açıklamaları şeklinde bir hâşiyeye hazırlamış ve *et-Ta'lîku'l-müeyesser alâ Mülteka'l-ebhur* adını verdiği bu çalışmasını eserle beraber yayımlamıştır.⁷⁵

Dramalı Hocazâde Hacı İsmâil Efendi'nin (İstanbul 1325) ve Şeyhzâde Ali Haydar'ın (İstanbul 1315) hâşiyeleri *Mültekâ'nın* meşhur hâşiyelerinden olduğu söylenebilir. Bu iki hâşiyeye pek çok kere basılmıştır. *Mültekâ'nın* Sivâsî, Şeyhîzâde, Bâkânî ve Vahdetî şerhlerinin yanında *el-Hidâye* şerhleri ve Kuhistânî'nin *Câmiu'r-rumûz'u* gibi Hanefî geç dönem literatüründen faydalanan her iki müellif de satır aralarına anlamayı

---

⁷⁵ Has, "Mültekâ", 31/549.

kolaylaştırıcı rumuzlar koydukları gibi metni de tashih etmişlerdir.⁷⁶

Mültekâ birkaç dile tercüme edilmiştir. Hibrî Ali Efendi *Zuhri'l-âhire*⁷⁷ isimli Türkçe tercümesini 1073'te (1663) tamamlamıştır. Bu eserin, *Mültekâ*'nın ilk Türkçe tercümesi olduğu tahmin edilmektedir. Midillili Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin tercümesinin de en meşhur *Mültekâ* tercümesi olduğu söylenebilir. Bu eser *el-Hidâye* ve mütûn-i erbaa şerhleri ve nevâzil kitaplarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu tercümenin pek çok baskısı yapılmıştır.⁷⁸ Mahmûd b. Abdülvehhâb el-Hâmidî,⁷⁹ İbrâhim b. Abdullah el-Babadâğî⁸⁰ ve Mehmed Tâhir b. Mehmed er-Rahîmî'ye⁸¹ ait *Mültekâ* tercümelere bulunmaktadır. *Mültekâ*'yı, Ahmet Davudoğlu, Zülkarneyn Tatlılı ve Şevket Gürel *Mültekâ Tercemesi* adıyla tercüme etmişlerdir. Bu tercümelerinde *Mültekâ*'daki bazı kısımlar hafifletilmiş, ayrıca metin sadeleştirilmiştir. Mustafa Uysal *İzahlı Mültekâ el-Ebhur* ismini verdiği tercümesinde metni paragraflara ayırmış, harekelemiş; *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Behcetü'l-Fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Netîce* gibi fetva kitapları, *Mecmau'l-enhur*, *Ferâid* ve *el-Mevkûfât* isimli şerhleriyle Hanefî geç dönem literatüründen iktibaslarla açıklamıştır.⁸² Hüsameddin Vanlıoğlu'nun *Yeni Mültekâ Tercümesi* ismiyle bir tercümesi vardır. Bu tercümede metin, önce konu bütünlüğü sağlanacak şekilde harekeli pasajlara ayrılmıştır. Bu harekeli

⁷⁶ Has, "Mültekâ", 31/550.

⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 945; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 7884.

⁷⁸ Bkz. Bulak 1250, 1254, 1294; Kahire 1256, 1284; İstanbul 1266, 1269, 1276, 1290, 1291, 1302, 1306, 1308, 1309, 1312, 1318, 1320.

⁷⁹ Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8752.

⁸⁰ Burdur İl Halk Ktp., nr. 1053.

⁸¹ TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 788.

⁸² Has, "Mültekâ", 31/550-551.

pasajların önce tamamen tercümesi, akabinde lafızların manası başlığı altında kelime kelime tercümesi, irabı açığa çıkaracak sorular sorularak yapılmıştır. Bazı konulara dipnot kısmında açıklamalar yapılmıştır.

M. D'Ohsson'un çalışmasının akabinde XIX. yüzyılda Henri Sauvaire *Mültekâ* ve *Mecmau'l-enhur* şerhini özet bir şekilde Fransızca'ya tercüme etmiştir. Joseph Schacht'ın *An Introduction to Islamic Law*'ın isimli eseri (Oxford 1969) İslâm hukukunu modern hukukun sistematik sınıflamasına uygun tanıttığı kısmında (s. 112-198) *Mültekâ*'yı esas almış, ayrıca bu bölümü yer yer *Mültekâ*'dan yaptığı tercümelere oluşturmuştur.⁸³

İSMAİL B. SİNAN ES-SİVÂSÎ'NİN HAYATI VE FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR

1.1. Hayatı

Yazdığı eserlerinin hemen hemen tamamının günümüze ulaşmış olması, Osmanlı döneminde önemli bir yeri olan *Mültekâ*'nın ilk şârihlerinden olması ve Sivas müftülüğü yapmış olmasına rağmen İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Müellif *Ferâid*'in mukaddimesinde adını İsmâil b. Sinân es-Sivâsî olarak vermektedir.⁸⁴ Eserinin sonunda ise ismini el-Hâc İsmâil ibnü'l-Hâc Sinân ibnü'l-Hâc İsmâil b. Hüseyin b. İbrahim b. Halil b. İsmâil şeklinde vermiştir.⁸⁵ Müellifin

---

⁸³ Has, "Mültekâ", 31/551.

⁸⁴ es-Sivâsî İsmâil b. Sinân, *Ferâidu Multeka'l-ebhur*, Esad Efendi, nr. 763, 1/1a.

⁸⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 2/604b.

Bağdatlı İsmail Paşa müellifin tam ismini şöyle vermiştir: İsmâil b. Sinânü'd-dîn ebu'l-Berekât Muhammed (Mehmed) b. el-Hasen ez-Zîlî ehu eş-Şeyh Şemseddîn es-Sivâsî el-Hanefî. (Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/218). Müellifin *Ferâid*'de zikrettiği silsile İsmâil b.

Sinân b. İsmâil b. Hüseyin şeklindeyken, *Hediyetü'l-ârifin'* de İsmâil b. Sinânüddîn abu'l-Berekât Muhammed b. el-Hasen şeklinde olup, İsmâil ismi zikredilmemiş, ayrıca Hüseyin ismi el-Hasen olarak zikredilmiştir. Şemseddin Sivâsî'nin babası Muhammed'in İsmâil adında bir oğlunun olduğu da kaynaklarda ifade edilmiştir. (Hasan Aksoy, “*Şemseddin Sivâsî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 30 Ekim 2023)). İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1000/1592 yılında hacca gittiğinden ve Şemseddin es-Sivâsî'nin murafakatından bahsederken aynı yerde, merhum babamız (أبينا المرحوم) ifadesine yer vermiştir. (İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/237a). Buradaki “*babamız*” tabirini kendi babası için saygı ifadesi olarak anlamak doğru olacaktır. Çünkü *Ferâid'* de Muharrem Efendi'den bahsederken, onun Şemseddin Sivâsî'nin kardeşi olduğunu belirtmiş, Muharrem ya da Şemseddin Sivâsî için kardeşim diye bir ifade kullanmamıştır. (İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/530b). Muharrem ve Şemseddin Sivâsî'nin kardeşleri İbrâhim Efendi'nin oğlu Recep Efendi'nin (ö. h. 1016-1017) yazdığı *Hidâyet Yıldızı* isimli eserden İsmâil b. Sinân'ın Sivâsîler ailesinden olmadığı net olarak anlaşılmaktadır. Recep Efendi'nin vefat tarihi ve ailesi göz önünde bulundurulduğunda hem Sivâsîler hem de İsmâil b. Sinân'ın ailesini yakinen tanıyan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu konuda en güvenilir bilgiyi veren kişi olduğu söylenebilir. O, İsmâil ve babası Sinân hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Şemseddin Sivâsî'nin halifelerinden biri Hacı Sinân'dır. Şeyhi Şemseddin'e 18 yıl hizmet etmiştir.*” dedikten sonra: “*Cenâb-ı Hak bu zâta çok sâlih ve zeki bir çocuk ihsân etmiştir ki Hazretin kerâmâtı faslında ismi geçen İsmâil Efendi'dir. Küçük yaşta Arapça'yı tahsile çalıştı ve birçok fenleri güzel bir şekilde öğrendi. Hazretten de tefsîr ve Muhtasaru'l-Menâr şerhi “Zübdetü'l-esrâr” kitabını okudu. Âlî ilimleri ve fenleri nefsinde cem' ile akrân ve emsâline fâik oldu. Hazretle birlikte hacca gittikten sonra Dârü's-saltanat-ı Kostantiniyye'de Sultan Murad'ın hocası fazul-ı şehir Mevlânâ Sâdeddin'in meclisine devâm ile ondan mülâzim ve sonra bazı medâriste müderrislik yaptı. Şimdi Sivas'ta tadrîs-i ulûm ile meşgullerdir. Allah muvaffak etsin.*” (Recebü's-Sivâsî, *Hidâyet Yıldızı Şemseddin Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri*, çev. Hüseyin Şemsi Güneren (İstanbul: Seçil Ofset, 2000), 63). Bu bilgiler ışığında İsmâil b. Sinân'ın Sivâsîler ailesinden olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı eserde (s. 74) Şemseddin Sivâsî'nin kardeşlerinden bahsedilirken şu bilgiler de verilmiştir: “*Ceddimiz Ebu'l-Berekât Efendi'nin Hazret-i Şems'ten sonra gelen mahdûmu Şeyh İsmâil Efendi'dir. Sâlih, temiz, haktan ayrılmaz, kâriü'l-Kur'ân bir zât idi. Hazretle birlikte Hicaz'a gitmişti.*” Bu bilgilerin dikkatli bir şekilde incelenmemesinden dolayı *Ferâid'*in müellifi İsmâil b. Sinân ile Şemseddin Sivâsî'nin kardeşi İsmâil b. Muhammed (Mehmed), Şemseddin Sivâsî ya da Sivâsîler ailesinden bahseden eserlerin hemen

babasının adı Sinân'dır. Babası Şemseddin es-Sivâsî'nin halifelerindendir. 18 yıl ona hizmet etmiştir. Alim, fakih ve zahit bir kimse olduğu bilgileri mevcuttur.⁸⁶

Müellif küçük yaşlarda Sivas'ta medrese tahsiline başlamıştır. Salih ve zeki bir çocuk olarak tanınmıştır. İlim hayatındaki başarısıyla daha çocukken dikkat çekmiştir. Sivas'taki eğitiminin ardından, h. 1000 yılında hacca gittikten sonra, İstanbul'a gitmiş, eğitimini tamamlamış, bir süre İstanbul'da müderrislik yaptıktan sonra Sivas'a dönmüş, ilim hayatına burada devam etmiştir.⁸⁷

Müellifin eğitim aldığı iki hocasının ismine ulaşılabilmektedir. Bunlar:

1- Ahmed Efendi (Şemseddin es-Sivâsî) (1006/1597). 926/1520 yılında Tokat'ın Zile kazasında doğmuştur. İstanbul'da medrese tahsilini tamamlamış ve daha sonra müderrislik yapmıştır. Daha sonra müderrisliği bırakmış ve tasavvuf yoluna girmeye karar vermiştir. Tekrar Zile'ye dönmüş ve Amasya'da ikamet eden Muslihuddin Efendi'ye intisap etmiştir. Daha sonra Abdülmecid Şirvânî'ye intisap etmiştir. Daha sonra Sivas Valisi Hasan Paşa yaptırdığı Meydan Camii'nin vaizlik görevini kendisine teklif etmiş ve Şemseddin es-Sivâsî ölene kadar bu görevi yürütmüştür. Sivas'a gittikten bir müddet sonra bir tekke inşa etmiş ve irşat faaliyetlerinde

---

hemen tamamında karıştırılmıştır. Çünkü ortak noktalar çoktur. Aynı zamanda, aynı ortamda yaşamış olmaları; Şemseddin Sivâsî ile birlikte ikisinin de h. 1000 yılında hacca gitmiş olmaları ve ikisi hakkında da kaynaklarda teferruatlı bilginin olmaması bu karışıklığın sebebini açıklamaktadır. *Hidâyet Yıldızı*'nda verilen bilgiler ve İsmâil b. Sinân'ın eserlerinde seçercesini İsmâil b. Sinân b. İsmâil b. Hüseyin olarak açıkça yazması bu karışıklığı çözmektedir.

⁸⁶ Recebû's-Sivâsî, *Hidâyet Yıldızı Şemse'd-din Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri*, çev. Hüseyin Şemsi Güneren (İstanbul: Seçil Ofset, 2000), 63.

⁸⁷ Recebû's-Sivâsî, *Hidâyet Yıldızı*, 63.

bulunmuştur. Şemseddin es-Sivâsî Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusudur. 1006/1597 yılında Sivas'ta ölmüştür. Kabri Meydan Camii'nin önündeki türbede bulunmaktadır. Manzum ve mensur birçok eseri bulunmaktadır.⁸⁸ Müellif bu hocasından tefsir ve fıkıh dersleri almıştır. *Muhtasaru'l-Menâr* şerhi olan Şemseddin es-Sivâsî'nin, *Zübdetü'l-esrâr* kitabını hocasından okumuştur.⁸⁹

2- Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599). İsmâil b. Sinân'ın h. 1000 yılında gittiği hac dönüşünde İstanbul'a okumak için gittiği ve hocasının Sultan Murad'ın hocası Sâdeddin olduğu⁹⁰ bilgilerinden hareketle buradaki Sultan, III. Murad (1574-1595), Hoca da Sultan Murad'ın hocası 1008/1599 yılında ölen Hoca Sâdeddin olduğu anlaşılmaktadır. Hoca Sâdeddin 943'te (1536-37) İstanbul'da doğmuştur. Sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi'den ve devrin ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. Daha sonra Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den mülâzemetle 1556'da İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Şevval 971'de (Mayıs 1564) Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'ne tayin olmuştur. Bursa Sultânî Medresesi pâyesini almış, ertesi yıl Sahn müderrisliğine terfi etmiştir. Sâdeddin Efendi, Muharrem 981'de (Mayıs 1573) şehzade hocalığına tayin edilip Manisa'ya gönderilmiş, sekiz ay sonra III. Murad'ın saltanata çağrılması üzerine onunla birlikte İstanbul'a gelmiş ve cülûsun ardından (8 Ramazan 982/22 Aralık 1574) "hâce-i

---

⁸⁸ Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 38/523-526.

⁸⁹ Recebü's-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı*, 63.

⁹⁰ Recebü's-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı*, 63.

sultânî” unvanını almıştır. Bu tarihten sonra ölene kadar İstanbul’da kalmıştır.⁹¹

İsmâil b. Sinân, Sivas’ta müftülük görevinde bulunmuş,⁹² Müftü İsmâil Efendi ve Mevlana İsmâil olarak tanınmıştır.⁹³

Müellifin babası hakkında verilen bilgiler, *Ferâid*’deki bazı ifadeler ve anlatımları, kendisinin tasavvufi yönünün olduğunu göstermektedir. Örneğin *Ferâid*’i yazmaya karar verme aşamasıyla ilgili açıklamalarda bulunurken, Muharrem Efendi’nin (ö. 1010/1601’den sonra) oğlundan Şeyh Abdülmecid es-Sivâsî (ö. 1049/1639) diye bahsetmekte ve bu konuda onun himmetinin bereketinden bahsetmektedir.⁹⁴ Ayrıca mutasavvıf olan babası Hacı Sinân’ın himmetinden ve babasının 18 yıl hizmetini gördüğü şeyhi Şemseddin es-Sivâsî’nin kerametinden de bahsederek, “şeyhim” diye ifadeler kullanmıştır.⁹⁵ Bu ifadeler İsmâil b. Sinân’ın tasavvufî yönünün de olduğunu göstermektedir. Ayrıca Şemseddin es-Sivâsî’den her açıdan faydalandığı ifade edilmiştir.⁹⁶

Müelliften, salih ve çok zeki birisi olarak bahsedilmiştir.⁹⁷

---

⁹¹ Şerafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1998, 18/196-197.

⁹² es-Sivâsî İsmâil b. Sinân, *Ferâidu Multeka'l-ebhur*, Ayasofya, nr. 1282, 1/347a; es-Sivâsî İsmâil b. Sinân, *Deverân-ı Sûfiyye'nin Câ'iz Olup Olmadığı Hakkında Risâle*, Mihrisah Sultan, nr. 00294-008, 108a.

⁹³ Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri” 9/2 (Aralık 2005), 3; Müjgan Üçer, “Şemseddin Sivâsî Hazretleri (1520-1597) ve Son Sivâsîlerden Hatıralar”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri* (Sivas, 2010), 39.

⁹⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/2a.

⁹⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/237a.

⁹⁶ Aksoy, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, 3.

⁹⁷ Recebû's-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı*, 63.

Ölüm tarihi hakkında kaynaklar 1047/1637⁹⁸ ve 1048/1638⁹⁹ şeklinde iki tarih vermektedir. *Mecmau'l-ehur* sahibi Şeyhîzâde Abdurrahman (ö. 1078/1667) bu tarihlerden 1048/1638'i, Ş. Selim Has 1047/1637 tarihini tercih etmiştir.¹⁰⁰ Müellif Sivas'ta vefat etmiş ve Halfelik Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁰¹

1.2. Eserleri

İsmâil b. Sinân'nın eserleri hakkında topluca bilgi veren bir kaynak tespit edilememiştir. Bununla birlikte Yazma Eserler Kurumu portalı incelendiğinde şu eserlerine ulaşılmıştır:

1. *Ferâidu Mülteka'l-ebhur*: Eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

2. *Şerhu risâleti's-sagâir ve'l-kebâir*:

Risâleti's-sagâir ve'l-kebâir İbnü Nuceym Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî'nin (ö. 970/1563), isminden de anlaşılacağı üzere küçük ve büyük günahlara dair yazdığı eseridir. İsmâil b. Sinân şeyhi Abdülmecid es-Sivâsî'nin bu risaleyi şerhetmesini emrettiğini ve onun âlî himmetiyle

⁹⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Kehhale, *Mu'cem*, 2/290.

⁹⁹ Zirikli, *el-A'lam*, 1/314; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/218.

¹⁰⁰ Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), 2/783; Has, "Mültekâ", 31/549.

¹⁰¹ Üçer, "Şemseddin Sivâsî", 39. Üçer'e göre Sivas Müftüsü İsmâil, Şemseddin Sivâsî'nin kardeşidir. Bizim tespitlerimize göre, Sivas müftüsü İsmâil b. Sinân olup Şemseddin Sivâsî'nin kardeşi değildir. Üçer bilgiyi nereden aldığını belirtmemiş, sadece Sivas müftülüğüyle şöhret kazanmış İsmâil Efendi'nin Halfelik mezarlığında medfun olduğunu yazmıştır.

şerhetmeye başladığını ifade etmektedir.¹⁰² Bu eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde büyük günahlar, ikinci bölümünde küçük günahlar, üçüncü bölümünde büyük ve küçük günahların tanımları yapılmış, dördüncü bölümde bazı nasihatlerde bulunulmuştur. Bu şerhin birden fazla elyazma nüshası bulunmaktadır.¹⁰³ Birisi İstanbul (Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304), diğeri Beyrut olmak (1981) üzere iki kere basılmıştır. Eser Mesud Ahmed el-A'zam tarafından bu iki matbu nüsha esas alınarak tahkik edilmiştir.¹⁰⁴

3. *Takrîr-i Kâfiye*

el-Kâfiye İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair dair yazdığı muhtasarıdır. İsmâil b. Sinân bu eseri *Takrîr-i Kâfiye* ismiyle şerhetmiştir. Bu eser Diyarbakır Ktp, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 1770' de "*Tahrîr-i Kâfiye*" ismiyle kaydedilmiş olsa da eserin girişindeki ifadeden isminin *Takrîr-i Kâfiye* olduğu anlaşılmaktadır. Eserin dili Osmanlıcadır. Eser elyazma olarak mevcuttur.¹⁰⁵

4. *Hâşiye alâ şerhi ferâ'idü'l-fevâ'id li tahkîki maânü'l-istiâre*

İsmâil b. Sinân'ın bu eseri, Ebû İshâk İsmüddîn el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Şerhu risâleti'l-istiâre*'sine yaptığı haşiyedir. Ebû İshak İsmüddîn'in bu eseri ise Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin (ö. 888/1483'ten sonra) *Risâletü'l-istiâre*'sinin (bu eser için ayrıca şu isimler kullanılmıştır: *Ferâidü'l-*

¹⁰² Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî İbnü Nuceym, *Risâletü's-sagâir ve'l-kebâir mea şerhiha*, thk. Mesud Ahmed el-A'zamî (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2021), 13.

¹⁰³ Bkz. Hacı Selim Ağa Ktp., Hüday Efendi, nr. 297.3; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., Bölge Yazma Eserler, nr, 297.481; Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 297.3; Amasya Beyazıt Ktp, Bayazıt, 297.4; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 297.4 ve diğerleri.

¹⁰⁴ İbnü Nuceym, *es-Sagâir ve'l-kebâir*, neşredenin girişi, 13-14.

¹⁰⁵ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 05325; Milli Ktp., Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 47.

fevâid (avâid) li-tahkiki meâni'l-istiârât, er-Risâletü'l-ferîde, el-Ferîde, el-Ferâid, Risâletü'l-İstiârât, er-Risâletü't-terşîhiyye, er-Risâletü's-Semerkandiyye) şerhidir.¹⁰⁶ Bu eser belagatin istiâre konusu hakkında yazılan bir eserdir. İsmâil b. Sinân'ın bu haşiyesi Bayram Kurt tarafından *İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Tahkiki* ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. (Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2019).

5. *Risâletü Seb'a*

İsmâil b. Sinân'ın yazdığı birçok risaleyi havidir; 1- Kazasker Hasan Efendi'ye verilen risale, 2- Anadolu kazaskeri Bostanzade Mehmed Efendi'ye verilen risale, 3- Saadetlu Hasan Efendi'ye verilen risale, 4- Kazasker Zeynelabidin Efendi'ye verilen risale, 5- Zeynelabidin Efendi'ye verilen risale,¹⁰⁷ 6- Saadetlu Hasan Efendiye verilen risale, 7- İstanbul ulemasına yazılan risale.¹⁰⁸ Bu risalelerin dili Arapçadır. Eser elyazma olarak mevcuttur.

6. *Risâle fî tefsîri kavlihi Te'âlâ "Lâbisîne fîhâ Ahkâbâ"*

İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin bu risâlesi tefsir alanında yazdığı bir risâledir. Bir sayfadan oluşmaktadır. İsmâil b. Sinân'a aidiyeti, risalenin üzerinde yazılan "Li'l-Mevlâ el-Fâdil İsmâil Efendî es-Sivâsî" notundan anlaşılmaktadır. Bu risâlenin dili Arapça olup günümüze elyazma olarak ulaşmıştır.¹⁰⁹

7. *Deverân-ı Sûfiyye'nin Câiz Olup Olmadığı Hakkında Risâle*

¹⁰⁶ İsmail Durmuş, "İsâmüddin İsferyâinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 22/517.

¹⁰⁷ Millet Ktp., A.E. Arabi, 04368/5; <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/153524>.

¹⁰⁸ Fatih Çınar, "İsmail es-Sivâsî ve Sûfilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası" 13/1 (2009), 328.

¹⁰⁹ Süleymaniye Ktp., Reisulküttab, nr. 01222-004, 23a.

Bu eser, müellifin sûfilerin zikir çekerken yaptıkları deverânın caiz olup olmadığı hakkında kendisine sorulan bir soru üzerine yazdığı bir risaledir. Risalenin dili Osmanlıca olup elyazma olarak günümüze ulaşmıştır.¹¹⁰

8. *Ta'likât âlâ Şerhi'l-Menâr*

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de, İbnü'l-Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Şerhu'l-Menâr* isimli eserine bir ta'likat yazdığını, ancak bu eserin hali hazırda müsvedde olarak yanında bulunduğunu beyan etmiştir. Tesvid olarak yanında bulunduğu tarihi h. 1034 olarak vermiştir.¹¹¹ Bu tarih vefatından 14 yıl öncedir. Yapılan taramalarda eser bulunamamıştır. Muhtemelen eser günümüze ulaşmamıştır.

Bunlar dışında *el-Îkâz* isminde İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'ye bir eser daha nispet edilmektedir. Ancak bu eser müellife ait değildir.¹¹²

---

¹¹⁰ Bk. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/308254>.

¹¹¹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/337a.

¹¹² Osmanlıca bir tefsir olan *el-Îkâz*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın portalında nisbesinin aynı olması sebebiyle sehven İsmâil b. Sinân'ın eseri olarak kaydedilmiştir. Eser 1334 senesinde İstanbul Kanaat Matbaası'nda basılmıştır. Elli sayfadan müteşekkildir. Eserin mukaddimesinde müellif bizzat kendi ismini Muhammed Necib ibn-i Ahmed es-Sivâsî olarak yazmıştır. Bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/335957>. Aynı şekilde Fatih Çınar "Sufilerin Raks/Devaranı" isimli makalesinde (s. 328) ve Bayram Kurt *İsmail b. Sinan es-Sivâsî'nin Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Tahkiki* (Gümüşhane Üniversitesi, 2019, s. 26) isimli çalışmasında bu eseri, yanlışlıkla İsmail b. Sinân es-Sivâsî'ye nispet etmişlerdir.

1.3. *Ferâidu Mülteka'l-Ebhur*

1.3.1. *Ferâid*'in Özellikleri ve Muhtevası

1. *Ferâid*'in Müellife Aidiyeti

Ferâidu Mülteka'l-ebhur'un, İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Eserin müellif nüshası mevcut olup mukaddimesinde ve hâtimesinde kime ait olduğu açıkça yazılmıştır. Diğer taraftan tabakât ve biyografi eserleri *Ferâid*'in İsmâil b. Sinân'a ait olduğu konusunda hemfikirdirler. Aynı şekilde kendisinden sonra gelen âlimlerin yaptığı atıflardan da eserin İsmâil b. Sinân'a ait olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹¹³

2. *Ferâid*'in Yazılış Sırası ve Tarihi

Mültekâ'nın yazımı 23 Recep 923'te (11 Ağustos 1517) tamamlanmıştır. *Mültekâ*'yı ilk şerhedenin Halebî'nin öğrencisi Ali b. Ali b. Abdullah el-Halebî'nin (967/1560) olduğu kaynaklarda yazılmıştır.¹¹⁴

Mültekâ'yı ikinci şerheden Aysî Mehmed Efendi et-Tirevî'dir (1016/1607). Eserinin ismi *Şerhu Mülteka'l-ebhur* olarak verilmiştir.¹¹⁵

Mültekâ'yı üçüncü şerheden Nüreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî'dir (ö. 1003/1594). Eserinin ismi *Mecrâ (Ceryü)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur*'dur.¹¹⁶ Bu eser Ahmed

¹¹³ Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, 2/783.

¹¹⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/746; Kehhale, *Mu'cem*, 7/154.

¹¹⁵ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/577>;
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/578>.

¹¹⁶ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1234; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 105; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Zirikî, el-A'lam, 2/41; Kehhale, *Mu'cem*, 12/154; Has, "Mültekâ", 31/549.

Muhammed Lütfî Ahmed tarafından tahkik edilmiş olup Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye tarafından altı cilt olarak neşredilmiştir.

Mültekâ'yı dördüncü¹¹⁷ şerheden İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'dir (ö 1048/1638). Müellif *Ferâid'i* yazma süreci hakkında şunları söylemiştir: “*Ferâid'i* h. 3 Şaban 1031 (13 Haziran 1622) yılında yazmaya başladım. Sonra çıkan savaş ve fitnelerden¹¹⁸ dolayı iki yıl yedi ay boyunca müsvedde olarak kaldı, h. 15 Safer 1035 (16 Kasım 1625) yılında ise tamamladım.”¹¹⁹ Bu bilgiler ışığında *Mültekâ'*ya dördüncü şerhi yazan İsmâil b. Sinân'dır. Yazılan şerhin günümüze ulaşması bakımından değerlendirilirse *Ferâid Mültekâ'*nın üçüncü şerhidir. Ayrıca nüshaların yazı stili, satır sayısı ve sayfa sayısı esas alınarak bir karşılaştırma yapılırsa *Ferâid*, Tirevî'nin şerhinden ve *Mecra'l-enhur'*dan daha hacimli bir eserdir.

3. *Ferâid'in* Yazılış Nedeni

Müellif *Ferâid'i* yazma gerekçesini mukaddimede şöyle açıklamıştır:

Bir gün *Mültekâ'yı* müzakere ederken ihvandandır bazıları, mütûn-i erba'ayı içeren, *Hidâye* ve *Mecmau'l-bahreyn'*den de faydalanan bu muhteşem eserin henüz şerhinin yapılmadığını söylediler. Bende onlara bu eserin şerhini yapmaya kudretim ve takatimin olmadığını bildirdim. Onlar bu cevabımla ikna olmadılar ve üzerindeki Allah'ın

¹¹⁷ Bu sıralama *Keşfüz-zünûn'a* göredir. Bk. Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815

¹¹⁸ İsmâil b. Sinân'ın bahsettiği fitne 1033/1624 yılında vuku bulan Abaza Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyan etmesidir. Erzurum Valisi Abaza Paşa, isyanını ilan etmiş ve Sivas ve Ankara'ya girmiştir. Bunun üzerine Sadrazam Hafız Paşa orduyla ona doğru yürümüş ve Kayseri yakınlarında Karasu mevkiinde onu mağlûp ederek bu isyanı bastırmıştır. Mücteba İlgürel, “Abaza Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1/11-12.

¹¹⁹ İsmail b. Sinan, *Ferâid*, nr. 763, 1/2a-3b.

nimetlerine nankörlük mü yapıyorsun? diye cevap verdiler. Onlar böyle söyleyince beni öyle ilzam ettiler ki cevap bile veremedim. Bir süre düşündükten sonra *Mültekâ'*ya şerh yazmaya niyet ettim, ancak böyle çok önemli bir işte Veliyyü'l-emirden ya da onun vekilinden izin istemem gerekiyordu. Bunun üzerine dua etmeye başladım. Bir süre sonra uyku ve uyanıklık hali arasında muazzam bir bina inşa etmeye başladım ve bir ses işittim: "*Müjdeler olsun bu harika binayı tamamlayabileceksin ve bundan hazirun ve ğaibun faylanacaklar!*" Ayrıca evliya-i kiramdan olduğunu zannettiğim kişiler tarafından da bu iznin çıktığı bilgisini aldım. Bundan sonra Şaban ayının üçünde h. 1031 yılında bu eseri yazmaya başladım. Sonra çıkan savaş ve fitnelerden dolayı iki yıl yedi ay boyunca müsvedde olarak kaldı.¹²⁰ Safer ayının on beşinde h. 1035 yılında ise tamamladım.¹²¹

4. *Ferâid'in Muhtevası*

Ferâidu Mülteka'l-ebhur İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin en meşhur eseridir. Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur* isimli muhtasar fıkıh kitabının ilk şerhlerindedir. İsmâil b. Sinân *Ferâid'in* mukaddimesinde eserini *Ferâidu Mülteka'l-ebhur* olarak isimlendirdiğini açıkça ifade etmiştir. *Ferâid* (فرائد) sözlükte, altın ve incinin arasını ayıran bir parça olarak tanımlanmakla birlikte, değerli cevher anlamına da gelen ferîde (فريدة) kelimesinin çoğuludur.¹²² Bu anlam düşünüldüğünde, *Mülteka'l-ebhur'* un cevherleri gibi bir anlama gelmektedir. Müellifin mukaddimesindeki ifadesinden şerhin h. 1031'de başlanıp

¹²⁰ İsmail b. Sinan, *Ferâid*, nr. 763, 1/1b-3a.

¹²¹ İsmail b. Sinan, *Ferâid*, nr. 763, 2/604b.

¹²² Muhammed b. Mükerrerem bin Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), 3/332; Mecidü'd-dîn ebû Tâhir Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beirut: Müessetü'r-risâle, 2005), 305.

1035'te bittiği ve Sivas'ta yazıldığı anlaşılmaktadır. İsmâil b. Sinân bu eserini IV. Murad'a ithaf etmiştir.

İsmâil b. Sinân *Mültekâ* şerhini yazarken *Mültekâ*'nın içerdiği her konuyu şerhetmiştir. Bu bağlamda şerh tam bir şerh olup *kitâbu't-tahâre* ile başlamakta ve *kitâbu'l-ferâiz* ile bitmektedir. *Ferâid*, Hanefî mezhebinin fûru-i fıkha dair şerh niteliğini taşıyan metinleriyle karşılaştırıldığında, *Înâye* gibi hacimli bir şerh olduğu söylenebilir. İsmâil b. Sinân *Ferâid*'i iki cilt olarak hazırlamıştır. Birinci cildi kısa bir mukaddime sonrasında *kitâbu't-tahâre* ile başlayıp *kitâbu'l-vakıf* ile bitmektedir. İkinci cildi *kitâbu'l-büyû*' ile başlayıp *kitâbu'l-ferâiz* ile bitmektedir.

İsmâil b. Sinân *Ferâid*'in mukaddimesine besmele, hamdele ve salveyle başlamış, hamdele ve salvele kısmını kendinden önceki birçok eserde örneği görüldüğü üzere¹²³ berâat-i istihlâl sanatını kullanarak meşhur fıkıh eserlerinin ismiyle yazmıştır.¹²⁴ Bu isimler müellifin mukaddimesinde geçtiği şekliyle şöyledir: *el-Kenz*, *ed-Dürer*, *el-Hidâye*, *el-Gurer*, *el-Vikâye*, *el-Kifâye*, *el-Bidâye*, *en-Nihâye*, *el-Înâye*, *Mi'râcü'd-diraye*, *Mülteka'l-ebhur* ve *el-Gâye*.¹²⁵

Müellif *Ferâid*'inde en çok *el-Hidâye* ve onun şerhi olan *en-Nihâye* ve *el-Înâye*'den faydalanmıştır. *Kitâb*, *bâb* ve *fasıl*; birkaç yerde de *matlab* sistematliğini kullanmıştır. Bu iki kitabın

¹²³ Mesela Molla Hüsrev, *Mir'ât* şerhinde *Mirkât* metninin mukaddimesini, ondört usul ve ondört fûrû eserinin ismini kullanarak yazdığını belirtmiştir.

¹²⁴ Eserin mukaddimesi şu şekildedir:

الحمد لمن منح لنا كثر درر الهداية و غرر الوقاية و مقدار الكفاية و عصمنا من جُمان الجهل و الغواية في البداية و النهاية. و الصلاة على نبيه محمد المخصوص بأكمل العناية و معراج الدراية و على آله و أصحابه الذين خاضوا في ملتقى أبحر الولاية فبعد ما وصلوا إلى الغاية استخرجوا منها فرائد الشرائع بكمال الرعاية. ثم علقوها على أعناق الرجال بسلك الرواية.

¹²⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/1b.

sistematîğini aldığı gibi konuların açıklanmasında da bu eserlerden uzun pasajlar alıntılanmıştır. Bu alıntılanmalarını çoğunlukla “*keza fi'l-Înâye, kale sahibu'l-Înâye, küllü zalike mine'l-Înâye*” gibi ifadeler kullanmış, bazen atıfta bulunmaksızın pasajlar iktibas ettiği de tespit edilmiştir.¹²⁶ Bununla birlikte İsmâil b. Sinân yaptığı alıntılanmalar sonrasında “*yegûlü'l-fakîr*” diyerek başlamış; bazen tercih, bazen tenkit ve bazen de ibare açısından incelemelerde bulunmuştur. Bu yönüyle ve alıntılanmaları kompoze edişiyile *Ferâid*'in bir değer kazandığı söylenebilir.

5. *Ferâid*'de Kullanılan Bazı İmla Özellikleri

İsmâil b. Sinân yaşadığı dönemin yaygın imla tarzını kullanarak bazı kelimeleri, bugün kullanılan imladan farklı bir şekilde yazmıştır:

1. Birçok kelimedede hemzeyi tahfif ederek yazmıştır. Örneğin شائعا kelimesini شايعا şeklinde, يواخذ kelimesini يواخذ şeklinde, الروائح kelimesini الروايح şeklinde yazmıştır.

2. Katı' hemzesini de elif şeklinde yazmıştır. Örneğin يأكل kelimesi ياكل şeklinde, يأخذ kelimesi ياخذ şeklinde, إذا kelimesi اذا şeklinde yazmıştır.

3. Bazı kelimeleri med harfi olmaksızın yazmıştır. Örneğin ثلاثة kelimesi ثلاثة şeklinde, ثلاث kelimesi de ثلث şeklinde yazılmıştır.

¹²⁶ Örneğin bk. İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/24b-25a; 94b-94a.

4. Günümüzde med harfi elif ile yazılan bazı kelimeler vâv ile yazmıştır. Örneğin صلاة kelimesi صلوة şeklinde, زكاة kelimesi de زكوة şeklinde yazmıştır.

5. Müellif bir kaynağa müracaat edilmesi anlamında راجع إليه ifadesini kullanmaktadır. Bu fiil müteaddî olup mefulünü harfi cersiz almaktadır. Bu kullanımıyla “راجع الشيء” *yeniden yap, tekrar gözden geçir, başvur, yeniden gözet*¹²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamıyla kullanılmış olsa bile daha doğrusu راجع إليه şeklinde kullanılmalıdır.

6. Ferâid’de Kullanılan Bazı Kısaltmalar

Müellif genellikle yazma eserlerde özellikle de Osmanlı döneminde yazılan eserlerde kullanılan bazı kısaltmalar kullanmıştır. Bunlardan yaygın olarak kullandıkları şunlardır:

أبوح: أبو حنيفة

إلخ: إلى آخره

تع: تعالى

ح: حيثئذ

ع م: عليه السلام

فح: فحيثئذ

المصن: المصنف

لا نم: لا نسلم

¹²⁷ İlyas Karlı, *Yeni Sözlük: Arapça-Türkçe* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 1018.

7. *Ferâid*'in Önemi

İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid*'i, *Mültekâ* şerhleri arasında ilk hacimli şerhlerdendir. Müellifin kendisinin de belirttiği üzere, şerhini bir ihtiyaç gördüğü için yazmıştır. *Mültekâ* yazılışıyla birlikte Osmanlı coğrafyasının her tarafında ilgi görmüştür. Bu anlaşıldığı kadarıyla Sivas'ta da böyledir. İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid*'e yazdığı mukaddimeden anlaşıldığına göre, o devirde Sivas'ta *Mültekâ*'nın şerhinin olduğu bilinmemektedir. *Mültekâ*'nın muhtasar bir eser olması, İsmâil b. Sinân'ın da ulemadan olması sebebiyle *Mültekâ*'ya bir şerh yazması konusunda ilmiye sınıfından olan dostlarından ısrarlı istekler gelmiştir. Bunun üzerine bu şerhi yazmaya karar vermiştir. Bu açıdan *Ferâid*, *Mültekâ*'nın önemli bir şerhi olarak kabul edilebilir.

Ferâid'in *Mültekâ*'yı, *el-Hidâye*, *en-Nihâye* ve *el-Înâye*'nin sistematiğini uygulayarak şerhetmesi de belirtilmesi gereken önemli bir husustur. *Mültekâ*'nın konuları ve ibareleri açıklanırken özellikle bu üç eserden, diğer hacimli klasik ve kendi dönemine nispetle yeni eserlerden faydalanılarak yazılmış olması, *Mültekâ*'nın klasik fıkıh birikimiyle ve yeni eserlerle bağlantısını da ortaya çıkarmaktadır. *Ferâid*'de bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanması sebebiyle de ayrı bir önem kazanmaktadır.

İsmâil b. Sinân *Ferâid*'i şerh ederken hem mezhep içi hem mezhepler arası farklı görüşleri, bu görüşlerin şer'î ve aklî delillerini vermiş ve tartışmış olması açısından da önemlidir. İsmâil b. Sinân'ın aklî deliller ya da yorumlara özel bir önem verdiği söylenebilir. Ayrıca ibare tartışmalarından ziyade delil ve delillerin değerlendirmeleri üzerinden tartışmalar açması, kaynak kitapların karşılıklı fikirlerini bir arada vererek kompoze etmesi ve kendi görüşünü de ifade etmesi açısından da önemlidir.

Ferâid'in tespit edilebildiği kadarıyla, hacimli bir eser olmasına rağmen 28 tane yazma nüshasının günümüze ulaşması göz önüne alındığında bu eserin ilim ehli arasında okunulan ve müracaat edilen bir eser olduğunu söylemek de mümkündür.

1.3.2. *Ferâid*'de Konuların İşleniş Tarzı ve Sistematiği

Mültekâ klasik fûru-i fıkıh kaynaklarının içerdiği tüm konuları içermektedir. Bu bağlamda *kitâbu't-tahâre* ile başlamış *kitâbu'l-ferâiz* ile bitmiştir. *Mültekâ* aynı zamanda klasik fıkıh kaynaklarının sistematiğine göre yazılmıştır. *Ferâid*'in de onun şerhi olması sebebiyle aynı şekilde fıkıhın tüm konularını içermekle birlikte sistematiğe de bir uyum söz konusudur. Konular önce kitâb başlığı altında ele alınmış sonra bâblara ve fasıllara ayrılmıştır. Örneğin, *Ferâid*'de klasik fûru-i fıkıh kitaplarında olduğu gibi ilk konu *kitâbu't-tahâre*'dir. Bu ana başlığın altında buna bağlı konular *bâbu'l-gusl* vb. şeklindedir. Bu bâbın altında fasıllar açmıştır. Fasıllarda sadece fasıl yazarak yetinmiş, fasılın konusunu açıklama olarak yazmıştır. Örneğin, fasıl başlığı atmış, sonra bu fasılın yukarıdaki konularla ilgisini açıklayarak daha sonra fasılın hangi konuyla alakalı olduğunu birkaç cümleyle belirtmiştir. Aynı sistematik diğer konular içinde geçerlidir. Nadir de olsa fasıllar içerisinde alt ayrımı olan meseleleri matlab şeklinde vermiştir.

Müellif nüshasında başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır. Bu başlıklar altında konuya giriş bağlamında ön bilgiler verilmiştir. *Mültekâ* metninin belli olması için üstü kırmızı çizgiyle çizilmiştir. Ardından şerhe başlanmıştır. Şerhte genelde açıklanması gereken ibare ya da dil kuralı söz konusuysa onlar açıklanarak başlanmış, daha sonra fıkhi boyutu ele alınmıştır. Şerhler genelde muteber kaynaklardan alıntılar yapılarak yapılmıştır. Birçok yerde birden fazla kitaptan alıntılar yapılmış,

bunlar karşılaştırılmış, kompoze edilmiş ve *yegûlü'l-fakîr* diyerek İsmâil b. Sinân kendi tercihini, eleştirisini ya da görüşünü ortaya koymuştur. *Mültekâ'*nın metninde bazen bir kelime bazen bir harf bazen de kelimelerin takdim tehiri hakkında teklif yapılmış, örneğin, vav ile başlayan metne fâ ile başlansa,¹²⁸ fâ ile başlayan metne vav ile başlansa¹²⁹ denilerek gerekçeli görüş bildirilmiştir. *Ferâid'* de *Mültekâ'*nın metninin eleştirildiği de olmuştur.

*Ferâid'*in *Mültekâ'*ya yaptığı eleştiriler önemli olduğu için burada üç örnek verilecektir.

Örnek 1: *Mültekâ'* da *bâbü'l-encâs'*ta şöyle söylenmiştir: “Mest eğer hacmi olan bir pislikle kirlenirse, bu pislik kurduğunda mübalağalı bir ovalama sonucunda temizlenmiş olur.”

Ferâid' de *Mültekâ'*nın bu metni alıntılarla serhedildikten sonra şöyle söylenmiştir:

Fakir şöyle der: *Mültekâ'*daki ‘mübalağa’ kaydı *Dürer* ve *Sadrü'ş-şerî'a* haricindeki kitaplarda yoktur. *Dürer* ve *Sadrü'ş-şerî'a* da ise Ebû Yusuf'un görüşü açıklanırken mübalağa kaydı koyulmuştur. İmam Muhammed'e hilafen, Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre necaset kuruyrsa ovalama işlemi ister mübalağalı olsun ister mübalağasız olsun mest temizlenmiş olur. Necaset kuru değilse, Ebû Yusuf'a göre ancak mübalağalı bir ovalamayla mest temizlenmiş olur. Halebî bunu takdim ettiği için kitaplara muhalefet etmiştir. Bunu araştır.¹³⁰

Örnek 2: *Mültekâ'* da namazda teavvüz konusu anlatılırken şöyle söylenmiştir:

¹²⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/353b.

¹²⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/366b.

¹³⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/63a. Başka bir örnek için bkz. İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/316b.

Sonra kıraat için eûzü çekilir. Mesbuk namazdan kaçırdığı kısmı kaza ederken eûzü çeker. İmama uyan eûzü çekmez. Eûzü bayram namazının (ilk rekatındaki) tekbirlerden sonra çekilir. Ebû Yusuf'a göre eûzü senâya (sübhâneke duasına) tabidir. Dolayısıyla imama uyan eûzü çeker. Eûzü bayram namazının (ilk rekatındaki) tekbirlerden önce çekilir.

Ferâid' de bu metne şöyle bir eleştiri yapılmıştır:

Fakir şöyle der: Musannifin 'Mesbuk eûzü çekmez.' demesi gerekirdi. Çünkü o İmam Muhammed'in görüşüne göre üç şey zikretmiştir. Burada uygun olan ya Ebû Yusuf'un görüşüne göre de üç şeyi zikretmek ya da Ebû Yusuf'un görüşlerinin tamamını terketmektir. Aksi takdirde dinleyicinin anlayışına sevk edilmiş olur ve bazısının bırakılıp bazısının zikredilmesi tehakkümdür.¹³¹

Örnek 3: *Mültekâ'* da orucu bozma durumunda kaza ya da keffaret gerektiren durumlar anlatılırken şöyle söylenmiştir: "*Oruca niyet etmeksizin sabahlayıp yemek yiyene sadece kaza gerekir. İmameyne göre keffaret de gerekir.*"

Ferâid' de imameynin görüşü şöyle şerhedilmiştir:

Yani, Ebû Yusuf ve Muhammed (Allah ikisine rahmet etsin) şöyle dediler: 'Zevalden önce yemek yerse keffaret gerekir. Çünkü bu durumdaki kişinin oruca niyet edip tutma imkanı olmasına rağmen oruç tutmamıştır. Yani, zevalden önce yemek yemek suretiyle, zevalden önce niyet ederek tutabileceği orucu kaçırmıştır.' Ebû Hanife'ye göre keffaret, orucu bozmaya ilişkindir. Bu görüş, niyetsiz orucun olmayacağından dolayı bir imtinadır. Fakir şöyle der: Musannif imameynin görüşünü mutlak olarak

---

¹³¹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/96a.

zikrederek şöyle demiştir: 'İmameyne göre keffaret de gerekir.' Aslında bu mesele imameyne göre mutlak değil, bilakis Sâhibu'l-*Hidâye* ve şerhleri'nin de açıkça ifade ettiği üzere, 'zevalden önce yemek yeme' kaydıyla mukayyettir. Bu sebepten dolayı biz şerh ederken bu takyide göre şerhettik ve 'Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle dediler: Zevalden önce yemek yese keffaret gerekir.' dedik.¹³²

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de en çok alıntı yaptığı *el-İnâye* ve *en-Nihâye'* de olduğu gibi mezhep imamlarının görüşlerine, genellikle İmam Şafî'nin görüşüne, ara ara İmam Mâlik'in, az da olsa İmam Ahmed b. Hanbel'in ve diğer imamların görüşüne yer vermiştir. Bu görüşleri Hanefî bir bakış açısıyla değerlendirmiş, eleştirmiş ve her zaman (bir konu hariç) Hanefî mezhebinin görüşünün doğru olduğunu savunmuştur. Hanefî mezhebi müçtehitlerinin görüşlerini de çokça vermiş, onların gerekçelerini vermiş ve müftâ bih görüşü ifade etmiştir. Bazı konularda *Mültekâ'* nın da yaptığı gibi zamana göre fetvanın değişebileceği görüşünden hareket etmiş, kendisinin müftü de olması sebebiyle "*ben böyle fetva veriyorum*"¹³³ diyerek kendi görüşünü belirtmiştir.

Burada *Ferâid'* in konuya başlaması, hükümlerin şer'î ve aklî delillerini açıklaması, konu başlığının sözlük ve ıstılah anlamlarını vermesi, muğlak kelimeleri anlatması, dil kuralları açısından incelemesi, şerhedilen metindeki kelimelerin kapsamını belirlemesi ve benzeri açılardan birkaç özelliği bir arada görme imkanı verecek olan ve okuyucuya *Ferâid'* in bu açılardan yöntemi hakkında fikir verecek olan bir bölümü aşağıda tercüme edilerek verilecektir.

¹³² İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/222b-223a.

¹³³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/314b.

Örnek:

Evlilik Bahsi

İbadet konuları tamamlanınca muâmelât konularına başlanmıştır. Muâmelat konularına da nikahla başlanmıştır. Çünkü nikahta din ve dünya maslahatları vardır. Nikahı terkeden hakkında tehdit ve nihaha teşvik hakkında rivayetler vardır. Şer'î hükümlerin hiçbirinde, şeriatın, tabiatın ve aklın gerekli kılması cihetiyle nikahta ittifak edildiği gibi ittifak edilmemiştir. Şer'î açıdan nikahın gerekli kılınmasının kitaptan delili Allah Teâlâ'nın şu kelimeleridir: "Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın." (Nisâ, 4/3). Şer'î açıdan nikahın gerekli kılınmasının sünnetten delili ise Hz. Peygamber'in (a.s.): "Evlentiniz, çoğalınız, çünkü ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim." ve "Nikah benim sünnetimdir. Her kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." hadisleridir. Evlilik konusunda icmanın olduğu ise açıktır. Akıl açıdan nikahın gerekli olmasının delili ise, şüphesiz her akıl sahibi isminin devam etmesini ister, varlığının unutulup gitmesini ise istemez. Bu ise genelde neslinin nikah yoluyla devam etmesiyle mümkündür. Tab'î açıdan nikahın gerekli olmasının delili ise, erkek olsun dişi olsun hayvânî her mahluk şehvânî ve nefsânî arzularını gidermek ister. Bu arzular şeriata ve yaratılışa uygun bir şekilde giderildiğinde ayıplanmayı gerektirecek bir şey yoktur. Bilakis diğer meşru kılınan şeylerde olduğu gibi bir mükafat söz konusudur.

Nikah (نكاح) sözlükte cinsel münasebetten (وطء) ibarettir. Sonra mecazen evlenmek anlamında kullanıldığı söylenmiştir. Çünkü nikah cinsel müsasebetin sebebidir. Nikah kelimesinin evlenmek ve cinsel münasebet anlamında müşterek bir lafız olduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı Cevherî şöyle demiştir: "Nikah (نكاح)

sözlükte cinsel münasebet anlamında olup bazen akit anlamında kullanılmaktadır." Sâhibu *Dîvânî'l-edeb* şöyle demiştir: '*Nekeha'l-mer'ete*' onunla evlendi demek olduğu gibi cima etti anlamında da kullanılmaktadır (نكح المرأة)'. (تزوجها ونكح إذا جامع).

Nikahın ıstilahî anlamı şudur: (O, kasten milki mut'a üzerine varit olan bir akittir.) 'Kasten' kaydı nikahtaki milki mut'anın alışverişteki milki mut'adan ayırt edilmesi için konulmuştur. Çünkü alışverişte de akit aynı şekilde milki mut'a üzerine kurulur, ancak bu alışverişte kasten değil tebean varit olur.

(Evlenmek tevekan durumunda vaciptir (يجب عند التَّوَقَّان). Yani, cinsel münasebette bulunma noktasında arzusu çok olana evlenmek vaciptir. التَّوَقَّان kelimesinin vâvının harekeli olmasına ve öncesindeki harfin fetha ile harekelenmesine rağmen elife dönüştürülmemiştir. Çünkü bu kelimenin manasında الحيوان kelimesinde olduğu gibi bir hareketlilik (الاضطراب) vardır. Tevekan durumunda evlenmek vacip olur. Çünkü bu sıfattaki kişinin zinaya düşmesinden korkulur ya da zinaya düşmesi konusunda zannı galip söz konusudur. Evlenmek, tevekân sıfatını haiz kişiyi zinaya düşmekten koruyacağı için vacip olur. Çünkü haramdan sakınmak vacip olduğu gibi haramdan sakındıran şeyi yapmak da vaciptir.¹³⁴

Ferâid'in önemli bir yönü de birkaç eserden yaptığı alıntılamaı kompoze etme başarısıdır. Yani, bir hüküm için birden çok fakihten yaptığı alıntılarını birbirleriyle uyumlu bir şekilde iktibas etmiştir. Bu uyum içerisinde bu alıntılarının birbirleriyle ilişkisini tez, sentez ve antitez mantığı içerisinde işlemiştir. En sonda da kendi fikrini vermiştir.

¹³⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/284b.

Örnek: *Mültekâ'* da abdesti bozan şeyler konusunda şöyle söylenmiştir: “*Kadının rahminden ve erkeğin zekerinden çıkan hava dışında, iki yoldan (küçük abdest ve büyük abdest mahalli) çıkan şeyler abdesti bozar.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

(Kadının rahminden ve erkeğin zekerinden çıkan hava dışında.) Çünkü buralardan çıkan hava necaset mahallinden çıkmamaktadır. Sadru's-Şerî'a, Tâcü's-Şerî'a'nın “*mutad olsun ya da kurt ve kadının rahminden/erkeğin zekerinden çıkan hava gibi mutad olmayan şeylerden olsun iki yoldan çıkan şeyler abdesti bozar.*” sözünü şerhederken şöyle demiştir: ‘Çıkan kurt ve kadının rahminden/erkeğin zekerinden çıkan hava gibi mutad olmayan şeylerin abdesti bozacağı konusunda ihtilaf vardır.

Sâhibu'l-İslâh ve'l-Îzâh hâşiyede ondan bunları naklettikten sonra şöyle demiştir: “*Şaşırlacak bir şeydir ki Sadru's-Şerî'a burada 'İster mutad olsun ister mutad olmasın' demiş, sonra ileride 'Erkeğin idrar yolundan (الإحليل) çıkan kurt abdesti bozmaz.' demiştir. Dolayısıyla son sözü ilk sözüyle çelişmiştir.*”

Kadızâde şöyle demiştir: Bu konunun özeti şudur: Sadru's-Şerî'a'nın ‘*Bu konuda ihtilaf vardır.*’ sözüyle işaret edildiği üzere, kadının rahminden/erkeğin zekerinden çıkan hava konusunda iki görüş vardır. Birincisi, bu abdesti bozmaz. İki rivayetten en meşhur olan görüş bu görüştür. Muteber kaynakların çoğunluğu bu görüşü esas almıştır. İkincisi, bu abdesti bozar ve yeniden abdest almak gerekir. *Hulâsâ, el-Kâff* ve bu ikisinden başka kitaplarda da geçtiği üzere bu görüş İmam Muhammed'den rivayet edilmiştir. Sadru's-Şerî'a bu konuda bu iki yoldan çıkan şeyleri, ister mutad olsun ister mutad olmasın, abdesti bozma

noktasında ihtiyatla hareket ederek ve mutlak olarak her çıkan şeye teşmil etmiştir. O, ayrıca musannifin '*İki yoldan çıkan abdesti bozar* (وناقضة ما خرج من السيلين)' sözündeki "ما" kelimesinin umum ifade etmesine bakarak bunu söylemiştir. Bundan dolayı Sâhibu'l-Hidâye şöyle demiştir: 'ما kelimesi mutad olanı da mutad olmayanı da kapsayacak âmın bir lafızdır.' İleride gelecek olan yerde ise, iki rivayetten birine dayanarak erkeğin idrar yolundan çıkan kurdun abdesti bozmacağını söylemiştir.

Fakir (İsmâil b. Sinân) şöyle der: Mevla Kadızâde'nin bu bağlamdaki sözü şerh anlamında isabetsizdir. Çünkü onlar zaten erkeğin idrar yolundan çıkan kurdun abdesti bozmayacağı konusunda ittifaklarını açıkça ifade etmişlerdir. İhtilaf, kadının rahminden çıkan kurtta ve kadının rahminden/erkeğin zekerinden çıkan hava konusundadır. Kadızâde'nin sözü erkeğin idrar yolundan çıkan kurt konusunda bir ihtilaf olduğu zannını oluşturmaktadır. Sâhibu'l-İslâh'ın Sadru's-Şerî'a'ya isnat ettikleri varittir, ama Kadızâde'nin sözünün başında dediği '*Kadının rahminden/erkeğin zekerinden çıkan hava konusunda iki görüş vardır.*' ona bir cevap değildir. Sonra sözü kurda sevketmiştir. Sen bu konuda söylediklerini öğrendin. Velhasıl, bu konuyu karmakarışık bir hale sokmuştur. Bu onun açıklamalarının özetidir. Düşün."¹³⁵

Ferâid' de alıntılama yapılan eserlere eleştiriler de yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin *Ferâid'*e değer kazandırmakla birlikte müellifinin ilmi seviyesi hakkında okuyucuya bir fikir verdiği de söylenebilir.

---

¹³⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/13b-14a.

Örnek: *Mültekâ'* da Cuma namazının sıhhat şartlarından bahsedilirken, Cuma namazının sıhhat şartlarından birinin de şehir (المصر) olduğundan bahsedilmiş ve şehrin tanımı yapılırken şunlar söylenmiştir:

“Şehir (المصر) yöneticisi, hükümleri infaz eden ve hadleri uygulayan hakimi olan her yerdir.” *Ferâid'* de bu kısım şöyle şerhedilmiştir: Yöneticiyle kastedilen zalimden mazlumun hakkını alan validir. Sâhibu'l-Înâye şöyle söylemiştir: ‘Hükümleri infaz eden kaydından sonra hadleri uygulayan kaydı getirilmiştir. Çünkü, hükümleri infaz etmek hadleri uygulamayı gerektirmez. Kadın hakim olsa, hükümleri infaz eder, ancak hadleri uygulamaz. Hakem olarak tayin edilen hakkında da hüküm aynıdır.’ Fakir şöyle der: Hükümler (الأحكام) kelimesindeki elif ve lâm eğer istiğrak içinse, Sâhibu'l-Înâye'nin söylediği doğru olmaz. Bu elif ve lâmın ahd için olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira burada bir ahd yoktur. Burada hakikat için de kullanılmamaştır. Çünkü hakikat anlamında hükümlerin infazı da mümkün değildir. Bu elif ve lâmın, ahd-i zihnî için kullanılmış olması da mümkün değildir. Bu gayet açıktır. Ancak şöyle söylenebilir: Hükümler kelimesi (الأحكام) kayıtsız bir şekilde zikredilince hadler haricindeki hükümler kastedilir. Ancak bu malum değildir. Düşün.¹³⁶

İsmâil b. Sinân *Mültekâ'* nın metninden hareketle güncel meseleleri değerlendirmiş ve çözüm üretmiştir. *Ferâid'* in bu yönü de önemlidir. Zira şerhedilen metnin ibarelerini çözmek ve salt şerhiyle yetinmekle fikhın amaçlarından biri olan, güncel problemlere çözüm üretme hedefini gerçekleştirilmemektedir. Güncel problemlere çözüm üretmek fikhın amaçlarından biri

---

¹³⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 154a-b.

olarak değerlendirilince, bir şerhte bu özelliğin olması o şerhe değer kazandıracaktır.

Örnek: *Mültekâ'* da orucu bozan şeyler anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*Oruçlunun boğazına toz, duman ya da sineğin girmesi (دخل) orucu bozmaz.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Kıyasa göre bunların orucu bozması gerekir. Zira, insan toprak ve taşa olduğu gibi bunlarla beslenmese bile orucu bozan bir maddenin mideye gitmesi orucu bozar. Bunlardan kaçınmanın mümkün olmaması bu konuda istihšana gidilmenin delilidir. Mesela oruçlu, insanlarla konuşurken ağzını mecburen açar. Sakınılması mümkün olmayan şeyler affedilmiştir. Fakir şöyle der: Bu mesele ve delilinden anlaşılmaktadır ki, oruçlu boğazına toz, duman ya da sinek girdirse (أدخل) orucu bozular. Yine anlaşılmaktadır ki, zamanımızda ortaya çıkan ve ramazan ayı sabahında pek çok insanın mübtela olduğu gibi, oruçlu birisi tütün içse orucu bozular. Çünkü fakihler pek çok yerde girmenin (دخل) ve girdirmenin (أدخل) arasını ayırmışlardır.¹³⁷

1.3.3. *Ferâidu Mülteka'l-Ebhur*'un Kaynakları

Ferâidu Mülteka'l-ebhur yazılırken pek çok kitaptan faydalanılmıştır. Bazı kitaplardan uzun pasajlar alıntılanmış, bazı kitaplara ise sadece atıfta bulunulmuştur. Bazen kaynak olarak kullandığı eserlerdeki atıfları olduğu gibi almıştır. Bu başlık altında *Ferâid'*in fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, hadis, kelim, tarih, dil ve edebiyat kaynakları verilecektir. Bu kaynaklara ne kadar atıfta bulunduğu sayı olarak verilecektir. Burada verilen

¹³⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/224a.

bilgiler *Ferâid'in Kitâbu't-tahâre'*den *Kitâbu'l-i'tak'*a kadar olan bölümleriyle sınırlıdır.

1.3.3.1. Fıkıh Kaynakları

İsmâil b. Sinân *Ferâid'in* mukaddimesinde hamdele ve salve kısmında edebî bir surette kitap isimleri sayarak *Ferâid'*de kaynak olarak kullandığı kitaplara işarette bulunmuştur. Bu kitapların isimleri mukaddime de geçtiği şekliyle şöyledir: *el-Kenz, ed-Dürer, el-Hidâye, el-Gurer, el-Vikâye, el-Kifâye, el-Bidâye, en-Nihâye, el-Înâye, Mi'râcü'd-diraye, Mülteka'l-ebhur* ve *el-Gâye*.¹³⁸ Ancak eserinde daha başka kitaplardan faydalansa da, hatta bazılarında mukaddime yazdığı bazı eserlerden daha çok atıfta ve alıntılama bulursa da, müellif bu isimleri tercih ederek mukaddime de zikretmiştir.

Aşağıda *Ferâid'in* alıntılama ve atıfta bulunduğu eserlerin isimleri, bu eserlerin müellifleri ve *Ferâid'*de (*kitâbu't-tahâre-kitâbu'l-i'tâk* arası) bu eserlere ne kadar atıfta bulunulduğu verilecektir. En çok alıntılama ve atıfta bulunduğu *el-Hidâye, en-Nihâye* ve *el-Înâye* hakkında diğerlerine oranla biraz daha geniş bilgi verilecektir.

a. Hanefî Kaynakları

1. *el-Hidâye*, Burhâneddin Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî (ö. 593/1197).¹³⁹ *Hidâye* Hanefî fıkının en meşhur ve muteber metinlerinden biridir.¹⁴⁰

¹³⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/1b.

¹³⁹ el-Merğînânî Burhâneddin Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Tılâl Yusuf (Beyrut: Daru't-turâsî'l-arabî, ts.), 1/14.

¹⁴⁰ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 17/471.

2. *en-Nihâye*, Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî (ö. 711/1312). Bu eser *el-Hidaye'* nin şerhidir.¹⁴¹

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 219 yerde *en-Nihâye'* ye atıfta bulunmuştur. İsmâil b. Sinân'ın *en-Nihâye'* den alıntıları oldukça uzundur. *Ferâid'* de *en-Nihâye'* den oldukça fazla ve uzun alıntılar yapılması müellifin *en-Nihâye'* ye verdiği önemi göstermektedir. *Ferâid'* in sistematığı ile *en-Nihâye'* ve *el-İnâye'* nin sistematığı karşılaştırıldığında büyük bir benzerlik dikkati çekmektedir.

3. *el-İnâye*

el-İnâye, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (ö. 786/1384). Bu eser *el-Hidaye'* nin şerhidir.¹⁴² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de *el-İnâye'* ye tespit edilebildiği kadarıyla 327 yerde atıfta bulunmuştur. Böylece *Ferâid'* de en çok atıfta bulunulup alıntı yapılan eser *el-İnâye'* dir.

İsmâil b. Sinân'ın *İnâye'* den isim zikretmeden alıntılama da bulunduğu da olmuştur. Örneğin, “في كل مرة” şerhedilirken İsmâil b. Sinân şöyle demiştir: “Bu kısım usûl rivâyetlerinin haricinde yapılan rivâyetlerden ihtiraz için yazılmıştır. Şöyle ki, üç defa yıkansa ve üçüncüde suyu sıkılsa temizlenmiş olur.”¹⁴³ Aynı ibare *el-İnâye'* de şöyle geçmiştir: “Bu kısım Muhammed'ten gelen usûl rivâyetlerinin haricinde yapılan rivâyetlerden ihtiraz için yazılmıştır. Şöyle ki, üç defa yıkansa ve üçüncü defa da suyu sıkılsa temizlenmiş olur.”¹⁴⁴ Ayrıca *Ferâid'* de *İnâye'* nin sistematığından

¹⁴¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Ziriklî, *el-A'lam*, 2/247; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/314; Kallek, “*el-Hidâye*”, 17/472.

¹⁴² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/41-42; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/171; Kehhale, *Mu'cem*, 11/298.

¹⁴³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/65b.

¹⁴⁴ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye* (Dâru'l-fikir, ts.), 1/210-211.

de etkilenildiği söylenebilir. Özellikle *el-Hidâye'*den yapılan alıntılar en çok *el-İnâye* ile şerhedilmiş, bazı dil, gramer, usul tartışmaları da *el-İnâye'*den alınarak esere yazılmıştır. Bu etkileşimin, *el-İnâye'*nin Anadolu'da en meşhur *el-Hidâye* şerhi olmasıyla ilgisi olabilir.

4. *el-Kifâye şerhu'l-Hidâye*, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *el-Hidâye'*ye yazdığı şerhtir.¹⁴⁵

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 10 yerde *el-Kifâye'*ye atıfta bulunmuştur. Ancak *el-Kifâye'*ye atıfta bulunurken, başka kitaplardan alıntılanarak atıfta bulunmuştur. Örneğin, "Ahî Çelebî şöyle demiştir: Bu, sâhibu'l-Muhît ve sâhibu'l-Kifâye'nin tercih ettiğidir."¹⁴⁶ Başka bir yerde şöyle nakilde bulunmuştur: "Yakub Paşa şöyle söylemiştir: *el-Kifâye* ve *el-Muhît'* te ebû Yusuf'tan nakledilmiştir ki..."¹⁴⁷

5. *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*, Kıvâmüddin Muhammed el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *el-Hidâye'*ye yazdığı şerhidir.¹⁴⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 4 yerde *Mi'râcü'd-dirâye'*ye atıfta bulunmuştur.

6. *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâili'l-Hidâye*, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VIII/XIII-XIV yüzyıl) *el-Hidâye'*deki

---

¹⁴⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Daru's-Saâde, 1906), 151; Zirikli, *el-A'lam*, 5/63; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/787; Mahmut Rıdvanoglu, "Habbâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 14/342.

¹⁴⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/20b.

¹⁴⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/65b.

¹⁴⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 186; Zirikli, *el-A'lam*, 7/36; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/155.

meselelerden derlediği eseridir.¹⁴⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 11 yerde *el-Vikâye'*ye atıfta bulunmuştur.

Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ud b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346) *Vikâye'*yi şerhetmiş, bu şerh *Şerhu'l-Vikâye* ismiyle meşhur olmuştur.¹⁵⁰ Bu şerh üzerine pek çok haşiye ve talik çalışmaları yapılmıştır. İsmâil b. Sinân *Ferâid'*inde bu haşiye ve taliklerden faydalanmıştır. Bu eserler şunlardır: Yakub Paşa b. Hıdır b. Celâleddin'nin (ö. 891/1486) *Hâşiye alâ şerhi'l-Vikâye'*si.¹⁵¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'*de tespit edilebildiği kadarıyla 50 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Bir diğer eser Yusuf b. Cüneyd et-Tokâtî Ahî Çelebî (Ahîzâde)'nin (ö. 905/1500) *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadri's-şerîati'l-uzmâ'*sıdır.¹⁵² İsmâil b. Sinân *Ferâid'*de tespit edilebildiği kadarıyla 27 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Bir diğer eser ise Kadı Zade Şemseddin Ahmed b. Mahmud el-Edirnevî'nin (ö. 988/1850) *Hâşiye alâ şerhi'l-Vikâye'*sidir.¹⁵³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'*de tespit edilebildiği kadarıyla 47 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

7. *Kenzü'd-dekâik*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) kendi eseri *el-Vâfî'*yi özetleyerek yazdığı eseridir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/106.

¹⁵⁰ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; Ziriklî, *el-A'lam*, 4/197; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/649-650.

¹⁵¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, 109; Ziriklî, *el-A'lam*, 8/197; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/546.

¹⁵² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/823; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 226-227; Ziriklî, *el-A'lam*, 8/223.

¹⁵³ Ziriklî, *el-A'lam*, 1/254-255; Kehhale, *Mu'cem*, 2/171.

¹⁵⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1516; Ziriklî, *el-A'lam*, 4/64; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/464; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/261.

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 12 yerde *Kenzü'd-dekâik'* e atıfta bulunmuştur.

8. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Gurerü'l-ahkâm* adlı eserine kendisinin yazdığı şerhtir.¹⁵⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 87 yerde *Dürerü'l-hükkâm'a* atıfta bulunmuştur. Müellifin eserinde en çok atıfta bulunduğu eserlerden biridir.

9. *el-Gâye*, Ebu'l-Abbâs Ahmed es-Serûcî'nin (ö. 710/1311) *el-Hidâye'* ye yazdığı şerhtir.¹⁵⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 10 yerde *el-Gâye'* ye atıfta bulunmuştur.

Buraya kadar zikredilen eserler İsmâil b. Sinân'ın, *Ferâid'* in mukaddimesinde isimlerini zikrederek bir nevi kaynak olarak kullanacağına işaret ettiği eserlerdir. Bunlar dışında pek çok esere atıfta bulunmuş hatta bazılarında mukaddimesinde zikrettiği bazı eserlerden daha çok atıfta bulunmuştur. İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid'* inde atıfta bulunduğu eserler şunlardır:

10. *el-Asl*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805).¹⁵⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 6 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ailt *el-Câmiu's-sağîr* isimli esere tespit edilebildiği kadarıyla 34 yerde, *el-Câmiu's-kebîr* isimli esere tespit edilebildiği kadarıyla 5 yerde, *ez-Ziyâdât* isimli esere tespit edilebildiği kadarıyla 6 yerde, *el-Hârûniyyât* isimli esere 1 yerde, *er-Rakkıyyât'a* ise 2 yerde atıfta bulunmuştur.

---

¹⁵⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1199; Zirikli, *el-A'lam*, 6/328; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/211.

¹⁵⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 13-14; Zirikli, *el-A'lam*, 1/86; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 11104.

¹⁵⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/81.

11. *Nevâdir*, Ebû Ya'lâ Muallâ b. Mansûr er-Râzî'nin (ö. 211/826) eseridir.¹⁵⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere, 5 yerde ise eser belirtmeksizin Muallâ ismine atıfta bulunmuştur.

12. *Kitâbü'n-Nafakât*, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî'nin (ö. 261/875) eseridir.¹⁵⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere, 5 yerde ise eser belirtmeksizin Hassaf ismine atıfta bulunmuştur. Hassaf'a, nafaka konularında atıfta bulunulduğundan dolayı aynı eser olduğu söylenebilir.

13. *el-Muhtasar*, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) eseridir.¹⁶⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 30 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Tahâvî'ye atıfta bulunurken bazen Tahâvî ismiyle bazen de *Muhtasar'u Tahâvî* diye atıfta bulunmuştur. İsmâil b. Sinân bununla birlikte Tahâvî'nin *el-Muhtasar'*ının bir şerhine de atıfta bulunmuş, ancak bu şerhin hangi şerh olduğunu ifade etmemiştir.

14. *Kâfi*, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait "*zâhirü'r-rivâye*" diye bilinen kitapları ihtisar ettiği eseridir.¹⁶¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 74 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de aynı müellife ait *el-Müntekâ* isimli esere ise 7 yerde atıfta bulunmuştur.

---

¹⁵⁸ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/271.

¹⁵⁹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 29; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/185.

¹⁶⁰ Davut İltaş, "*Tahâvî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/385.

¹⁶¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1378; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 185; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/19; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/37.

15. *el-Muhtasar*, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî'nin (ö. 340/952)¹⁶² eseridir. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 40 yerde Kerhî'ye atıfta bulunmuştur.

16. *el-Fetâvâ*, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) eseridir.¹⁶³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 5 yerde Ebü'l-Leys'e atıfta bulunmuştur.

17. *el-Câmiu's-sağîr*, El-Hâkim Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed'in (ö. 374/984-985) eseridir.¹⁶⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

18. *el-Fevâid*, Ebû Ali el-Hüseyn b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî el-Feşîdiyzeçî'nin (ö. 424/1033) eseridir.¹⁶⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

19. *el-Muhtasar*, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) eseridir.¹⁶⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 17 yerde Kudûrî'ye atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Şerhu muhtasari'l-Kerhî'* ye ise 3 yerde atıfta bulunmuştur.

20. *el-Vâkıât*, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî'nin (ö. 446/1054) eseridir. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de bu esere 1 yerde ve *Ecnâs* isimli esere 1 yerde atıfta bulunulmuştur.¹⁶⁷

---

¹⁶² H. Yunus Apaydın, "Kerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 25/285.

¹⁶³ Ziriklî, *el-A'lam*, 8/27; Kehhale, *Mu'cem*, 13/91.

¹⁶⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/563; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/514.

¹⁶⁵ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 66.

¹⁶⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 3/1634; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 30; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/212.

¹⁶⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1, 2/2040; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 36; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/213.

21. *el-Mebsût*, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen Havâherzâde'nin (ö. 483/1090) eseridir.¹⁶⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 41 yerde, genellikle “*Şeyhu'l-İslam'ın Mebsût'u*”, bazen de Şeyhu'l-İslam diyerek bu esere atıfta bulunmuştur. Bazende de “*mebsûteyn*” diyerek Serahsî'nin ve Havâherzâde'nin eserlerine ortak olarak işaret etmiştir.¹⁶⁹

22. *el-Mebsût*, Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) eseridir. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 50 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

23. *Şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) eseridir.¹⁷⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere, 2 yerde ise Sadrü'l-İslâm'a atıfta bulunmuştur.

24. *Şerhu'l-Câmiî'l-kebîr*, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) eseridir.¹⁷¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

25. *Hizânetü'l-fetâvâ*, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr'in (ö. 522/1128) eseridir.¹⁷² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

26. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, Ali b. Muhammed b. İsmâil b. Ali b. Ahmed el-İsbicâbî es-Semerkindî'nin (ö. 535/1141)

---

¹⁶⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1580; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 163; Ziriklî, *el-A'lam*, 6/100; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/213.

¹⁶⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/98b; 1/179a.

¹⁷⁰ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/563.

¹⁷¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/569; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/341; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/487.

¹⁷² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/703; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/215.

eseridir.¹⁷³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

27. *Manzûmetü'n-Nesefî*, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) eseridir.¹⁷⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de bir yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte "bazı manzume şerhlerinden anlaşılan böyledir"¹⁷⁵ diyerek hangi şerh olduğu belirtmeksizin atıfta bulunduğu da olmuştur. Üsmendî'nin (ö. 552/1157 [?]) *el-Muhtelef şerhu'l-Manzûme*¹⁷⁶ isimli eserine de bir yerde atıfta bulunmuştur.

28. *Tuhfetü'l-fukahâ*, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî'nin (ö. 539/1144) eseridir.¹⁷⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 15 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

29. *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*, Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî'nin (ö. 540/1146'dan sonra) eseridir.¹⁷⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

30. *Hulâsatü'l-fetâvâ*, İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) eseridir.¹⁷⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 28 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

---

¹⁷³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1627; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 124; Ziriklî, *el-A'lam*, 4/329.

¹⁷⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1867.

¹⁷⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/94a.

¹⁷⁶ Davut İltaş, "Üsmendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/388.

¹⁷⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/371; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 158; Ziriklî, *el-A'lam*, 5/317.

¹⁷⁸ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 94; Ziriklî, *el-A'lam*, 3/353; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/568.

¹⁷⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/718; Ziriklî, *el-A'lam*, 3/220; Kehhale, *Mu'cem*, 5/33.

31. *en-Nâfi'*, Ebü'l-Kâsım Nâsıruddin Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Alevî el-Hüseynî es-Semer Kandî'nin (ö. 556/1161) eseridir.¹⁸⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

32. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) eseridir.¹⁸¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 10 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

33. *Fetâvâ Kâdîhân*, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'nin (ö. 592/1196) eseridir.¹⁸² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 29 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Şerhu'l-Câmii's-sağîr* isimli esere ise 1 yerde atıfta bulunmuştur.

34. *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*, Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) eseridir.¹⁸³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 10 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Muhtârât (muhtâr)ü'n-nevâzil*¹⁸⁴ isimli eser. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

35. *Şerhu'l-Câmii's-sağîr*, Ebü'l-Abbas Zahîruddin Ahmed b. İsmâil et-Timurtaşî'nin (ö. 610/1214) eseridir.¹⁸⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere, 7 yerde et-Timurtaşî'ye atıfta bulunmuştur.

---

¹⁸⁰ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1921; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/149; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/94.

¹⁸¹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 53; Ziriklî, *el-A'lam*, 3/75.

¹⁸² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/165; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 64-65; Ziriklî, *el-A'lam*, 2/224.

¹⁸³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/352; Ziriklî, *el-A'lam*, 4/266; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/702.

¹⁸⁴ Ziriklî, *el-A'lam*, 4/266.

¹⁸⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/563; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/97; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/89.

36. *el-Muhîtu'l-Burhânî fî fıkhi'n-Nu'mânî*, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî'nin (ö. 616/1219) eseridir.¹⁸⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 49 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellifin *Tetimmatü'l-fetâvâ* isimli eseri de İsmâil b. Sinân'ın atıfta bulunduğu eserler arasındadır. İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Zahîre* isimli eserine ise tespit edilebildiği kadarıyla 15 yerde atıfta bulunmuştur.

37. *el-Münye*, Fahrüddîn Bedî' b. Ebî Mansûr el-İrakî'nin (VI-VII/XII-XIII yüzyıl) eseridir.¹⁸⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

38. *el-Müctebâ şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî'nin (ö. 658/1260) eseridir.¹⁸⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 14 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

39. *el-Fetâvâ'z-Zahîriyye*, Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer'in (ö. 619/1222) eseridir.¹⁸⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 5 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Ayrıca aynı müellife ait olan *el-Fevâidü'z-Zâhîriyye* isimli esere de İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 8 yerde atıfta bulunmuştur.

40. *Şerhu Camii's-sağîr*, Abdullah b. İbrahim b. Ahmed b. Abdülmelik b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed el-Mahbûbî el-

---

¹⁸⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1619; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/161; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 205.

¹⁸⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1886.

¹⁸⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1631; Ziriklî, *el-A'lam*, 7/193.

¹⁸⁹ Ziriklî, *el-A'lam*, 5/320; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/111; Kehhale, *Mu'cem*, 8/303.

İbâdî Cemalüddîn'in (ö. 630/1233) eseridir.¹⁹⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde eser ismiyle, 6 yerde müellif ismiyle bu esere atıfta bulunmuştur.

41. *Münyetü'l-müftî*, Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî'nin (ö. 638-639/1240-1241) eseridir.¹⁹¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

42. *Tuhfetü'l-mülûk*, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir er-Râzî'nin (ö. 666/1268' den sonra) eseridir.¹⁹² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere, 3 yerde hangi şerh olduğunu belirtmeksizin şerhine atıfta bulunmuştur.

43. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî'nin (ö. 683/1284) eseridir.¹⁹³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 44 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

44. *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî'nin (ö. 694/1295) eseridir.¹⁹⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 5 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

45. *Teb'yînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1342) eseridir.¹⁹⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 30 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

---

¹⁹⁰ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 108; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/649; Kehhale, *Mu'cem*, 6/16.

¹⁹¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1887; Ziriklî, *el-A'lam*, 8/214-215.

¹⁹² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/374; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/124.

¹⁹³ Kehhale, *Mu'cem*, 6/147.

¹⁹⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1599; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/175.

¹⁹⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1516; Ziriklî, *el-A'lam*, 4/210; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/655.

46. *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) *el-Hidâye* şerhi olan eseridir.¹⁹⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 12 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

47. *Enfau'l-vesâ'il ilâ tahrîri'l-mesâ'il (el-Fetâva't-Tarsûsiyye)*, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî'nin (ö. 758/1357) eseridir.¹⁹⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

48. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) eseridir.¹⁹⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

49. *el-İnâye*, Alâeddin Ali Esved'in (Kara Hoca) (ö. 800/1397) eseridir. Bu eser *Vikâye* şerhidir.¹⁹⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

50. *Şerhu Mecmai'l-bahreyn*, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) eseridir.²⁰⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 45 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

51. *et-Teshîl*, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un (ö. 823/1420) eseridir.²⁰¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 26 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Câmiu'l-fusûleyn* isimli esere ise 1 yerde atıfta bulunmuştur.

---

¹⁹⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 50; Zirikli, *el-A'lam*, 2/14.

¹⁹⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/183; Zirikli, *el-A'lam*, 1/51; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/16.

¹⁹⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/268; Kehhale, *Mu'cem*, 5/52.

¹⁹⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 116; Kehhale, *Mu'cem*, 6/291.

²⁰⁰ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 107; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/617.

²⁰¹ Zirikli, *el-A'lam*, 7/165.

52. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) eseridir.²⁰² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

53. *Remzü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) eseridir.²⁰³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

54. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümam'ın (ö. 861/1457) eseridir.²⁰⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 10 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

55. *İzâhu'l-Islâh*, Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed'in (ö. 940/1534) eseridir.²⁰⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 69 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

56. *Haşiye ale'l-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, Sadullah b. İsa b. Emir Hân Sadi Çelebi'nin (ö. 945/1539) eseridir.²⁰⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 100 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. *Ferâid'* de en çok atıfta bulunulan eserlerden birisidir.

---

²⁰² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/242; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/185; Kehhale, *Mu'cem*, 11/224.

²⁰³ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/163; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/420.

²⁰⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2022; Ziriklî, *el-A'lam*, 5/233; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/201.

²⁰⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, 226-227.

²⁰⁶ Ziriklî, *el-A'lam*, 3/88; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/386.

b. Ferâid'de Atıfta Bulunulan Şâfiî Fıkıh Kaynakları

1. *el-Hâdî ilâ mezhebi'l-ulemâ*, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Abbâdî el-Herevî'nin (ö.408/1066) eseridir.²⁰⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

2. *el-Hulâsa (Hulâsatü'l-muhtasar ve nekâvetü'l-mu'tesar)*, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'nin (ö. 505/1111) eseridir.²⁰⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı Müellife ait *Vecîz*²⁰⁹ isimli esere ise 2 yerde atıfta bulunmuştur.

3. *el-Mühhezzeb*, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) eseridir.²¹⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

4. *el-Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) eseridir.²¹¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Bu esere atıfta bulunduğu aynı yerde bir şerhine atıfta bulunmuş ancak hangi şerhi olduğunu belirtmemiştir.

c. Ferâid'de Atıfta Bulunulan Malikî Fıkıh Kaynakları

el-Müdevvene, Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî'nin (ö. 240/854) eseridir.²¹² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

²⁰⁷ Ziriklî, *el-A'lam*, 5/314; Kehhale, *Mu'cem*, 9/10.

²⁰⁸ el-Gazzâlî Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Hulâsatü'l-muhtasar ve nekâvetü'l-mu'tesar*, thk. Emced Reşid Muhammed Ali (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2007).

²⁰⁹ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/22-23.

²¹⁰ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/514.

²¹¹ Ziriklî, *el-A'lam*, 4/110; Kehhale, *Mu'cem*, 6/97-98.

²¹² Ziriklî, *el-A'lam*, 5/257.

d. Fıkıh Usulü Kaynakları

1. *el-Muğnâ fî usûli'l-fikh*, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'nin (ö. 691/1292) eseridir.²¹³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

2. *et-Tavdîh*, Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mesûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) eseridir.²¹⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

3. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, Sa'düddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eseridir.²¹⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

4. *Şerhu Menâri'l-envâr*, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) eseridir.²¹⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

1.3.3.2. *Ferâid'*in Diğer Kaynakları

a. Tefsir Kaynakları

1. *Meâlimü't-tenzîl*, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) eseridir.²¹⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

2. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-

²¹³ Ziriklî, *el-A'lam*, 5/63; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/787.

²¹⁴ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/498; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 109-110.

²¹⁵ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/219.

²¹⁶ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 107; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/617.

²¹⁷ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1726; Kehhale, *Mu'cem*, 4/61.

Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) eseridir.²¹⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 11 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

3. *Şerhu Te'vîlâti'l-Kur'ân*, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî'nin (ö. 539/1144) eseridir.²¹⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

b. Hadis Kaynakları

1. *Muvatta'*, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) eseridir.²²⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

2. *el-Câmiu's-sahîh*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî'nin (ö. 256/870) eseridir.²²¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 5 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

3. *el-Câmiu's-sahîh*, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875) eseridir.²²² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 6 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

4. *es-Sünen*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni'nin (ö. 273/887) eseridir.²²³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

---

²¹⁸ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/178.

²¹⁹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 158; Ziriklî, *el-A'lam*, 5/317.

²²⁰ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 27/506, 511.

²²¹ Muhammed Mustafa A'zamî, "Buhârî Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 6/368.

²²² M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/93.

²²³ M. Yaşar Kandemir, "İbn Mâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 20/161.

5. *es-Sünen*, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî'nin (ö. 275/889) eseridir.²²⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 4 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

6. *el-Câmiu's-sahîh*, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) eseridir.²²⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 4 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

7. *es-Sünen*, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî'nin (ö. 303/915) isimli eseridir.²²⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

8. *Şerhu Meâni'l-âsâr*, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) eseridir.²²⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 3 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

9. *Sünen*, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) eseridir.²²⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

10. *Tecrîdü's-sihâhi's-sitte*, Ebü'l-Hasen Rezîn b. Muâviye el-Abderî'nin (ö. 535/1140) eseridir.²²⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

---

²²⁴ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 10/119.

²²⁵ M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/202.

²²⁶ M. Yaşar Kandemir, "Nesâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/563.

²²⁷ İltaş, "Tahâvî", 39/387.

²²⁸ İsmail Lütfi Çakan, "Dârekutnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 8/488.

²²⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/345; Ziriklî, *el-A'lam*, 3/20; Kehhale, *Mu'cem*, 4/155.

11. *Şerhu Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriku'l-envâr*, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) eseridir.²³⁰ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

c. Kelam Kaynakları

Şerhu'l-Makâsüd, Sa'düddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eseridir.²³¹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur. Aynı müellife ait *Şerhu'l-akâidi'n-Neseftiyye* isimli esere de 1 yerde atıfta bulunmuştur.

d. Tarih Dil ve Edebiyat Kaynakları

1. *Kitâbu'l-Meğâzî*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî'nin (ö. 151/768) eseridir.²³² İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 2 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

2. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) eseridir.²³³ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 13 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

3. *el-Mufasssal fî sinâ'ati'l-i'râb*, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) eseridir.²³⁴ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

---

²³⁰ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 107; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/617.

²³¹ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/219.

²³² Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 20/93, 95.

²³³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1073; Ziriklî, *el-A'lam*, 1/313.

²³⁴ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/178; Kehhale, *Mu'cem*, 4/28.

4. *el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu'rib*, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) eseridir.²³⁵ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 30 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

5. *Şâfiye*, İbnü'l-Hâcib Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'un (ö. 646/1249) isimli eseridir.²³⁶ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

6. *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, Sa'düddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eseridir.²³⁷ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

7. *el-Kâmûsü'l-muhît*, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) eseridir.²³⁸ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de tespit edilebildiği kadarıyla 33 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

8. *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye*, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Molla el-Câmî'nin (ö. 898/1492) eseridir.²³⁹ İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de 1 yerde bu esere atıfta bulunmuştur.

Ferâid' de bunların dışında *Hâniyye*, *Tâcü'l-Vikâye*, *Vâkıât*, *Dirâye*, *Kânûn*, *Mefâtîh*, *Dîbâce*, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, *Şerhu'l-Hâvî*, *Umde*, *Akdiye*, *Hizâne*, *Esrâr*, *Beyâniyye*, *Takrîr*, *el-Fetâva'l-Mansûriyye*, *İmla'*, *Zübdetü'l-Esrâr*, *Nevâdiru's-salât*, *Minha*, *Emâlî*, *Şerhu'l-Misbâh* isimli eserlere atıfta bulunulmuştur.

²³⁵ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/348.

²³⁶ Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 21/55.

²³⁷ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/219.

²³⁸ Ziriklî, *el-A'lam*, 7/146.

²³⁹ Ömer Okumuş, "Câmî Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/94-95.

1.3.4. *Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Fıkıh Literatüründeki Yeri*

Bu başlık altında *Ferâid'* den bir tane önce ve bir tane de sonra yazılan ve aynı zamanda *Mültekâ'nın* en meşhur iki şerhi ile *Ferâid* kıyaslanarak *Ferâid'in Mültekâ* şerhleri arasındaki yeri hakkında bir fikir oluşturulmaya çalışılacaktır. Ayrıca *Ferâid'e* atıfta bulunan eserler tespit edilerek bu eserlerin *Ferâid'e* yaptıkları atıflar incelenecek ve *Ferâid'in* Hanefî fıkıh literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.3.10.1. *Ferâid'in Mecra'l-enhur ile Mukayesesi*

Ferâid' in bu eserle mukayese edilmesinin sebebi, bu eserin *Mültekâ'nın* yaygın bir şerhi olmasıyla birlikte *Ferâid'* den önce yazılmış olmasıdır.

Mecrâ (Ceryü)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur isimli eser Nûreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî'nin (ö. 1003/1594) *Mültekâ'ya* yazdığı şerhtir.²⁴⁰ Bâkânî bu şerhe h. 990 yılında başlayıp h. 995 yılında bitirmiştir. Müellif bu eseri Şam/Dımaşk'ta yazmıştır. *Mültekâ'ya* şerh yazma gerekçesini ise mukaddimesinde, *Mültekâ'nın* Hanefî mezhebinin en değerli, en faydalı ve konuları en iyi cemedden eserlerden biri olması olarak açıklamaktadır. *Mültekâ'nın* şerhleri arasında yazılış sırası itibarıyla üçüncü, günümüze ulaşması açısından ikinci şerhtir. *Ferâid'* den kırk yıl önce yazılmıştır.

Mecrâ'nın kaynaklarıyla *Ferâid'in* kaynakları hemen hemen aynıdır. Bâkânî'nin *Mecrâ* mukaddimesinde faydalandığı eserleri yazarken *el-Hidâye*, *en-Nihâye* ve *el-Înâye'*yi en başta yazması dikkat çekmektedir. Zira bu üç eser *Ferâid'in* de en

---

²⁴⁰ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1234; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 105.

önemli kaynaklarındandır. *Mecrâ*, *Ferâid* gibi mukaddimededen sonra *kitâbu't-tahâre* ile başlayıp *kitâbu'l-ferâiz* ile bitmektedir. Bununla birlikte *Mecrâ*'da Halebî'nin *Mültekâ*'ya yazdığı mukaddime şerhedilmişken *Ferâid*'de bu kısım yoktur. *Mecrâ*, *Mültekâ*'nın yaygın şerhlerinden biridir.²⁴¹

Mecrâ'da *Mültekâ* metni parça parça verilmiş, arkasından şerhedilmiştir. Şerhederken muğlak bir kelime varsa bu kelime açıklanmıştır. Harfi cerlerin, zamirlerin ya da cümlelerin öncesiyle bağlantıları kurulmuştur. Şerhte alıntılamanın yapıldığı eserin ismi zikredilmiştir. Diğer mezheplere yer yer atıflar yapılmıştır. *Mültekâ* metninin delilleri zikredilmiş ve bu deliller üzerine açıklamalar yapılmıştır. Müellif kendine ait açıklamalarını “*egûlü* (أقول)” diyerek belirtmiştir. *Mecrâ*'da her ne kadar *Ferâid*'deki kadar yoğun ve uzun olmasa da birkaç alıntının bir metin altında kompoze edilme örneği çoktur. Bazen *Mültekâ* metnine eleştiriler yapılmış, bazen yapılan eleştiri karşısında *Mültekâ* metni savunulmuştur. *Mecrâ*'nın ibareleri ve mefhumlarının anlaşılması cihetinden *Ferâid*'le kıyaslandığında *Ferâid* daha kolay ve anlaşılır, *Mecrâ*'l-*enhu*r daha zordur.

Burada, aynı metne yaptıkları şerhi kıyaslama imkanı sağlamak için *Ferâid* ve *Mecra*'l-*enhu*r'dan üçer örnek verilecektir.

Örnek 1: *Mültekâ*'da abdestin sünnetleri anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*Abdeste başlarken besmele çekmek sünnettir.*”

Mecra'l-*enhu*r'da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Abdeste başlarken besmele çekmek mutlak olarak sünnettir. Basmelenin seleften nakledilen lafzı *Nihâye*'deki gibidir. Rasulullah'tan nakledilen ise *Hâniyye*'deki “بِسْمِ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى دِينِ الْإِسْلَامِ” gibidir. *Muhît*'te ise sünnet olan “الحمد لله، لا إله إلا الله” gibi salt

²⁴¹ Has, “*Mültekâ*”, 31/549.

zikirdir. Denildi ki efdal olan, teavvülden sonra “ بسم الله
الرحمن الرحيم ” demektir.²⁴²

Bâkânî bu bilgileri verdikten sonra *Mülteka'*nın sonraki metnine geçmemiş, istincadan önce ve sonra besmele çekme konusuyla şerhini devam ettirmiştir.

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Tahavî dedi ki: “ *Besmele abdestin başında* ‘ بسم الله العظيم والحمد لله على دين الإسلام ’ demektir.” Bu seleften nakledilmiştir. Bunun Hz. Peygamber’e merfu olarak isnat edildiğini söylenler de vardır. Abdeste başlarken besmele çekmenin sünnet oluşuna Hz. Peygamber’in “ *Besmele çekmeyen abdesti yoktur.*” hadisi delil olarak getirilmiştir. Bu hadis şöyle açıklanır: Hadiste geçen لا la-i li nefyi'l-cinstir. Bunun hakikat manasına göre besmelesiz abdestin olmaması gerekir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in görüşü de böyledir. O abdest alırken besmele çekmeyi abdestin şartlarından saymıştır. Bize göre bu la-i li nefyi'l-cins, abdest ayetine haberi vahitle ziyade olmasın diye, besmelesiz abdestin faziletini nefyetmek için kullanılmıştır.²⁴³

Örnek 2: *Mültekâ'* da veliler ve küfüvvet konusu anlatılırken şöyle söylenmiştir:

Hür ve mükellef kızın velisiz kendini evlendirmesi geçerlidir. Kızın dengiyle evlenmemesi durumunda velinin itiraz hakkı vardır. Hasan (b. Ziyad)'ın İmam'dan (Ebû Hanife) rivayet ettiğine göre bu caiz değildir. Kâdîhân buna göre fetva vermiştir.

Mecra'l-ehur' da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

---

²⁴² Nüreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dimaşkî el-Bakânî, *Mecra'l-ehur alâ Mülteka'l-ebhur*, Reşit Efendi, nr. 225, 8a.

²⁴³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/9b.

(Hür ve mükellef kızın velisiz kendini evlendirmesi geçerlidir.) İster bekar olsun ister dul olsun. Velinin nikaha katılmaması ya da izin vermemesi durumunda da nikah geçerlidir. Şâfiî şöyle demiştir: “Hz. Peygamberin (a.s.) ‘Velisiz ve iki adil şahitsiz nikah olmaz.’ hadisinden dolayı velisiz nikah gerçekleşmez.” Bu konuda bizim delilimiz Hz. Peygamber’in (a.s.) “Dul kendisini evlendirme konusunda velisinden daha çok hak sahibidir.” hadisidir. Bu hadisin sahih olduğunda ittifak vardır. Şâfiî’nin rivayet ettiği hadis gibi pek çok hadis olmasına rağmen ravilerin nezdinde sahih değildir. Buhârî şöyle demiştir: “İbn Ma’în nikahta veliyi şart koşan hadisler babında sahih hadis olmadığını söylemiştir.” Zeyla’î şöyle demiştir: “Şâfiî’nin delil olarak getirdiği hadisteki nefiy, benzer hadislerde de olduğu gibi, velisiz nikahın kemalini nefyetmek içindir.”²⁴⁴

Ferâid’de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

(Hür ve mükellef kızın velisiz kendini evlendirmesi geçerlidir.) İster bekar olsun ister dul olsun. Bu görüş zâhiru’r-rivâyede Ebû Hanife ve Ebû Yusuf’un görüşüdür. Çünkü mükellef ve âkil kız sırf kendisiyle ilgili konularda tasarruf sahibidir. Kız âkil ve mümeyyiz olduğu için tasarruf ehliendir. Bundan dolayı kendi malında ve koca seçiminde ittifakla tasarrufta bulunabilir. Bu özellikleri haiz her tasarruf çeşidinde bilahilaf tasarruf caizdir. Ebû Yusuf’tan gelen bir rivâyette velisiz nikah münakit olmaz. Mâlik ve Şâfiî’ye göreyse, kadınların ibaresiyle nikah akdi aslen yapılamaz.²⁴⁵

---

²⁴⁴ el-Bakânî, *Mecra'l-Enhur*, nr. 225, 170a.

²⁴⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/296b.

Örnek 3. *Mültekâ'* da talak konusu anlatılırken şöyle söylenmiştir: “Akil baliğ olan her kocanın boşaması mükreh bile olsa gerçekleşir.”

Mecra'l-enhur' da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bu konuda Şâfiî muhaliftir. Onun delili Hz. Peygamber'in (a.s.) “*Hatayla, unutarak ve zorlanarak yapılan üç şeyde ümmetimden sorumluluk kaldırıldı.*” hadisidir. Bizim delilimiz, rivayet ettiğimiz hadisin umumu²⁴⁶ ve Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “*Üç şey vardır ki ciddiside (ciddidir, şakasıda ciddidir.)*” hadisidir. Şâfiî'nin rivayet ettiği hadisle kastedilen, icmayla sabittir ki ahirete ilişkin hükümlerdir. Dünyevî hükmü, hakikatının bulunmasından dolayı manadan çıkarılmıştır. Çünkü bu müşterek lafız gibi olduğundan dolayı hakikat manası alınmamıştır. Aynî şöyle demiştir: İkraha sahih olanların toplamı on tanedir. Bunlar köle azadı, boşanma, nikah, kısas hakkından feragat, ric'at, îlâ, fey'i fi'l-îlâ, zıhar, yemin ve nezirdir.²⁴⁷

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bu konuda Şâfiî'nin ihtilafı vardır. O şöyle demiştir: “*İkraha ile ihtiyar bir arada olmaz. Çünkü ikraha ihtiyarı ifsat eder. Şer'î tasarruflar, hâzilin haricinde, ihtiyar ile gerçekleşebilir. Hâzilin talakının gerçekleşmesinin sebebi, o talak ifadesini ihtiyar ederken tasarruf şartının da kendisinde bulunmasından dolayıdır.*” Bizim delilimiz şudur: Mükreh, talakının evli olduğu kadında gerçekleşmesini talaka ehliyeti olduğu bir halde kastetmiştir. Dolayısıyla talakın muktezası gerçekleşir. Talakın muktezası ise,

---

²⁴⁶ Bu hadis *Mecra'* da bu konunun yukarısında rivayet edilen şu hadistir: “Çocuk ve deli haricindeki herkesin talakı geçerlidir.”

²⁴⁷ el-Bakâni, *Mecra'l-enhur*, nr. 225, 194a.

hükümün illetinden geri kalmaması için talakın gerçekleşmesidir. Bunun açıklaması şöyledir: Mükreh talakın evli olduğu kadında gerçekleşmesini, talaka ehliyeti olduğu bir halde kastetmiştir. Çünkü kendisi çocuk ya da deli değildir. Mükreh iki şerri bilmektedir ki bunlar ya helak ya talaktır. Mükreh o ikisinden ehven olanı seçmiştir. İki şerden ehven olanı seçebilmesi ihtiyarın ve kastın var olduğunun delilidir. Her kim bir şeyin gerçekleşmesini böylece kastederse, bir şeyin yapılmasına itaat eden kimse gibi, onun fiili hükümsüz olamaz. İtaat edendeki illet, ihtiyacın giderilmesidir. Bu itaat eden kimsede vardır. Çünkü itaat edendeki ihtiyaç yaralanmak ya da öldürülmekle tehdit edilmesinden dolayı bunlardan kurtulmaktır.²⁴⁸

1.3.10.2. *Ferâid'in Mecma'u'l-ehur ile Mukayesesi*

Ferâid'in bu eserle mukayese edilmesinin sebebi, bu eserin *Mültekâ'nın* en meşhur şerhi olmasıyla birlikte *Ferâid'den* sonra yazılmış olmasıdır.

Mültekâ'nın en meşhur şerhi Şeyhîzâde Abdurrahman'ın (ö. 1078/1667), *Mecma'u'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* isimli eseridir. Bu müellif Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1066/1656) damadı olduğu için Damad veya Şeyhîzâde olarak tanınmıştır. Bu eser hacimli bir şerh olup *Mecelle'nin* hazırlanışında başvurulan kaynaklardandır. Bu şerhte klasik şerh usulü kullanılmıştır. Hanefî mezhebinin görüşlerinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de ara ara işaret edilmiştir. I. cildinin 14 Zilkade 1070 (22 Temmuz 1660), II. cildinin 19 Cemâziyelâhir 1077 (17 Aralık 1666) tarihinde Edirne'de tamamlandığı bilinmektedir. *Mecma'u'l-ehur,*

²⁴⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/330a.

Osmanlı döneminde fıkıh kitapları arasında önemli bir konuma sahiptir. *Mecelle'*nin hazırlanmasında sıkça başvurulan kaynaklardandır. *Mecelle'*deki yaklaşık 80 maddenin kısmen, 270 maddeninse tamamen *Mültekâ* ve *Mecma'u'l-enhur'*dan alındığı belirtilmektedir. Bu şerhin müstakil olarak ve Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürri'l-müntekâ* adlı *Mültekâ* şerhiyle birlikte pek çok baskısı yapılmıştır.²⁴⁹

Ferâid h. 1035 yılında, *Mecma'u'l-enhur* ise 1077 tarihinde tamamlanmıştır. Aralarında 42 yıl vardır. *Ferâid* Sivas'ta; *Mecma'u'l-enhur* Edirne'de yazılmıştır. Bu coğrafi farklılık Osmanlı'nın başkenti, ilmin ve alimin merkezi İstanbul'a olan yakınlık açısından değerlendirildiğinde *Mecma'u'l-enhur'*un coğrafi açıdan avantajlı bir ortamda yazılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca Şeyhîzâde Abdurrahman'ın Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin damadı olmasının, kendisinin tanınırlığını artırarak ön plana çıkarmış olabilir. Bu iki özelliğin, kitapların içeriğinin incelenmeksizin dışarıdan bir bakış açısıyla, *Mecma'u'l-enhur'*un şöhret kazanmasında katkısının olduğu söylenebilir.

Ferâid ve *Mecma'u'l-enhur'*da geleneksel şerh metodu takip edilmiştir. Her ikisinde de kitâb, bâb ve fasıl sistematığı uygulanmıştır. Konuların birbirleriyle olan bağlantıları belirtilmiş, öncelik ve sonralık ilişkilerine de değinilmiştir. *Mültekâ*'da geçen kelimelerin lügavî ve ıstîlâhî anlamlarının verilerek okuyucunun ikisi arasındaki bağlantıyı inceleme imkanı sunması açısından benzemektedirler. *Ferâid'*in kitâb, bâb ve fasıl girişlerinde; kelime analizlerinde ve konuların açıklanmasında daha geniş, teferruatlı ve pek çok eserden uzun alıntılar yapması sebebiyle, karşılaştırmalı inceleme yapan bir eser olduğu söylenebilir. Ancak bu *Ferâid'*e başvuru kitabı

---

²⁴⁹ Has, "Mültekâ", 31/550; Özcan, "Şeyhîzâde", 39/86.

olma özelliği kazandırırken, hacmini artırmış, okunmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeplerin, eserin medreselerde ya da özel okumalarda tercih edilen bir kitap olma özelliği kazanmasına engel olduğu söylenebilir. *Mecma'u'l-ehur*'da ise her konuda daha öz ve kısa bilgiler verilmesi sebebiyle tercih edildiği söylenebilir.

Müellif, *Ferâid*'in yazılış sebebini *Mültekâ'*nın şerhinin henüz yapılmamış olmasını sebep gösterirken,²⁵⁰ *Mecma'u'l-ehur* sahibi, *Mültekâ'*nın pek çok kere şerhedildiğini, ancak bu şerhlerin bir kısmının çok kısa olup anlaşamadığını, bazılarının ise çok uzun olduğunu söylemiştir. Kendisi yeterli izahat vermekle beraber okuyucuyu yoracak, hacmi artıracak ayrıntıya girmeden bir şerh kaleme almayı istediğini belirtmiştir.²⁵¹ Bu bilgilerden hareketle iki müellifin iddiaları ve amaçları farklıdır. İkiside amaçlarını gerçekleştirmiş, ancak *Ferâid* hacimli ve teferruatlı olmasından dolayı müracaat kitabı olarak kalmış; *Mecma'u'l-ehur* ise daha kısa ve öz olmasından dolayı günümüzde bile okunmaya ve okutulmaya devam edilmiştir.

Burada, aynı metne yaptıkları şerhi kıyaslama imkanı sağlamak için *Ferâid* ve *Mecma'u'l-ehur*'dan üçer örnek verilecektir.

Örnek 1: *Mültekâ'* da abdestin sünnetleri anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*Abdeste başlarken elleri bileklere kadar üç kere yıkamak sünnettir.*”

Ferâid'de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Çünkü el temizlik aletidir. Bundan dolayı eli temizleyerek abdeste başlamak sünnettir. Bileklere

---

²⁵⁰ Bu konuyla ilgili yukarıda geniş malumat verilmiştir. Bk. “Yazılış Nedeni” başlığı.

²⁵¹ Şeyhizâde, *Mecma'u'l-ehur*, 1/3.

kadar yıkamanın yeterli olması, bu kadarının (temizlik aleti olarak) yeterli olmasından dolayıdır. الرسغ elin son bulduğu yere denir. Halebî “başlarken” dedi. Çünkü sünnet olan elin abdeste başlarken yıkanmasıdır. Zira abdestte el ile birlikte dirseklere kadar kolu yıkamak farzdır.²⁵²

Mecma'u'l-enhur' da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

الرسغ kol ile el arasını ayıran mafsaldır. Bu sünnetin, uykudan uyanana özel olduğunun zannedilmemesi için musannif, bu sünneti uykudan yeni uyanan kimse için zikretmemiştir. Zira bu abdeste başlayan herkes için abdestin başında sünnettir. Bu muhtar görüştür. *Hidâye* ve diğer eserlerde bulunan uyanınca (الاستيقاظ) kaydı ittifakî bir kayıttır.²⁵³

Örnek 2: *Mültekâ'* da oruçluya mekruh olan şeyler anlatılırken şöyle söylenmiştir: “Oruçlunun hanımını öpmesi eğer kendine güvenmiyorsa mekruh; kendine güveniyorsa mekruh değildir.”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Çünkü öpme eyleminin kendisi orucu bozan şeylerden değildir. Bazen bu öpme eyleminin sonucunda olacak şeyler sebebiyle oruç bozular. Eğer kişi kendine güveniyorsa, öpme eyleminin kendisinin orucu bozucu olmamasına itibar edilerek öpme eylemi mübah görülür. Eğer kişi kendine güvenmiyorsa, öpme eyleminin sonucunda olacak şeyler sebebiyle oruç bozulacağı durumuna itibar edilerek öpme eylemi mekruh görülür. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e bir genç oruçlunun öpmesini sormuş, Hz. Peygamber o genci menetmiş, bir yaşlı aynı soruyu

²⁵² İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/9b.

²⁵³ Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/12.

sormuş, Hz. Peygamber bu konuda ona izin vermiştir. Orada bulunanlar şaşırarak birbirine bakmış ve Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Sizin birbirinize bakmanızın sebebini anladım. Yaşlı kendine hakim olabilir ama genç kendisine hakim olamaz.”* Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Her melikin bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise haramlarıdır. Her kim koruluğun kenarında otlarsa korunun içine de girebilir.”*²⁵⁴

Mecma'u'l-enhur' da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Oruçlunun hanımını öpmesi, bu öpmenin kendisini cinsel münasebete ya da boşalmaya götürmeyeceğinden emin olmazsa mekruhtur. Eğer emin olursa mekruh olmaz. Çünkü Hz. Peygamber yaşlı bir kişiye bu konuda ruhsat vermiştir. Bu hadis İmam Muhammed'in aleyhine hüccettir. Çünkü o oruçlunun öpmesini mutlak olarak mekruh görür.²⁵⁵

Örnek 3: *Mültekâ'* da tefvîzu't-talak anlatılırken şöyle söylenmiştir: *“Koca karısına ‘Seçimde bulun’ dese ve koca bununla talaka niyet etse, kadın bu sözü öğrendiği mecliste kendisini seçse bununla bir bain talak gerçekleşir.”*

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Sâhibu'l-Înâye şöyle dedi: *“Bu konuda kıyas ve istihsan söz konusudur. Kıyasa göre, koca talaka niyet etse bile bu ifadeyle talak gerçekleşmez. Çünkü koca bu lafızla talakı gerçekleştirilmeye malik değildir. Öyleki koca, ‘Nefsim yerine seni seçtim ya da senin yerine nefsimi seçtim.’ dese, bununla talaka bile niyet etse talak gerçekleşmez. Zira kendisinin malik olmadığı bir şeye başkasını malik kılamaz. Ancak onlar sahabe icmasından dolayı kıyası terkederek istihsanda bulunmuşlardır. Sahabe şöyle demiştir: ‘Adam karısını*

²⁵⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/225b.

²⁵⁵ Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/247.

muhayyer kılssa, karısı muhayyer kılındığı meclisi değiştirmedikçe muhayyerdir. Eğer meclisi değiştirirse artık muhayyerlik yoktur.’ Diğer sahabelerden bu görüşün hilafına bir şey rivayet edilmemiştir. Bundan dolayı icma oluşmuştur.” Halebî ‘Bu sözle talaka niyet ederse’ kaydını koymuştur. Çünkü bu ifade kinayeli talaklardandır. Dolayısıyla bunun gibi kinayeli ifadelerde niyetsiz amel edilmez. Halebî ‘Bu sözü öğrendiği mecliste’ kaydını koymuştur. Çünkü koca bir mecliste ‘Seçimde bulun!’ dese, kadın bu sözü duymasa, söylenen bu meclise değil, kadının bu sözü duyduğu meclise itibar edilir.²⁵⁶ Mecma’u’l-enhur’ da bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Koca karısına boşanmaya niyet ettiği halde “Seçimde bulun!” dese. Bu niyet ister hakikaten olsun ister hükmen olsun eşittir. Öfkeliyken ya da düşünce halindeyken ve kocanın öylesine söylediği reddolunamadığı durum -zira iki surette de niyete ihtiyaç duyulmadığı konusu daha önce geçmiştir- hükmen niyete örnektir. (Aşağıda gelecek olan cümle “Koca karısını boşamaya niyet ettiği halde ‘Seçimde bulun!’ dese” kısmının cevabıdır.) Kadın bu sözü öğrendiğinde kendisini seçse. Yani erkeğin “Seçimde bulun!” sözünü kadın işiterek ya da haber alarak öğrense. Bu cümleden kadının bilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, koca karısını muhayyer kılssa ve kadın bunu bilmeksizin kendisini seçse, İmam Züfer’in hilafına, bize göre boşama gerçekleşmez. (Aşağıda gelecek olan cümle “Kadın bu sözü öğrendiğinde kendisini seçse.” kısmının devamıdır.) Orada, yani kadının işittiği mecliste süre uzasa bile, bununla bir bain talak

²⁵⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/346a-b.

gerçekleşir. Çünkü sahabenin sükûti icmasıyla sabittir ki, kendisine muhayyerlik verilenin muhayyerliği, muhayyerlik verilen meclisle sınırlıdır. Hz. Ali'nin bu konuda ihtilafının olduğu rivayeti ise sabit değildir. Bu konunun devamı *Hidâye'* dedir.²⁵⁷

1.3.10.2. *Ferâid'*e Atıfta Bulunan Kitaplar

1. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*

Tespit edilebildiği kadarıyla *Ferâid'*e atıfta bulunan kitaplardan biri, Şeyhîzâde'nin *Mecma'u'l-enhur* isimli eseridir. Şeyhîzâde (*kitâbu't-tahâre-kitâbu'l-i'tâk* arası) 62 yerde *Ferâid'*e atıfta bulunmuştur. *Ferâid'*e, “*Kâle sâhibu'l-Ferâid, kemâ fi'l-ferâid ve ve fi'l-Ferâid*” diyerek atıfta bulunmuştur. Atıflar incelendiğinde dört özellik görülmektedir:

1. *Ferâid'*in görüşünün yanlış ya da hatalı olduğunu ortaya koymak için.

Örneğin, abdestin sünnetleri bahsinde *Mecma'u'l-enhur, Mültekâ'*nın “سننه” ibaresini şerh ederken şöyle demiştir:

Ferâid sahibi şerhinde şöyle demiştir: “*Zahirde سنن kelimesinin müfret olması gerekmektedir. Bunun delili, Halebî'nin فرض الوضوء diyerek فرض kelimesini müfret kullanmasıdır.*” Bu tartışmaya açıktır. Çünkü فرض kelimesi çoğul olsada bir şeyin hükmü bağlamında müfrettir. Şöyle ki, bir kısmının olmamasıyla diğer kısımları fasit olur. Sünnette ise hüküm böyle değildir. Sünnetin hükümleri ve delilleri müstakildir. Herbiri

²⁵⁷ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/407-408.

ayrı ayrı, diğeri olmasa bile, fazilettir. Dolayısıyla *Ferâid*'in yaptığı karşılaştırma yersizdir.²⁵⁸

Başka bir örnekte, *Mültekâ*'da abdest almaya başlarken besmele çekmenin müstahap olduğu görüşünün zayıf görüş olarak verilmesi bağlamında *Mecma'u'l-enhur*'da şunlar söylenmiştir:

Sahibu'l-Ferâid şöyle demiştir: “*En doğrusu, abdest almaya başlamadan önce besleme çekmenin, Mültekâ'da her ne kadar sünnet denilsede, müstehap olmasıdır. Çünkü sünnet, Hz. Peygamber'in bir şeyi yapmasının, meşhur olamasa bile, devamlı olması durumuna denir. Hz. Ali ve Osman'ın, Hz. Peygamber'in abdestini anlattıkları rivayette -Hidâye'de de olduğu gibi- o ikisinden Hz. Peygamber'in abdest almaya başlarken besmele çekmesi rivayet edilmemiştir.*” Bu tartışmaya açıktır. Çünkü, o ikisinden naklin olmaması abdest almaya başlarken besmele çekmenin sünnet olmadığı sonucunu çıkarmayı gerektirmez. Burada sünnet olduğuna itibar edilmesinin sebebi, terketmeksizin sürekli yapması değil, bazen terketse bile yapmaya devam etmesidir. Bazen terketmesi ise vacip olmadığını bildirmek içindir. Bir görüşe göre, Hz. Peygamber'in bir şeye sürekli devam etmesi, bir muarız olmadığı durumda, o şeyin vacip olduğuna delildir.²⁵⁹

2. *Ferâid*'in kendi bütünlüğü içindeki çelişkisini ortaya koymak için.

---

²⁵⁸ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/12. Diğer örnekler için bk. Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/14; 1/18; 1/22; 1/28; 1/30; 1/39; 1/42; 1/67; 1/68; 1/77; 1/78; 1/80; 1/84; 1/85; 1/99; 1/103; 1/114; 1/115; 1/151; 1/157; 1/192; 1/222; 1/246; 1/262; 1/318; 1/478; 1/492. (Bu kısımdan sonra da atıflar devam etmekle birlikte bu kitapta incelenen bölümlerdeki atıflarla yetinildi.)

²⁵⁹ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/13.

Örneğin Mültekâ'nın "Sabah namazını kılarken güneş doğarsa ya da cuma namazı kılarken ikindi vakti girerse Ebû Hanîfe'ye göre namaz batıl olur." cümlesi şerhedilirken Mecma'u'l-enhur'da şöyle denilmiştir:

Sahibu'l-Ferâid şöyle demiştir: "Evet, vaktin çıkışı gerçekleşir ancak, Mültekâ'da: 'ya da cuma namazı kılarken ikindi namazı vakti girerse Ebû Hanîfe'ye göre namaz batıl olur.' denilmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre öğle namazı ile ikindi namazı arasında mühmel vakit olduğundan dolayı cuma namazı vakti çıkar ama ikindi namazı vakti girmez." Bu sahibu'l-Ferâid'in kitâbu's-salât'ın başında söylediğine muhaliftir.²⁶⁰

3. Ferâid'in soru sorarak cevaplamadığı yerleri cevaplandırmak için.

Örneğin, Mültekâ'nın "hades olmayan şey neces de değildir" cümlesi şerhedilirken Mecma'u'l-enhur'da şöyle denilmiştir:

Sahibu'l-Ferâid şöyle demiştir: "Bir başka şey kalmıştır. O da bu kaidenin işletilmesinde ortaya çıkmaktadır. O da şudur: İnsan bedeninden çıkan şeyin, insanın şarap ya da idrar içmesiyle birlikte içtiği bu şeyi ağız dolusundan az olacak bir şekilde kusması durumunda meydana getirdiği işkaldır. Onların kuralına göre, hangi türden olursa olsun ağız dolusundan az olan kusuntunun abdesti bozmamasından dolayı zahiren bu durumda da abdest bozulmaz. Bu kusuntu, şarap ve idrarın şüphesiz bir şekilde neces olmasına rağmen abdesti bozmuyorsa hades olmaz. Eğer böyle değilse cevabı hakkında düşünmelisin." Cevabı şudur: Şarap ve idrar içmeden önce necestir. Eğer içer içmez kusarsa, bizim içinde olduğumuz konunun hilafına, olduğu gibi neces kusmuş olur.²⁶¹

²⁶⁰ Şeyhîzâde, Mecma'u'l-enhur, 1/115.

²⁶¹ Şeyhîzâde, Mecma'u'l-enhur, 1/19.

4. *Ferâid*'in açıklamakta aciz kaldığı yeri açıklamak için.

Örneğin *Mültekâ*'da namazın mekruhları sayılırken namazda gözlerin kapatılması da sayılmıştır. Bu kısım şerhedilirken *Mecma'u'l-enhur*'da şöyle denilmiştir:

Sahibu'l-Ferâid şöyle demiştir: “Keşke namazda gözlerin kapatılmasının niçin mekruh olduğu konusunda bilgim olsaydı! Halbuki gözlerin kapatılması durumunda zihnin dikkatinin namaza toplanmasında büyük katkısının olduğu tecrübelerle sabittir. Bizler namaz kılarken zihnin dikkatini namaza toplamakla da memuruz. Namazda gözleri kapamanın niçin mekruh olduğunu açıklayan kimseye Allah merhamet etsin!” Namazda gözleri kapamanın mekruh olmasının sırrı, gözlerin secde mahalline bakmasının sünnet olmasıdır. Gözlerin kapatılması durumunda bu sünnet terkedilmiş olur. Çünkü her uzvun namazdan bir nasibi vardır. Göz de böyledir. Gözlerin kapatılması durumunda bu sünnetin terki vardır. Bu da edepsizlik olur. Düşün!²⁶²

2. *Hâşiye ale't-Teshîl*

Tespit edilebildiği kadarıyla *Ferâid*'e atıfta bulunan kitaplardan bir diğeri, Fâzıl Emîr'in²⁶³ *Hâşiye ale't-Teshîl* isimli eseridir. Fâzıl Emîr'in haşiyesinde, bu kitapta *Ferâid*'in incelenen kısımlardan olan *kitâbu's-salât*'ta bir kere ve *kitâbu's-savm*'da bir kere olmak üzere 2 yerde *Ferâid*'e atıfta bulunulmuştur. *Ferâid*'e, “*Kâle fi şerhi'l-Mültekâ el-müsemmâ bi'l-ferâid* (قال في شرح الملتقى المسمى) (بالفراند)” diyerek atıfta bulunulmuştur. Fâzıl Emîr her iki atıfta da İsmâil b. Sinân'ın görüşünü yanlış bulmuş ve çürütmeye çalışmıştır.

²⁶² Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, 1/124.

²⁶³ Kaynaklarda Fâzıl Emîr hakkında geniş bilgi yoktur. Hâşiyesinin mukaddimesinde de kendisinden sadece Fâzıl Emîr diye bahsetmektedir.

Bu iki atıf şöyledir:

1. *Teshîl'* de, selam vermeden önce sehiv secdesinin caiz olup olmaması konusunda şunlar söylenmiştir:

Bize göre selamdan sonra secde edilir. Şâfiî'ye göreyse selamdan önce secde edilir. Şeyh Bedreddin: Diyorum ki, Hz. Peygamber'in hem selamdan önce hem de selamdan sonra sehiv secdesi yaptığının rivayet edilmesinden dolayı, bu rivayetler sehiv secdesi yapanın bu konuda muhayyer olduğunu söyleyene bir delil olmuştur.

Fâzıl Emîr şöyle söylemiştir:

Ferâid ismiyle isimlendirilen *Mültekâ* şerhinde şöyle söylenmiştir: “Hz. Peygamber'in bu konudaki filinde rivayetler ihtilaf edince Hz. Peygamber'in sözüne müracaat edilir. Hz. Peygamber'in bu sözü de *Sevân'*ın ondan rivayet ettiği, ‘Her sehiv için selamdan sonra iki secde gerekir.’ sözüdür.” Burada *Ferâid'* de söylenen bitti. *Ferâid'* de söylenen Şeyh Bedreddin'in söylediği, “Dolayısıyla bu rivayetler sehiv secdesi yapanın bu konuda muhayyer olduğunu söyleyene bir delil oldu.” sözünü nefyetmektedir. Ancak İmam Zeyla'î'nin söylediği de *Ferâid'* de söyleneni zayıflatmaktadır. *Tebyîn'* de şunlar söylenmiştir: “Hz. Peygamber'den her iki uygulama da sözlü ve fiili olarak rivayet edilmiştir. İkisinden birini tercih ise bizim görüşümüze göre mana cihetiyle olur. Şöyle ki; selam namazın vaciplerindedir. Dolayısıyla namazın diğer vaciplerinden bir vacibe kıyasla sehiv secdesine öncelenir. İkinci bir delil olarak sehiv secdesi tekrarlanmayanlardandır. (Örneğin, bir kimse namazda iki ya da daha fazla sehiv secdesini gerektirecek bir şey yapsa hepsi için bir kere secde eder.) Bundan dolayı selamdan sonra yapılır ki, selam anında sehiv secdesini gerektirecek bir şey yapıldığında, sehiv secdesiyle selam anında yapılan hata giderilebilsin.” İmam

Zeyla'î'nin sözü bitti. Zeyla'î'nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere Şeyh'in, sehiv secdesi yapacak kimsenin muhayyer olması konusunda söyledikleri Zeyla'î'nin "*Bizim tercihimiz kıyasa uygun olandır.*" şeklindeki ifadeleriyle örtüşmemektedir.²⁶⁴

2. *Teshîl'* de, Şevval ayında altı gün tutulan orucun ramazan bayramının hemen akabinde peşpeşe tutulmasının hükmü konusunda şunlar söylenmiştir:

Ramazan bayramının hemen akabinde peşpeşe altı gün oruç tutmanın mekruh olduğu söylenildiği gibi mekruh olmadığı da söylenilmiştir. Şevval ayında bu altı günlük orucun peşpeşe tutulmaması kerahete uzaktır. Şeyh Bedreddin: *Diyorum ki, Ramazan bayramının hemen akabinde peşpeşe altı gün oruç tutmanın mekruh olduğu söylenildiği gibi mekruh olmadığı da söylenilmiştir.*

Fâzıl Emîr şöyle söylemiştir:

Mevlana Ahî Çelebî Sadru's-Şerî'a'ya yaptığı haşiyesinde şöyle söylemiştir: "*Bu altı günlük orucun Ramazan orucunun hemen peşine tutulmasının bir sene oruç tutulması gibi oluşunun delili, Yüce Allah'ın şu ayetidir: 'Kim bir iyilikle gelirse ona on katı ile mükafat verilir.'* (En'âm, 7/160). Bu ayet Ramazan ayının orucunun üçyüz gün gibi olmasını gerektirir. Bahsedilen bu altı günlük oruçta almış günlük oruç gibidir. Bunların toplamı da tam bir sene yapar." Ferâid ismiyle isimlendirilen Mültekâ şerhinde şöyle söylenmiştir: "*Fakir şöyle der: Ramazan ve peşi sıra Şevval'de tutulan altı günlük orucun bir yıla denk gelmesinin sebebi ile ilgili yapılan bu açıklama isabetli değildir. Zira zikredilen sebep söz konusu sevabın Ramazan ve Şevval'de tutulan oruca tahsis edilmesi için özel bir anlam ifade etmez.*

---

²⁶⁴ Fâzıl Emîr, *Hâşîye ale't-Teshîl*, ed. H. Yunus Apaydın (İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2024), 1/133-134.

Çünkü bu ayetin muktezasına göre, bir senelik oruç herhangi bir ayda otuz altı gün oruç tutulmasıyla da hasıl olur. Ve aynı şekilde, bir kudsî hadis ile bu nefyedilmiştir. Bu kudsî hadis şudur: 'Adem oğlunun yaptığı her güzel amel karşılığında on katından yedi yüz katına kadar sevap vardır. Oruç müstesna. Çünkü oruç benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim.'" Burada *Ferâid*'de söylenen bitti. Dikkatli ve titiz araştırmacılara aşikâr olduğu üzere, *Ferâid*'de söylenen "*Zikredilen sebep söz konusu mükâfaatın Ramazan ve Şevval'de tutulan oruca tahsis edilmesi için özel bir anlam ifade etmez.*" sözü temelsizdir. Zira fıkah usulü ilminde bilindiği üzere naslarda mefhûm-ı muhâlefeye itibar edilmez.. Ramazan orucunun peşine altı gün oruç tutulması konusunda gelen mezkur hadisin, sadece bu peşpeşelikle bir senelik oruç gibi olacağına delaleti yoktur. Dolayısıyla, her otuz altı günlük orucun bir senelik oruç gibi olmasına bir engel yoktur. Ayrıca hâşîye sahibi Ahî Çelebi'nin, hadisin anlamlandırılması hakkında selef imamlardan naklettiklerinde Kur'ân-ı Kerim'in yukarıda zikredilen âyetinden çıkarılmış bir nüktenin beyanı vardır. Bu türden hüküm varit olduktan sonra yapılan taliller illetin bulunduğu her yerde hükmün bulunmasını gerekli kılmaz. Nitekim âlimlerin dediği gibi bir şeyin isimlendirme (tesmiye), nükte ve diğer bir şeyle münasebet ciheti; isimlendirme, nükte ve münasebetin olduğu her yerde o şeyin bulunmasını gerektirmez. Kudsî hadis olarak gelen rivayetin bunu nefyetmesi konusunda Sâhibu'l-*Ferâid*'in söylediğine gelince, bu da isabetli değildir. Zira Sivâsî'nin söylediği isabetli olsaydı söz konusu çelişki -Ramazan ayına Şevval'den altı gün ilave edilmesi hakkındaki hadisin yukarıda izah edilen tevili bir tarafa bırakılacak olursa- Hz. Peygamber'in "*Kim Ramazan orucunu tutar da ardından Şevval ayından altı gün*

oruç daha tutarsa bütün bir seneyi oruçlu geçirmiş gibi olur.” hadisi ile Sivâsî'nin zikrettiği hadis-i kutsi arasında olurdu. Doğru şudur ki, bu iki hadis birbirini nefyetsizdir. Çünkü biz, ramazan ve sonrasında eklenen altı günlük orucun bir senelik oruç gibi olmasının, eksikliği ve Allah'ın vadine aykırı oluşuna ihtimali olmayan kesin bir şey olduğunu söyleriz. Bunun ötesinde yapılan amele on katından yedi yüz katına kadar yapılacak ziyade veya amele bedel olarak yalnızca Yüce Allah'ın bildiği bir karşılığın verilmesi, kıyamet günü Allah'ın kadim olan meşietinin taalluk edeceği şekilde bazı kullar için söz konusu olması aynı şekilde kesindir. O halde Ramazan'dan sonra altı gün tutulan orucun sevabı ile ilgili hadisten maksat, oruç ibadetine terettüp eden manevi mükâfaatların en azına vurgu yapmaktır. Nitekim hadis-i kutside yapılan amele on katından yedi yüz katına kadar sevap verileceğine dair ferman buyrulan söz buna işaret etmektedir.

Yapılan amele verilecek manevi mükâfaatın en azının on katı sevap olacağına Şir`at şârihinin orucun faziletleri bahsi altında söyledikleri delalet etmektedir. Orada şöyle denilmiştir: Her aydan üç gün yani eyyâmü'l-bîd günleri oruç tutmanın bütün bir ömrü oruçlu geçirmek gibi olduğu hadiste buyrulmuştur. Zira yapılan iyi bir amelin karşılığı en az on katı sevaptır. Bize göre konu hakkında yukarıda zikredilen hadis ile hadis-i kutsi arasında şöyle hassas bir uzlaştırma yapılabilir: Bir günlük orucu on günlük oruç gibi saymaktan maksat, bir amelin ölçüsünü on yapmak olup bir günlük oruca terettüp edecek karşılığı on saymak değildir. Buna göre hadisin anlamı şöyle olmaktadır: Ramazan orucunu ve Şevval'den altı günlük orucu tutmak, üç yüz atmış gün oruca verilecek sevaba bakarak değil de amelin ölçüsüne bakarak üç yüz

atmış gün oruç tutmak gibidir. Zira her bir gün tutulacak oruca verilecek ecrin hiç kimsenin sayamayacağı kadar çok olması mümkündür. Yani otuz altı günden her bir gün için değil, otuz altı günün her günü için on günlük oruç sevabı verilmesi itibarıyla üç yüz atmış günden her bir gün için sınırsız mükâfaat olacaktır. Mütalaa edenlerin ihlaslı dualarını kazanmak için bu hâşiyede iltizam etmediğimiz halde bu meselede sözü bu kadar uzatmış oldum.²⁶⁵

---

²⁶⁵ Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale't-Teshîl*, 1/202-206.

İKİNCİ BÖLÜM

FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN TAHLİLİ

2.1. İSMÂİL B. SİNÂN'IN MÛLTEKÂ'DAKİ TERCİHLERİN DAYANAKLARINI TESPİTİ

Hanefî mezhebinin muhtasar metinlerinin temelini İmam Muhammed'in zâhiru'r-rivâye adıyla bilinen kitapları oluşturmaktadır. Bu eserler mezhebin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtiva etmektedirler. Zâhiru'r-rivâye kitapları h. IV. asırda özetlenmiş, özetlenen bu kitaplar h. IV. ve V. asırlarda Hanefî fakihler tarafından şerhedilmiştir. Bu tarihlerden sonra da farklı gerekçelerle tekrar ihtisar ve bu ihtisarların tekrar şerhi için çalışmalar yapılmıştır.²⁶⁶ Halebî'nin *Mültekâ'sı* h. X. asırda, genel anlamda bir muhtasar eser olmakla birlikte özelde muhtasarların bir araya getirilmesine, İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid'i* h. XI. asırda bu tür bir eserin şerh edilmesine örnek olarak gösterilebilir.

Hanefî fetva usulünde fetvada esas olan, zâhiru'r-rivâye'de Ebû Hanife'ye nispet edilen görüşlerin tercih edilmesidir. Bununla birlikte aşağıdaki sebeplerde mezhebin resmi görüşünün tespit edilmesi, özellikle de h. V. asırdan sonra gelen Hanefî fıkıhçılar için ayrı bir önem arz etmiştir:

---

²⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, "Zâhirü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/101-102.

- 1- Bazı konularda Ebû Hanife'ye ait bir görüşün bulunmaması,
- 2- Bir konuda Ebû Hanife'den birkaç görüşün nakledilmesi,
- 3- Zâhiru'r-rivâye olan rivayetlerin tercih edilmesine engel bir sebebin olması,
- 4- Ebû Hanife ile öğrencilerinin yaşadıkları şartların farklı olmasından dolayı öğrencilerinin görüşü ile fetva verilmesinin daha uygun olması,
- 5- Umûmu'l-belva, zarûret ve örf gibi esasını maslahatın oluşturduğu gerekçelerle İmâmeyn'in görüşlerini tercih etmeyi gerektirecek, en azından bu gerekçeleri dikkate alarak rivayetleri değerlendirecek bir durumun olması,
- 6- Ele alınan konunun nevâzil diye tabir edilen mezhep imamları zamanında görülmemiş bir mesele olması ki, Hanefî mezhebi içinde bu türden meselelerin sayısı az değildir.²⁶⁷

Halebî *Mülteka'l-ebhur*'da izlediği yöntemi anlatırken şöyle demiştir:

Bazı öğrencilerim benden, *Kudûrî*, *Muhtâr*, *Kenz* ve *Vikâye* kitaplarını kolay bir ibareyle bir araya getiren bir eser yazmamı istediler. Bu isteklerine cevaben bu eseri yazdım. Bu esere aynı zamandan *Mecma'* ve *Hidâye*'den bazı meseleleri de ekledim. İmamlarımız arasındaki ihtilafı açıkça ortaya koydum. Onların görüşlerinden ercah olanı önce yazdım. Ercah olmayan görüşü sonra yazdım, ancak tercih ifade edenini de kayıtladım.

---

²⁶⁷ Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlîli* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 132-133.

Müteahhirîn ya da zikredilen kitaplar arasında çıkan ihtilafa gelince, başında 'قيل' ya da 'قالوا' kelimelerinden sonra 'الأصح' ya da benzer manaya gelecek bir kelime yazdıysam, bu mercuh görüşe işaret etmektedir. Esah ve Ekvâ olan görüşe dikkat çekmek için bütün gayretimi ortaya koydum.²⁶⁸

Halebî mukaddimesinde amacını ve yöntemini açıkça zikretmiştir. İsmâil b. Sinân'ın amacı ise, muhtasarları bir araya getiren bir eser türü olan *Mültekâ*'yı şerhetmektir. Bu şerhi yaparken izlediği yöntem ise fıkıh külliyatından ulaşabildiği eserlerle, özellikle *el-Hidâye* ve şerhleriyle *Mültekâ*'yı şerhetmektir. Bununla birlikte bazı sebeplerden dolayı fikhî tercihlerde bulunmuş, alıntıladığı şerhlerden hangisini tercih ettiğini ifade etmiş, müftülük görevi yapması sebebiyle de bazı fetvalarının sebebini açıklamıştır.

Müellif genelde Hanefî imamların ihtilaflarını ve bu ihtilafların delillerini vermiş, mezhepte bu görüşler içerisinde esah/ercah olanı belirtmiş ve esah/ercah olanı savunmuştur. Genelde esah/ercah olmayan görüşün delillerini ilk başta, esah/ercah olan görüşün delillerini sonda vermiştir.

Örnek: Başî meshetme konusunda bir ya da iki parmakla meshetmenin caiz olmadığı kısmı şerhedilirken *Ferâid*'de şöyle söylenmiştir:

Yani, bir parmağını başının üzerine koysa ve başın dörtte birini bu parmağıyla meshetse, Züfer'in hilafına, bizde caiz değildir. İki parmakla meshetmede de hüküm aynıdır. Ancak avuç içiyle birlikte olmak şartıyla baş ve işaret parmaklarıyla meshetse, bize göre caizdir. Zira bu şekilde meshetmeye, dil açısından iki parmağıyla meshetti demek sahihtir. Halebî "*parmağı*

---

²⁶⁸ el-Halebî, *Mültekâ*, 15-16.

başu koyup sürerek meshetmek'' kaydını koydu. Çünkü bir parmakla, her defasında yeni bir su alıp başın dörtte bir miktarına ulaşınca kadar dokundurarak (sürmeksizin) meshetmek ittifakla caizdir. Bir parmağı başın dört bir tarafına dokundurarak meshetmek esah görüş olarak ittifakla caiz değildir. Züfer'in delili şudur: Su, yıkama ya da meshetme mahallinden ayrılmadıkça müsta'mel hükmünü kazanmaz. Başın tamamı mesh mahalli olduğu için bu şekilde mesh caiz olur. Bizim delilimiz ise şudur: Mesh ederken bir parmağın üzerindeki su, parmağın dokundurulması ve sürülmesiyle birlikte hükmen meshedilen mahalden ayrılır ve ma-i müsta'mel hükmünü alır. Parmağın ilk dokunduğu yerden ayrılmasıyla birlikte sonraki dokunduğu yer temiz olmayan bir su ile meshedilmiş olur.²⁶⁹

Bu kitapta çalışılan kısımda bir yer hariç, müellif Hanefî mezhebi dışında bir mezhebi tercih etmemiştir. Müellif her konuda Hanefî mezhebinin görüşünü savunmuş, diğer mezheplerin görüşlerini ve delillerini vermekle beraber o görüşleri çürütmeye çalışarak Hanefîler'in görüşünün daha doğru olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

Örnek: Âkil bâliğ'in mükreh bile olsa talakının geçerli olacağı kısmı şerhedilirken, *Ferâid'* de şöyle söylenmiştir:

Âkil bâliğ olan bir erkeğin talakı, mükreh bile olsa, geçerlidir. Bu konuda Şâfiî'nin ihtilafı vardır. O şöyle der: İkraha ile ihtiyar bir arada olmaz. Çünkü ikrah ihtiyarı ifsat eder. Şer'î tasarruflar, hâzilin haricinde, ihtiyar ile gerçekleşebilir. Hâzilin talakının gerçekleşmesinin sebebi, o talak ifadesini ihtiyar

---

²⁶⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/8a-b.

ederken tasarruf şartının da kendisinde bulunmasından dolayıdır. Bizim delilimiz şudur: Mükreh, talakının evli olduğu kadında gerçekleşmesini talaka ehliyeti olduğu bir halde kastetmiştir. Dolayısıyla talakın muktezası gerçekleşir. Talakın muktezası ise, hükmün illetinden geri kalmaması için talakın gerçekleşmesidir. Bunun açıklaması şöyledir: Mükreh talakın evli olduğu kadında gerçekleşmesini, talaka ehliyeti olduğu bir halde kastetmiştir. Çünkü kendisi çocuk ya da deli değildir. Mükreh iki şerri bilmektedir ki bunlar ya helak ya talaktır. Mükreh o ikisinden ehven olanı seçmiştir. İki şerden ehven olanı seçebilmesi ihtiyarın ve kastın var olduğunun delilidir. Her kim bir şeyin gerçekleşmesini böylece kastederse, bir şeyin yapılmasına itaat eden kimse gibi, onun fiili hükümsüz olamaz. İtaat edendeki illet, ihtiyacın giderilmesidir. Bu itaat eden kimsede vardır. Çünkü itaat edendeki ihtiyaç yaralanmak ya da öldürülmekle tehdit edilmesinden dolayı bunlardan kurtulmaktır.²⁷⁰

*Mültekâ'*ın izlediği yöntemde imamlar arasındaki ihtilaflar açıkça ortaya koyulmuştur. İmamların görüşlerinden esah/ercah olanı önce yazılmıştır. Esah/ercah olan görüş dışında olan görüş sonra yazılmış olmakla birlikte tercih ifade edeni de kayıtlanmıştır. Müteahhirinin ya da *Mültekâ'*ın esas aldığı kitapların arasında çıkan ihtilafa gelince, başında 'قیل' ya da 'الأصح' kelimelerinden sonra 'قالوا' ya da benzer manaya gelecek bir kelime yazıldıysa, bu mercuh görüşe işaret etmektedir.²⁷¹ *Ferâid'* de şerh yapılırken *Mültekâ'*ın sıralamasına göre şerh yapılmış olsa da, eğer şerhte deliller açıklanırsa

---

²⁷⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/330a.

²⁷¹ el-Halebî, *Mültekâ*, 15-16.

genellikle önce ihtilaf edenin delilleri verilmiş, daha sonra ercah görüşün delillendirilmesi yapılmıştır.

Örnek: *Mültekâ'nın*, “*nâfile oruca öğlene kadar niyet edilerek başlanabileceği*” kısmı şerhedilirken, *Ferâid*'de şöyle söylenmiştir:

Nafile oruca başlayacak kimsenin öğlene kadar niyet edebileceği hükmünde kişinin seferî ya da mukîm olması arasında fark yoktur. Bu konuda İmam Mâlik'in ihtilafı vardır. O Hz. Peygamber'in, “*Geceden oruca niyet etmeyen orucu olmaz.*” hadisinin itlakını delil getirir. Bizim delilimiz, Hz. Peygamber'in oruca niyet etmeden sabahladığında, “*Öyleyse ben oruç tutuyorum*” hadisidir. Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber öğleden önce hanımlarının yanına gelir ve “*Evde yiyecek bir şeyler var mı?*” diye sorduğu olurdu. Biz, eğer yok dersek, Hz. Peygamber, “*O zaman ben oruç tutuyorum*” derdi.²⁷²

2.1.1. *Ferâid*'de *Mültekâ'nın* Mezhep İçi Tercihlerinin Dayanağının Tespiti

İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid*'deki tercihleri genelde *Mültekâ'nın* tercihleridir. Bir konuda *Mültekâ*'da bir fetva tercih edilmişse, genellikle *Ferâid*'de de o fetva tercih edilmiştir. Şerh yapılırken Halebî'nin tercihinin dayanağı ortaya çıkarılmış, *Mültekâ*'daki görüşü destekleyen deliller savunulmuştur. Halebî (ö. 956/1549) ile İsmâil b. Sinân'ın (ö. 1048/1638) yaşadığı devirler birbirine yakın olduğu için aşağıda açıklanarak örneklendirilecek örf, fesâdü'z-zaman, umûmu'l-belvâ, zarûret, hâcet, seddi zerâi' konularında *Mültekâ* ve *Ferâid* arasında genellikle bir uyumun olması doğaldır.

²⁷² İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/216a.

Ferâid' de Mültekâ'nın mezhep içi tercihlerinin dayanağı tespit edilirken genelde şu sebepler dikkate alınmıştır:

1. Örf

Örf, insanların zamanla alışkanlık haline getirdiği şeylere denmiştir. Örf, amelî örf ve kavli örf olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İnsanların çoğunun benimseyerek alışkanlık haline getirdiği işlere amelî örf; duyulduğunda hatıra başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanmayı adet haline getirdikleri sözlere ise kavli örf denmiştir.²⁷³ Bütün mezhepler kavli örfü hüccet olarak kabul etmekle birlikte amelî örf konusunda ihtilaf etmişlerdir.²⁷⁴ Örf müstakil bir delil olmamakla birlikte mülhak bir delil olarak değerlendirilmiştir.²⁷⁵ Örfün, talîlî hükümleri barındıran nikah, talak, muamelât, yemin, nezir, vasiyet ve vakıf gibi konularda dikkate alınan bir mülhak delil olduğu söylenebilir. *Mecelle'* nin 36, 40, 41, 43, 44 ve 45. maddeleri örfle ilgilidir.

İsmâil b. Sinân'ın örfü gerekçe göstererek yaptığı ya da alıntıladığı açıklamaları iki şekilde sıralayabiliriz:

a- Kavli Örf Bağlamında

Örnek: *Mültekâ'* da, salt tesbihin hutbe kabul edilebileceğindeki hükme İmameyn'in ihtilaf ettiği, İmâmeyn'in görüşüne göre ancak uzun bir hitabın hutbe olarak isimlendirilebileceği söylenmiştir. Şârih İmâmeyn'in görüşünü

---

²⁷³ Zekiyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî* (İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2016), 207.

²⁷⁴ Fahrettin Atar, *Fıkh Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2013), 129.

²⁷⁵ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu usûlü'l-fıkh* (Kahire: Daru'l-hadis, 2003), 101.

şerhederken, “Uzun bir hitabın hutbe olarak isimlendirilmesinin sebebi örfdür.” demiştir.²⁷⁶

b- Amelî Örf Bağlamında

Örnek: *Mültekâ'nın* “Erkek kadına parmaklarıyla işaret ederek ‘sen şöyle boşsun’ dese, parmaklarıyla işaret ettiği sayı kadar boşama gerçekleşir.” kısmı şerhedilirken *Ferâid'* de şöyle söylenmiştir:

İşaret ibare gibidir. Buna Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadis delalet eder: “Ay şöyle şöyle şöyledir.” dedi (yani parmaklarıyla işaret etti). Ayrıca şu hadis delalet eder: “Fitne buradan gelecektir.” dedi ve doğuya işaret etti. Örfte de aynı şekilde işaret ibare gibidir. Hz. Ömer'e, “Zeyd yanında mıdır?” diye sorulduğunda Hz. Ömer başını aşağı yukarı salladı. Başın bu hareketinden evet ya da hayır cevabı anlaşılır. İşaret beyanda ibare gibi olunca, şunları söyleriz: Bir erkek üç parmağıyla işaret ederek “sen şöyle boşsun dese” üç boşama gerçekleşir. Bir parmağıyla işaret ederse bir, iki parmağıyla işaret ederse iki boşama gerçekleşir.²⁷⁷

Kavlî örfün mülhak bir delil olacağı noktasındaki ittifakın etkisi *Ferâid'* de görülmektedir. *Ferâid'* deki örfle ilgili meselelerin çoğunluğunu kavli örf oluşturmaktadır. Amelî örf örnekleri kavli örf örneklerine göre oldukça azdır.

2. Fesâdü'z-zaman

“Fesadü'z-zaman, fikhî bir ıstılah olarak âlimlerin, kötülüğün arttığı, günahların çoğalarak artık iyice alışkanlık haline geldiği, günahlar sebebiyle tabiat, huy ve ahlâkın değişip, ölçülerin ve

²⁷⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/155a. Başka bir örnek için bk. 1/107a.

²⁷⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/340a. Başka bir örnek için bk. 1/314a.

dengelerin bozulduğu düşünüş zamanlarını belirtmek için kullandıkları bir terimdir."²⁷⁸ Fetvalarda bu ilkenin esas alınması, dini hassasiyetin azalması sebebiyle kötüye kullanılan bir fetvadan vazgeçmek anlamını taşımaktadır. Diğer açıdan bozulmaya karşı koymak için müfta bih görüşten vazgeçerek bozulmayı önleyeceği düşünülen fetvaya yönelmeyi de ifade etmektedir.

Ferâid' de, müfta bih görüş zikredilmekle birlikte fesadü'z-zaman dikkate alınarak problem çözecek başka bir fetvaya işaret edilmiştir.

Örnek: *Mültekâ'* da "Mükellef hür bir kadının velisinin izni olmadan nikahı geçerlidir. Eğer kadın dengi olmayan bir erkekle evlenmişse velinin bu nikaha itiraz hakkı vardır." denilmiştir. Halebî zahirü'r-rivâye olan bu görüşü verdikten sonra fesadü'z-zaman ilkesini gözeterek peşine şu hükmü vermiştir: "Hasan b. Ziyad'ın Ebû Hanife'den naklettiğine göre bu caiz değildir. Kadıhan bu rivayetle fetva vermiştir."

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Kadıhan'ın bu fetvayı tercih etmesinin sebebi fesadü'z-zamandır. Kadıhan *Fetâvâ* isimli eserinde şöyle söylemiştir: "Hasan b. Ziyad'ın Ebû Hanife'den naklettiğine göre, mükellef hür bir kadın velisinin izni olmadan dengi birisiyle evlenmişse bu nikah caiz, eğer dengi olmayan birisiyle evlenmişse aslında bu nikah caiz değildir. Ebû Yusuf'tan bu konuda gelen rivayetler ihtilafıdır. Zamanımızda muhtar olan görüş Hasan b. Ziyad'ın rivayet ettiği görüştür."²⁷⁹

---

²⁷⁸ Yunus Keleş, *Fesadü'z-Zamanın (Dini Hassasiyetin Azalmasını) Ahkâmın Değişmesine Etkisi* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 27.

²⁷⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/296b.

3. Umûmu'l-Belvâ, Zarûret, Hâcet

Sözlükte belvâ “zahmet ve hayır ya da şerle imtihan konusu olan şey”²⁸⁰ anlamına gelmektedir. “Fıkıhta umûmü'l-belvâ, çokça karşılaşıldığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiselerle bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumları ifade etmektedir.”²⁸¹ Bu kavramın kapsamına giren hususları anlatmak için umûmî zaruret, halkın genel ihtiyacı gibi sözler de kullanılmaktadır. Belvâ ile zaruret arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Fıkıhta aynı hükmün delili olarak bazan belvâ, bazan da zaruret gösterilmiştir. Umûmü'l-belvâ, yaygın olmasından dolayı kendisinden kaçınılması zorlaşan ve hacetten doğan bir tür zaruret şeklinde de kabul edilebilir. Dolayısıyla umûmü'l-belvânın varlığının tesbitinde hacet veya zaruret hali, bu halin yaygın olması ve çokça tekrar etmesi aranmaktadır.²⁸² Birbirleriyle hemen hemen aynı anlamlarda kullanılan umûmü'l-belvâ, zarûret ve hâcet kavramları fıkhi hükümlerde kolaylaştırmanın sebeplerindendir.²⁸³

Örnek: *Mültekâ'* da içine necaset düşen kuyuların temizliği bağlamında şöyle söylenmiştir: “Kuyunun suyu içine necis olan bir şeyin düşmesi sebebiyle boşaltılır. Ancak deve, at, eşek ve sığır pisliğine benzer pislikler göze çok görünür olmazsa kuyunun suyu boşaltılmaz.”

Ferâid' de bu kısım uzunca şerhedildikten sonra şöyle devam edilmiştir:

---

²⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/84.

²⁸¹ Mustafa Baktır, “Umûmü'l-Belvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/155.

²⁸² Baktır, “Umûmü'l-Belvâ”, 42/255.

²⁸³ Zeyn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Osman Bayder (İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 53-55.

Koyunun dışkısının süt kabına düşmesi konusuna gelince, süt kovasına bir ya da iki tane dışkının düşmesi durumunda düşen dışkı atılır ve süt içilebilir. Çünkü zaruret söz konusudur. *Hidâye'*de hüküm böyledir. Sâhibu'n-Nihâye şöyle söylemiştir: “Bu hüküm koyunun dışkısı süte düştüğü anda alınıp atılınca ve dışkının rengi sütte kalmayındadır. Şeyhu'l-İslâm Mebsût'unda umûmü'l-belvâ sebebiyle böyle söylemiştir. Çünkü sağılırken koyunun süt kabının içine dışkısını yapması adetidir. Durum böyle olunca bir zaruret meydana gelir ve bu zaruret necaset hükmünü düşürür.”²⁸⁴

4. Sedd-i Zerâi'

Sözlükte “bir boşluğu doldurmak, bir yarığı kapatmak”²⁸⁵ anlamındaki sedd ile “vesile, sebep, vasıta” anlamındaki zerî'anın çoğulu zerâi'nin²⁸⁶ terkibinden oluşan ve “vesilelerin, sebeplerin kapatılması (ortadan kaldırılması), vasıtaların engellenmesi” anlamına gelmektedir. Fıkıh usulü terimi olarak, “kendi başına mubah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade etmektedir.”²⁸⁷

Örnek: *Mültekâ'*da iddet bekleyen kadına yasak olanlar bağlamında şöyle söylenmiştir: “Bâin talak ve kocasının ölmesi sebebiyle iddet bekleyen kadın eğer mükellef Müslüman bir kadınsa, özür durumu hariç süslenemez, koku sürünemez ve makyaj yapamaz.”

*Ferâid'*de bu kısım uzunca şerhedildikten sonra şöyle devam edilmiştir:

²⁸⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/32a.

²⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/207.

²⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/96.

²⁸⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i Zerâi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 36/278.

Bu yasakların iki sebebi vardır. Birincisi, üzüntü göstergesi bağlamında söylenenlerdir. İkincisi ise, bu şeyler kadına rağbeti artırır. Çünkü kadın süslenir, güzel kokular sürer ve makyaj yaparsa erkeğin kadına rağbeti artar. Halbuki kadın iddet beklerken evlenemez. Dolayısıyla bu sayılanlardan harama düşme tehlikesinden dolayı sakınması gerekir.²⁸⁸

***Ferâid'* de Mezhep Dışı Tercihler ve Dayanağının Tespiti**

İsmâil b. Sinân *Ferâid'* de Halebî'nin tercihlerinin dayanağını tespit etmiştir. Bazı yerlerde mezhep içinde tercih ettiği görüşü açıkça ifade edip savunmasının yanında, diğer mezheplerin görüşlerini hatalı bulmuş ve onların delillerini çürütmeye çalışmıştır. Bu kitapta çalışılan kısımda tek bir yerde de olsa Şâfiî'nin görüşünün makul olduğunu kabul etmiş ve bunu açıkça ifade etmiştir.

İsmâil b. Sinân'ın Şâfiî'nin görüşünü makul bulduğu konu şöyledir: *Mültekâ'* da, kadının nafaka, barınma ve kıyafet ihtiyacını karşılamanın kocanın sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Bu haklara sahip olacak olan kadınların şartları sıralarken “*vat'ı mümkün olan sağîre*” şartı da belirtilmiştir. İsmâil b. Sinân bu konuda Şâfiî'nin görüşünü makul bulmuş ve ilgili kısmı şöyle şerhedilmiştir:

Vat'ı mümkün olmayan sağîrenin hilafına. Bu sağîre ister kocanın evinde olsun ister başka bir yerde yaşıyor olsun nafakasını kocasının karşılaması vacip değildir. Bu durumda ki sağîre hakkındaki bu hüküm kendisiyle cima mümkün olana kadar böyledir. Çünkü sağîreden cinsel anlamda faydalanmanın mümkün olmaması sağîredeki bir mana sebebiyledir. Nafakayı gerektiren ihtibas nikahla hak kazanılan maksuda vesile olur. Bu

²⁸⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/392b-393a.

maksud ise cimannın kendisi ya da kocayı cimaya çağırarak kadındaki fitrî şeylerdir. Bu ise sağîrede bulunmamaktadır. Sağîreyle cima mümkün olmadığından kocayı cimaya çağırarak kadındaki fitrî şeyler de sağîrede doğal olarak bulunmayacaktır. Çünkü sağîreye cinsel arzu uyanmamaktadır.

Burada kebîre olmalarına rağmen rahimde bulunan bir engel sebebiyle kendileriyle cima mümkün olmayan kadınların nafakasının kocalarının sorumluluğunda olması konusunda bir problem ortaya çıkmaktadır. Zira nikahla hak kazanılan maksut bu tür kadınlarda da gerçekleşmemesine rağmen nafakaya hak kazanmaktadırlar. Buna şöyle cevap veririm: Kebîre olmalarına rağmen kendileriyle cima mümkün olmayan kadınlarda kocayı cimaya çağırarak fitrî şeyler bulunmaktadır. Bahsettiğimiz sebepten dolayı bu durumda olan kebîre kendisiyle cima mümkün olmayan sağîreden farklıdır. Hatta şöyle demişlerdir: *“Sağîre eğer cinsel anlamda kendisine arzu duyulan bir vasıfta olup, ferç haricinde kendisiyle cinsel tatmin mümkün olursa, bu durumda da sağîrenin nafakasını kocanın karşılaması gerekir.”*

Şafiî şöyle demiştir: *“Vat’ı mümkün olmayan sağîrenin nafakasını kocası karşılar.”* Şafiî’ye göre, tıpkı milk-i yemin sebebiyle bir cariyenin mülk edinilmesinde olduğu gibi nafakada mülkiyetin bedelidir. Nafakanın vücubiyetinin sebebi ise ihtiyaçtır. Cariyede olduğu gibi, sağîre de kebîre de nafakaya muhtaç olup bu ihtiyaçta eşittirler.

Bize göre (yani Hanefîler’e göre) mülkiyetin bedeli mehirdir. Çünkü bedel, tesmiye ile akite dahil olan bir şeydir. Nikah akdine dahil olan şey ise nafaka değil mehirdir. Mehir bedel olduğunda, bedeli verilen tek bir şeyde iki bedelin bir araya gelmemesi için nafaka bedel

olamaz. Nafaka ise ihtibasın bedelidir. Dolayısıyla bahsi geçen sağîreye mehir vermek vacip olur, ancak nafaka vacip olmaz.

Fakir (İsmâil b. Sinân) şöyle der: Bu konuda doğru olan sanki Şafiî'nin görüşüdür. Çünkü koca, sağîre ile vat'ın mümkün olmadığını ve aynı zamanda nafakaya muhtaç olduğunu bilerek evlenmiştir. Dolayısıyla bu şartlarda vat'ı mümkün olmayan sağîre ile bile evlenmeye talip olması nafakayı kendisine ilzam etmesine delildir. Düşün!²⁸⁹

İsmâil b. Sinân bu konuda Şafiî'nin görüşünü makul bulmuştur. Şafiî'nin görüşünü vermekle birlikte onun bu konudaki deliline de yer vermiştir. Şafiî'nin bu konudaki delilinin yanında Hanefîler'in Şafiîler'e verdiği cevaba da yer vermiştir. İsmâil b. Sinân'ın bununla birlikte Hanefîler'in bu konudaki doktrininden ikna olmadığı anlaşılmaktadır. Zira konunun sonunda "*Fakir şöyle der*" diyerek konu hakkında kendi makul gerekçelerini vermiştir. Burada her ne kadar Şafiî'yle görüşleri aynı olsada bu görüşü temellendirmeleri farklıdır. Şafiî görüşünü, vat'ı mümkün olmayan sağîrenin nafakayı hak etmesini nikah akdinden doğan bir bedel ile açıklarken, İsmâil b. Sinân kocanın nafakayı kendisi üzerine ilzam etmesiyle açıklamıştır. Gerekçelerin farklı sonuçların aynı olmasına rağmen İsmâil b. Sinân Şafiî'nin görüşünü alarak onu doğrulamış, ancak kendisini bu sonuca götüren gerekçesini vermiştir. Bu kitapta çalışılan kısımda İsmâil b. Sinân'ın kendi tercihlerini mezhep içinde yaptığı görülmekle birlikte sadece bu konuda mezhep dışı bir tercihte bulunmuştur. Mezhep dışı bir tercihte bulunurken, bu tercihi ilgili mezhebin gerekçeleriyle değil de kendi makul gerekçeleriyle yapmasının da önemli olduğu düşünülmektedir.

---

²⁸⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 1282, 1/401a-b.

2.2. FERÂİD'DE DİĞER MEZHEPLERE YAPILAN ATIFLAR

Ferâid' de diğer mezheplere atıflar oldukça çoktur. Bunun, *Ferâid'*in şerh yaparken *el-Hidâye* şerhleri *en-Nihâye* ve *el-Înâye'*den oldukça fazla alıntılama bulunuşu ve hacimli bir şerh olmasıyla ilgili vardır. *Ferâid'*de en çok Şâfiî mezhebine atıfta bulunulmuştur. Şâfiî mezhebinden sonra en çok atıfta bulunulan mezhep Maliki mezhebidir. Maliki mezhebinden sonra Hanbeli mezhebinin de içinde olduğu diğer mezheplere atıfta bulunulmuştur.

Diğer mezheplere atıf yapılan yerlerde o mezheplerin delilleri verilmiştir. Bunun akabinde Hanefi mezhebinin görüşleri verilmiştir. İki görüş kıyaslanmış ve değerlendirilmiştir. *Ferâid* okunduğunda diğer mezheplerin görüşünün verilmesindeki amacın, Hanefi mezhebinin görüşünün daha doğru olduğunu ortaya koymak olduğu zannı oluşmaktadır. Görüşlerden (bir konu hariç) daima Hanefi mezhebinin görüşü tercih edilmiştir.

*Ferâid'*de günümüzde müntesibi kalmamış imamlardan Hasan Basri'nin (ö. 21/642) görüşüne 9 yerde, İbn Ebî Leylâ'nın (ö. 74/693) görüşüne 4 yerde, Evzâ'î'nin (ö. 88/707) görüşüne 7 yerde, İbrâhîm Nehâî'nin (ö. 96/714) görüşüne 11 yerde, Süfyân-ı Sevrî'nin (ö. 97/715) görüşüne 6 yerde, Ebû Sevr'in (ö. 170/786) görüşüne 1 yerde atıfta bulunulmuştur.

Aşağıda Hanefi mezhebi ile Şâfiî, Mâlikî ve Hanbeli mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarına ayrı ayrı başlıklar altında örnekler verilecektir. *Ferâid'*de bu mezheplere ait olduğu iddia edilerek verilen görüşlerin, bu mezheplerin kendi muteber kitaplarından karşılaştırılması ve bazı örneklerle açıklanması uygun olacaktır. Bu düşünceyle söz konusu mezheplerin her birisi için üçer örnek seçilmiş ve kendi kaynaklarından bu

konuyla ilgili hükümler ve bu hükümleri delillendirme yöntemleri kontrol edilmiştir. Aşağıda verilen bilgilerin tamamı bu kitapta incelenen *kitâbu't-tahâre-kitâbu'l-i'tâk* arasında sınırlıdır.

1.2.1. Şâfiî Mezhebine Yapılan Atıflar

Ferâid' de Şâfiî'ye tespit edilebildiği kadarıyla 486 defa atıfta bulunulmuştur. Buna göre *Ferâid'* de en fazla atıfta bulunulan mezhep Şâfiî mezhebidir. Hanefî fıkıh kitaplarının genelinde en fazla görüşüne yer verilen mezhep Şâfiî mezhebi olmasından dolayı bu, *Ferâid'* e has bir durum değildir. *Ferâid'* in sistematikliğini kullandığı ve en çok atıfta bulunduğu *el-Hidâye* ve şerhleri *en-Nihâye* ve *el-İnâye* incelendiğinde aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. *el-Hidâye*, *en-Nihâye* ve *el-İnâye* gibi *Ferâid'* de de Şâfiî mezhebinin Hanefîler'e muhalif olduğu görüşlerine özel ilgi gösterilmiş ve kitabın hacmine göre onun delillerine yer verilip cevap verilmiştir. Bunun sebebi olarak, Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup halkın ve fakihlerin aynı ya da birbirine yakın coğrafyayı paylaşmış olmaları, siyasi otoritenin daha çok bu iki mezhebi önde tutması zikredilebilir.

Ferâid' de Şâfiî'nin görüşlerine *hilâfen li's-Şâfiî* (خلافًا للشافعي), *kaolün mine's-Şâfiî* (قول من الشافعي), *i'nde's-Şâfiî* (عند الشافعي), *kâle's-Şâfiî* (قال الشافعي), *ihtirâzen an kaoli's-Şâfiî fe innehu yegûl* (احترًا عن قول (الشافعي فإنه يقول), *fi â'mmeti'l-kütübi's-Şâfiîyye* (في عامة الكتب الشافعية) gibi ibarelerle işaret edilmiştir. Her nerede İmam Şâfiî'ye atıfta bulunulmuşsa, ismi açıkça zikredilmiş, herhangi bir rumuz kullanılmamıştır.

Örnek 1: *Mültekâ'* da şöyle söylenmiştir: “Her defasında avuca ayrı ayrı su almak şartıyla ağza su vermek ve her defasında avuca ayrı ayrı su almak şartıyla burna su çekmek sünnettir.”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Halebî ayrı ayrı sularla (بمياه) demiş, üç kere (ثلاثاً) dememiştir. Ayrı ayrı sularla demesi, ağza ve burna ayrı ayrı sularla üç kere su verilmesinin sünnet olmasından dolayıdır. Halebî (بمياه) kavlini, ağza ve burna verilen suların ayrı ayrı olmasına delalet etmesi için tekrar etmiştir. Bu konuda Şâfiî'nin ihtilafı vardır. Ona göre sünnet olan, bir avuç su alıp o suyla hem mazmaza yapmak hem istinşak yapmak ve bunu üç kere böylece yapmaktır."²⁹⁰

İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserine bakıldığında İmam Şâfiî bunu sünnet olarak değil, "*bana daha sevimli geliyor (وأحب والي)*" diyerek ifade etmiştir. Konu *el-Ümm'* de şöyle açıklanmıştır: "*Abdest alanın elini yıkadıktan sonra üç kere, her defasında avucuna aldığı yeni bir suyla önce ağzına sonra burnuna su vermesi bana daha sevimli gelmektedir.*"²⁹¹ Nevevî (ö. 676/1277) ise konuyu şöyle anlatmıştır: "*Şâfiîlerin kitaplarında mazmaza ve istinşak konusunda ikisinin de (bir avuç suyla önce ağza sonra burna su vermekle (cem') ve ayrı ayrı sularla üç kere ağza ve sonra üç kere burna su vermenin (fasl)) sünnet olduğu zikredilmiştir. Ancak hangisinin efdal olduğunda ihtilaf edilmiştir. Şâfiî'nin el-Ümm'ünde ve Müzenî'nin (ö. 264/878) Muhtasar'ında efdal olanın cem' olduğu zikredilmiştir.*"²⁹²

*Ferâid'*deki ve Şâfiî kaynaklardaki verilen bilgiler karşılaştırıldığında örtüşmediği görülmektedir. *Ferâid* bahsi geçen meselenin hükmünü Şâfiî'ye göre sünnet olarak vermişken, Şâfiî kaynaklarda bunun hükmünün iki sünnetten efdal olanı olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/10a.

²⁹¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru'l-ma' rife, 1990), 1/39.

²⁹² Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Daru'l-fikir, ts.), 1/358.

Örnek 2: *Mültekâ'* da şöyle söylenmiştir: “Bir kişi hata ile orucunu bozsa o kişiye o orucunu kaza etmesi gerekir.”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Orucunu hatayla bozan kişiye keffaret değil, sadece kaza gerekir. Örneğin, bir kişi oruçlu olduğu hatırındayken mazmaza yapsa ve su içme kastı olmaksızın boğazına su kaçırarsa, bize göre o kişiye kaza gerekir. Bu konuda Şâfiî'nin ihtilafı vardır. O, bu meseleyi unutmayla kıyaslar. Unutan içme eylemini kastederek yapar ancak, hatayla yapanda bir kasıt yoktur. Kasıtlı yapanın eylemi şer'an affedilmişse kasıtsız yapanınki hayli hayli affedilmiş olmalıdır der. Bize göre kastın varlığı değil unutmanın özür olması galip olandır. Çünkü unutmak, diğerinin hilafına, kendisinde bir hak olan tarafındandır. Bu hüküm, başkası tarafından bağlanan ile hasta olan kişinin namazı kaza etmelerindeki hüküm gibidir. Bağlı olan bu bağlılık özrü sebebiyle namazı oturarak kıldığında bu namazı kaza eder. Hasta ise hastalık özrü sebebiyle oturarak kıldığı namazı kaza etmez. Görüldüğü gibi bu ikisi farklı şeylerdir.²⁹³

Şâfiilerde bu konuda ittifak yoktur. Özet olarak üç görüş vardır. Birincisi, mazmaza ve istinşakta mübalağa yapar da su midesine inerse orucu bozular. Mübalağa yapmamasına rağmen su midesine kaçarsa orucu bozulmaz. İkinci görüşe göre her iki durumda da orucu bozular. Üçüncü görüşe göre iki durumda da bozulmaz. Bu üç görüşten en sahih olanı birinci görüştür.²⁹⁴ Nevevî, *Ferâid'* de verilen görüşle ilgili kısmı şerhederken şunları söylemiştir: “*Abdest alırken hatayla mideye suyun kaçması orucu*

²⁹³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/220b-221a.

²⁹⁴ en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/326.

bozmaz. Çünkü su abdest alan oruçlunun ihtiyarıyla mideye inmemiştir. Dolayısıyla yoldan kalkan tozun ve elenen unun tozunun insan vücuduna girmesi nasıl bozmuyorsa aynı şekilde bu da bozmaz.”²⁹⁵

Diğer Şâfiî kaynaklara da bakıldığında konunun aynı şekilde açıklandığı görülmüştür.²⁹⁶ Şâfiî kaynaklarda bu konuda ihtilaf bulunmakla birlikte *Ferâid*'de bu konu İmam Şâfiî'nin görüşü olarak verilmiştir. İsmâil b. Sinân'ın bu ibareyi, her ne kadar atıfta bulunmasa da Merğînânî'nin *el-Hidâye*²⁹⁷ ve Bâbertî'nin *el-Înâye*²⁹⁸ isimli eserlerinden aldığı anlaşılmaktadır.

Örnek 3: *Mültekâ*'da şöyle söylenmiştir: “Nikahta iki fasık şahidin şahitlik yapması caizdir.”

Ferâid'de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bu bizde caizdir. Şâfiî'nin bu konuda ihtilafı vardır. Çünkü şahitlik şeref babındandır. Fasık ise ihanet ehliendir. Bizim delilimiz bu konuda şudur: Fasık kendi nefesine velayet etmeye ehil olanlardandır. Çünkü onun kendisini, kölesini ve cariyesini evlendirme hakkı vardır. Kendi nefsinin aleyhine olan öldürme ve benzeri konularda ikrarda bulunma hakkı vardır. Bu sebeplerle fasık şahadet ehlinden kabul edilir. Bu, fasığın Müslüman olması sebebiyle velayet hakkını kendi üzerinde kullanmasını haram kılmıyorsa başkası üzerinde kullanmasını da haram kılmaz. Çünkü ikisi de

²⁹⁵ en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/326.

²⁹⁶ Ebü'l-Mehâsin Fahrülsîlâm Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Târık Fethî es-Seyyid (Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009), 3/286; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî el-Kâzvinî, *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-Kebîr)* (Daru'l-fikir, ts.), 6/393; Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed İbnü'r-Rif'a, *el-Kifâye fi şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâselûm (Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009), 6/322.

²⁹⁷ el-Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/120.

²⁹⁸ el-Bâbertî, *el-Înâye*, 2/328.

aynı cinstir. Ayrıca mukallid olmaya elverişli olan mukalled olmaya elverişli olduğu gibi şahit olmaya da elverişlidir.²⁹⁹ Eğer, Şâfiî Hz. Peygaber'in "*Velisiz ve iki adil şahitsiz nikah olmaz.*" hadisine uymuştur, bunun cevabı nedir? dersin, şöyle cevap veririm: Hz. Peygaber'in hadisinde ki "*iki adil şahitsiz*" kısmı sahih değildir. Hadis kitaplarındaki rivayet "*Velisiz nikah olmaz.*" şeklindedir. Eğer bu hadis sahih olsaydı bu hadise yapılan ziyade de sahih olurdu. Dolayısıyla deriz ki, adl ispat sadedinde nekra olarak zikredilmiştir. Bu nekralık adalet isminin gerçekleşebileceği asgarî şeyi gerektirir. Bu asgarî şey de İslam'la meydana gelir. Bunun delili Hz. Peygamber'in "*Müslümanlar birbirlerine adildirler*" hadisidir. *Beyâniyye'* de böyledir.³⁰⁰

İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserinde bu konu şöyle anlatılır:

Nikah akdine iki adil erkek şahit şahitlik eder. Eğer nikahta bunlardan biri eksik olursa o nikah fasit olur. İbn Abbas'tan "*İki adil şahit olmadan nikah olmaz*" sözü rivayet edilmiştir. Nikaha sayıları ne kadar çok olursa olsun şehadeti caiz olmayan kimseler -hür Müslümanlardan, Müslüman kölelerden ya da zimmîlerden- şahitlik yapsalar, nikah ancak iki adil erkeğin şahitlik yapmasıyla münakit olur.³⁰¹

---

²⁹⁹ Yani, fastığın hükmedici olması caiz ise, başkasını kendisine hüküm veren yapması da caizdir. Bir şahsı kendine hüküm veren yapmaya elverişli ise, kendinin kendisine hüküm verici olması da caizdir. Kendinin kendisine hüküm verici olması caiz ise şahit olmasında caizdir. Çünkü şahitlik ve yargı (kaza) aynı kabildendir. Zira ikisinde de bir hükmü diğerine uygulama vardır. Bk. Abdulhay el-Leknevî, *el-Hidâye maa hâşiyeti's-Şeyh Abdulhay el-Leknevî* (İstanbul: Daru'l-kütübü'l-Arabiyye, 2018), 3/6.

³⁰⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/287b.

³⁰¹ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 5/23.

Ferâid' de Şafîî'ye nispet edilen görüşle Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserindeki görüş örtüşmektedir. Ancak meseleyi delillendirmeleri arasında farklılık vardır. *Ferâid'* de Şafîî'nin delilinin biri “Çünkü şahitlik şeref babındandır. Fasık ise ihanet ehliindedir.” olarak verilirken, Şafîî bu konudaki görüşünü *el-Ümm'* de çeşitli rivayetler ve *Ferâid'* de verilen “Velisiz ve iki adil şahitsiz nikah olmaz.” rivayetiyle temellendirmiştir.³⁰²

1.2.2. Malikî Mezhebine Yapılan Atıflar

Ferâid' de Malikî mezhebine tespit edilebildiği kadarıyla 92 defa atıfta bulunulmuştur. Buna göre *Ferâid'* de en fazla ikinci atıfta bulunan mezhep Malikî mezhebidir. Hanefî fıkıh kitaplarının genelinde en fazla görüşüne yer verilen mezhep Şâfiî mezhebi olmakla birlikte Şâfiî mezhebinden sonra en çok atıf yapılan mezhep Malikî mezhebidir.

Ferâid' de Mâlik'in görüşlerine *hilâfen li Mâlik* (خلافاً لمالك), *ve hüve kavli Mâlik* (وهو قول مالك), *ve i'nde Mâlik* (وعند مالك), *ve bihi kâle Mâlik* (وبه قال مالك), *kâle Mâlik* (قال مالك), *ve hüve rivâyetün an Mâlik* (وهو حجة على مالك), *ve huve hucetün alâ Mâlik* (وهو رواية عن مالك), *ve li Mâlik* (ولمالك), *işareten ilâ def'i kavli Mâlik* (إشارة إلى دفع قول مالك) gibi kelimelerle işaret edilmiştir. Her nerede İmam Mâlik'e atıfta bulunulmuşsa, ismi açıkça zikredilmiş, herhangi bir rumuz kullanılmamıştır.

Örnek 1: *Mültekâ'* da abdestin sünnetleri anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*Vilâ sünnettir.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Yani abdest uzuvlarının peşpeşe yıkanması. Önce yıkanan abdest uzvu kurumadan sonrakini yıkamaya

³⁰² Diğer Şafîî kaynaklarda da konu *el-Ümm'*deki gibi işlenmiştir. Bk. er-Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 9/56; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/199-200.

vilâ denir. Vilâ Mâlik'e göre farzdır. İbnü'l-Melek *Şerhu'l-Mecma*"da şöyle söylemiştir: "Mâlik'in hilafına vilâ bizde şart değildir. Mâlik'in delili Hz. Peygamber'in buna (yani ara vermeksizin abdest almaya) sürekli devam etmesidir. Bize göre, Allah'u Teâlâ'nın ayette abdest uzularını vav harfi ile zikretmesi vilâyâ işaret etmemektedir. Her kim vilâyî şart koşarsa ayete haber-i vâhid ile ziyâdede bulunmuş olur. Ziyâde ise neshdir. Bundan dolayı Mâlik'in dediği caiz olmaz."³⁰³

Mâlikî fıkıh kaynakları incelendiğinde vilâ/muvâlâtın farz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak muvâlâtın farz olduğunu söylerken iki şartla birlikte farz olduğunu söylerler. Bu şartlardan birisinin bulunmamasında muvâlâtın farziyetinin düşeceğini ifade ederler. Bu iki şart ise hatırlama ve kudrettir. Buna göre abdest alırken abdestin farzlarından birini yerine getirmeyi unutarak ya da acziyeti sebebiyle muvâlât ilkesini ortadan kaldıracak bir şekilde geciktirirse, bu abdeste zarar vermez. Bir kimse bilerek ya da aciz olmasına rağmen muvâlâtı terk ederse o zaman o kişinin abdestinin olmayacağını ifade ederler. Muvâlâtın farziyetine delil olarak, *Ferâid'* de zikredildiği gibi, Hz. Peygamber'in abdest alırken daima bir oturuşta ara vermeksizin abdest alışını delil olarak getirirler.³⁰⁴

³⁰³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/12b.

³⁰⁴ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvene* (Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 1/124; Ubeydullah b. el-Hüseyn b. el-Hasen İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî' fi fikhî'l-İmâm Mâlik*, thk. Seyyid Kısravi Hasen (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2007), 2/1/19; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî, *et-Tefsîr*, thk. Ahmed Abdulkerim Necib (Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-suûnü'l-İslâmiyye, 2011), 1/97-98; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, thk. Muhammed Muhtar es-Sellâmî (Daru'l-ğurabî'l-İslâmî, 2008), 1/153-154; Ebu Tahir İbrahim b. Abdu's-samed el-Mehdevî, *et-Tenbîh alâ mebâdi't-tevcîh*, thk. Muhammed Belhasan (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2007), 1/266-268.

Örnek 2: *Mültekâ'* da, imamın Fatiha sûresi'ni okuduktan sonra amin deme konusu anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*İmam (وَلَا الضَّالِّينَ) diyince kendisi de cemaat de amin der.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bunun delili Hz. Peygamber'in “*İmam amin dediği zaman sizde diyin. Zira kimin amini imamın ve meleklerin aminine tevafuk ederse geçmiş günahları affedilir.*” hadisidir. Mâlik, “*İmam amin demez*” demiştir. Hasan b. Ziyad bu görüşü Ebû Hanife'den rivayet etmiştir. Bu görüşün delili ise Hz. Peygamber'in “*İmam (وَلَا الضَّالِّينَ) diyince amin diyiniz.*” hadisidir. Bizim delilimiz, Hz. Peygamber'in hadisin sonunda dediği “*imam onu dediğinde*” kısmıdır.³⁰⁵

Müdevvene' de konu şöyle işlenmiştir: “*Mâlik şöyle dedi: İmam Fatiha'yı bitirince imamın arkasındakiler amin desin ama kendisi amin demesin.*”³⁰⁶ Malikî kaynaklarda bu görüş delillendirilirken, “*Hz. Peygamber'in 'İmam (وَلَا الضَّالِّينَ) diyince amin diyiniz.' hadisinin zahiri bu hükme delalet eder*” denilmiştir.³⁰⁷

Örnek 3: *Mültekâ'* da talâk-ı hasen anlatılırken şöyle denilmiştir: “*Hasen talak ki, bu sünne talaktır, kişinin daha önce cinsî münasebette bulunduğu karısını üç temizlik süreci içerisinde cinsî münasebette bulunmadan, her bir temizlikte bir kere boşamasıdır.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Mâlik bunun bid'î talak olduğunu, ancak aynı şartlarda bir kere boşamasının mübah olduğunu söylemiştir. Çünkü talakta aslanan hurmettir. Talakın mübah olması ihtiyacı gidermek içindir. Bu ihtiyaç tek bir boşamayla giderilir. Bizim delilimiz İbn-i Ömer'in rivayet ettiği,

³⁰⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/97a.

³⁰⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 1/167.

³⁰⁷ el-Lahmî, *et-Tebşıra*, 1/277-278; el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, 1/554; el-Mehdevî, *et-Tenbîh*, 1/412-413.

Hız. Peygamber'in İbn-i Ömer'e hayızlı hanımını boşadığında söylediği "Allah sana böyle mi emretti? Sünnet olan, temizlik dönemini beklemen ve her temizlik döneminde bir kere boşamandır." hadisidir. Çünkü, Mâlik'in de dediği gibi, talakta aslanan hurmettir. Talakın mübah olmasının sebebi, ahlak uyuşmazlığı olan evliliği maruf bir şekilde sürdürmekte aciz kalınmasıdır. Acziyet sebebiyle talaka ihtiyaç duyulması gizli bir şeydir. İhtiyaç delili -kendisinde rağbetin yenilediği zaman olan cimadan hali temizlik döneminde talaka yönelmek- bu gizli şeyin makamına ikame edilmiştir. İhtiyaç delili her tekrar ettiğinde talaka ihtiyaç tekrar etmiş gibi kılınmıştır. Dolayısıyla farklı farklı temizlik dönemlerinde talakın tekrarı mübah kılınmıştır."³⁰⁸

Mâlikî kaynaklarda konu şöyle anlatılmıştır:

İmam Mâlik'e göre sünnet talak erkeğin karısını temizlik sürecinde cima yapmaksızın tek bir talakla boşamasıdır. Sonra kadını üç kur' (üç temizlik dönemi) geçene kadar bırakır. Bu süreçte başka bir talak gerçekleştirmez. Sonra üçüncü hayzın kanı gelince kendisini boşayan erkekle talakı, bاین talaka dönüşür ve kadın artık başka bir erkekle evlenebilir.³⁰⁹

1.2.3. Hanbelî Mezhebine Yapılan Atıflar

*Ferâid'*de Hanbelî mezhebine 6 yerde atıfta bulunulmuştur. Buna göre en az atıfta bulunulan mezhep Hanbelî mezhebidir. Hanefî mezhebinin diğer kaynaklarında genelde en çok atıf Şafî mezhebine, sonra Mâlikî mezhebine ve

³⁰⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/328a.

³⁰⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 2/3.

sonra Hanbelî mezhebinedir. Bu gelenek *Ferâid'* de de aynı şekilde uygulanmıştır.

Ferâid' de Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine *kâle Ahmed b. Hanbel* (وقال أحمد بن حنبل), *ve bihi ahaze Ahmed* (وبه أخذ أحمد), *ve ileyhi zehebe Ahmed* (وإليه ذهب أحمد) gibi kelimelerle atıfta bulunulmuştur. Her nerede Ahmed b. Hanbel'e atıfta bulunulmuşsa, ismi açıkça zikredilmiş, herhangi bir rumuz kullanılmamıştır.

Örnek 1: *Mültekâ'* da abdestin sünnetleri anlatılırken şöyle denilmiştir: "*Tesmiye sünnettir.*"

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Tahavî şöyle söylemiştir: "*Tesmiye, abdeste başlarken* (بسم الله العظيم والحمد لله على دين الإسلام) *demektir.*" Bu seleften nakledilendir. Bunun isnadının Hz. Peygamber'e merfu olarak ulaştırıldığı zayıf görüş (قیل) olarak söylenmiştir. Tesmiyenin sünnet oluşuna Hz. Peygamber'in "*Allah'ın adını anmayanın abdesti yoktur.*" hadisi delil olarak getirilmiştir. Bu hadisin bu hükme delil oluşunun yönü, hadiste geçen (لا)'nın lâ-i li nefyi'l-cins olmasıdır. Bunun hakikati tesmiyesiz abdestin olmamasını gerektirir. Ahmed bu hükme varmış ve tesmiyeyi abdestin şartlarından saymıştır. Ancak biz, bu cinsini nefyeden lânın, fazileti nefyettiği görüşündeyiz. Aksi takdirde abdest ayetine haber-i vâhid ile bir ziyade söz konusu olur.³¹⁰

İbn Kudâme (ö. 620/1223) tesmiye konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşünü şöyle anlatmıştır:

Ahmed b. Hanbel'in mezhebinde zahir olan, her türlü hadesten taharete besmele çekmenin sünnet olmasıdır. Bu görüşü Ahmed b. Hanbel'in ashabından bir grup rivayet etmiştir. Hilâl kendisinden gelen rivayetlerde

³¹⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/9b.

besmelenin terkedilmesinde bir beis olmadığını söylemiştir. Bu Sevrî, Mâlik, Şâfiî, Ebû Ubeyde, İbnü'l-Münzir ve ashâb-ı reyin görüşüdür. Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'den abdest, teyemmüm ve guslün hepsinde besmele çekmenin vacip olduğu görüşü de rivayet edilmiştir.³¹¹

Hanbelî mezhebinin ilk dönem kaynakları incelendiğinde Ahmed b. Hanbel'e abdest alırken tesmiyenin durumu sorulduğunda şöyle cevap verdiği rivayet edilmiştir: “*İnatlaşarak bile bile ya da adet edinmeksizin terkederse, tesmiyesiz abdestin ona yeteceğini umuyorum demiştir.*”³¹² Bu sözü şöyle şerhedilmiştir: “*Abdest alırken besmele çekilir. Unutarak ya da tevîl ederek tesmiyeyi terkedip aldığı abdesti ona yeter. Müteammiden terkeder ya da genelde abdest alırken besmele çekmeyi unutur sonra abdest alırken hatırlarsa, abdestin faziletini tamamlamak için abdestini iade eder.*”³¹³

Ahmed b. Hanbel'in oğulları Salih ve Abdullah'ın babalarından yaptığı yukarıda verilen rivayet incelendiğinde Ahmed b. Hanbel tesmiye için vacip ya da sünnet gibi bir ifade kullanmamıştır. Ahmed b. Hanbel'in tesmiyesiz abdest konusunda verdiği cevap muvahacesinde İbn Kudâme'nin

---

³¹¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 1/76.

³¹² Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni ebi'l-Fadl Sâlih)* (Hind: ed-Dâru'l-ilmîyye, ts.), 2/130-131; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibnihî Abdullah)*, thk. M. Züheyr eş-Şâviş (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981), 25.

³¹³ Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvud es-Sicistânî*, thk. Ebu Muaz Tarık b. Avazullah b. Muhammed (Mısır: Mektebetü ibni Teymiyye, 1999), 11; Harb b. İsmail b. Halef Ebu Muhammed el-Kirmânî, *Mesâilü Harb b. İsmail el-Kirmânî*, thk. Muhammed b. Abdullah es-Serayyi' (Beirut: Müessetü'r-reyyân, 2013), 119-120.

verdiği bilgiler karşılaştırıldığında Hanbelîler arasında Ahmed b. Hanbel'in verdiği cevaptan iki hüküm de anlaşılabilir denilebilir.

Örnek 2: *Mültekâ'* da imâmeye meshetmek anlatılırken şöyle söylenmiştir: “*İmâmeye meshetmek caiz değildir.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bu kelime (العمامة) ayın harfinin kesrasıyla العمام kelimesinin tekilidir. Arapların kafalarına taktığı bir taç türüdür. Halebî'nin bu sözü, imâme üzerine meshetmeye cevaz veren Evzaî ve Ahmed b. Hanbel gibi alimlerin görüşünü nefyettirir. Ehl-i zahir şöyle demiştir: “Hz. Peygamber'in imâme ve mestler üzerine meshettiği sahih yollarla rivayet edilmiştir.” Biz şöyle deriz: Mestler üzerine meshetmek meşakkati defetmek için bir ruhsattır. İmâmeyi çıkarmakta bir meşakkat yoktur. Bu konuda bu hadise dayanmak doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın başlarınıza meshedin (وَأَمْسِكُوا بِرُؤُسِكُمْ) (Mâide, 5/6) ayeti baştan başka bir yere meshedilmemesini gerektirir. Bu konuda bu hadisle amel etmek ayete haber-i vâihitle ziyadede bulunmak anlamına gelir. Bu da nesih olup caiz değildir.³¹⁴

Hanbelî mezhebinin ilk kaynaklarında konu şöyle anlatılmıştır: ‘*Ahmed'e imâme üzerine meshetmek hakkında soruldu. Bir beis yok dedi.*’³¹⁵ Başka bir kaynakta şöyle anlatılmıştır: “*Babama (Ahmed b. Hanbel'e) imâmesinin üzerine mesheden sonra*

³¹⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/52b.

³¹⁵ Ebu Muhammed el-Kirmânî, *Mesâilü Harb*, 163.

da imâmesini çıkararak adam hakkında sordum. Abdesti iade eder dedi.”³¹⁶

Diğer bir kaynakta konu şöyle anlatılır:

Ahmed b. Hanbel'e imâmenin üzerine ne kadar zaman meshedilebilir diye sorulduğunu duydum. Şöyle cevap verdi: “*Meste ne kadar meshediliyorsa imâmenin üzerine meshetmek de aynı dedi.*” Ahmed'e imâmeyi bozduğunda abdesti iade eder mi? diye sordum. “*Evet*” dedi.³¹⁷

İbn Kudâme (ö. 620/1223) imâme üzerine mesh konusunu anlatırken *Ferâid'* de zikredilen hadisi delil olarak getirir ve mest üzerine meshin caiz olması gibi imâme üzerine meshetmenin de caiz olduğunu söyler.³¹⁸

Örnek 2: *Mültekâ'* da teyemmümün sıfatı anlatılırken şöyle denilmiştir: “*Teyemmüm etme konusunda cünüp, muhdis, hayızlı ve nifaslı eşittir.*”

Ferâid' de bu kısmın altında şöyle denilmiştir:

İbnü'l-Melek şerhinde şöyle demiştir: Hadiste³¹⁹ muhdisin ve cünübün teyemmümde eşit olduğuna ve

³¹⁶ Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni ebi'l-Fadl Sâlih)*, 1/195; Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni'l-Abdullah)*, 35.

³¹⁷ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvud es-Sicistânî*, 15.

³¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/93.

³¹⁹ Hadisin tam metni şu şekildedir:

وروى عمار بن ياسر فقال: بعثني عليه السلام في حاجة فأجبت ولم أجد الماء فتمرغت في الصعيد كما تتمرغ الدابة لتوهمي أن التيمم للجناية غير التيمم للجناية غير التيمم للحدث قياساً على الغسل والوضوء. ثم أتيت النبي فذكرت ذلك له، فضحك عليه السلام. وقال: «أأنت حمار يا عمار؟» ثم قال: «إنما كان يكفئك أن تقول» أي: أن تفعل، «بيديك هكذا. ثم ضرب بيديه الأرض ضرباً واحدة ثم مسح الشمال على اليمين وكذا اليمين على الشمال وظاهر كفيه ووجهه ويروي

teyemmümde elleri toprağa tek vuruşun (vacip) olduğuna delalet vardır. Ahmed bu görüşü almıştır.

Dipnotta metni verilen hadiste geçen “ضربة واحدة” ifadesinden istinbat edilen hükme kısaca değinilmiş ve Ahmed b. Hanbel’in bu görüşte olduğu ifade edilmiştir.³²⁰

Hanefî mezhebinde teyemmümde farz olan elleri toprağa, biri yüz diğeri kollar için olmak üzere, iki kere vurmaktır. Ahmed b. Hanbel’e göre farz olan tek vuruştur. Konu Hanbelî kaynaklarda şöyle anlatılmıştır:

Babamı (Ahmed b. Hanbel’i), “*Teyemmüm yüz ve kollar için olan bir vuruşludur. Urve’nin, ‘Eliyle toprağa bir kere vurdu, yüzünü ve kollarını meshetti.’ hadisi benim hoşuma gidiyor.*” derken işittim.”³²¹ Başka bir kaynakta şöyle anlatılmıştır: “Babama (Ahmed b. Hanbel’e), teyemmüm hakkında ne diyorsun? diye sordum. Şöyle dedi: “*Yüz ve kollar için olan tek vuruştur.*”³²²

İbn Kudâme bu konuyu anlatırken *Ferâid*’deki Ahmed b. Hanbel’in görüşüyle örtüşen bilgiler vermiştir.³²³

1.3. FERÂİD’DE MESELELERİN AÇIKLANMASINDA İZLENEN YÖNTEM

1.3.1. *Ferâid*’de Fıkıh Usulü Kurallarıyla Şerh

Ferâid’de *Mültekâ* metni şerhedilirken fıkıh usulüyle ilgili açıklamalara da geniş yer verilmiştir. *Ferâid*’in fıkıh usulüyle

---

ثم ضرب بيديه إلى الأرض فنفذ يديه ومسح وجهه وكفيه». مسند أحمد، 270/30 (18328)؛ سنن النسائي، 170/1 (320).

³²⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/41a-b.

³²¹ Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibnihî Abdullah)*, 36.

³²² Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Mesâilü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni ebî’l-Fadl Sâlih)*, 2/121.

³²³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/179.

yaptığı açıklamaları örnekle göstermek için burada üç örnek verilecektir.

Örnek 1: *Mültekâ'* da zekatın önceden ya da birkaç nisabın zekatını vakti gelmeden verme konusu işlenirken şöyle söylenmiştir: “*Nisap sahibi olan kimse birkaç senenin zekatını ya da birkaç nisap miktarının zekatını vakti gelmeden verirse sahihtir.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

Bilindiği üzere zekatın vücubiyetinin sebebi nâmî maldır. Bu tür malın üzerinden bir (hicrî) senenin geçmesi ise eda etmenin vacip olmasının şartıdır. Usûlde izah edilmiştir ki, sebep bulunduğu, her ne kadar eda etmek vacip olmasada, eda sahih olur. Dolayısıyla nisap bulunduğu üzerinden bir sene geçmeden zekatın edası sahihtir.³²⁴

Örnek 2: *Mültekâ'* da süt hısımlığı oluşturacak süt emme tarif edilirken şöyle söylenmiştir: “*Süt emmenin hükmü, azıyla da çoğuyla da süt hısımlığının oluşmasıdır.*”

Ferâid' de bu kısım şöyle şerhedilmiştir:

İmam Şafiî'ye göre, çocuk beş kere doycak kadar emerse süt hısımlığı oluşur. Onun bu konuda ki delili, “*Bir ya da iki kere emiş haram kılmaz.*” hadisidir... Bizim bu konudaki delilimiz Nisâ sûresi'nin 23'üncü ayetinde geçen “*sizi emziren anneleriniz*” kısmı ve “*Neseb yoluyla haram olan süt emme yoluyla da haram olur.*” hadisidir. Ayet ve hadiste az çok ayrımı yapılmamıştır. Kitaba haber-i vâhidle ziyade, usûl ilminde bilindiği üzere, caiz olmaz.³²⁵

³²⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/194a.

³²⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/324a.

Örnek 3. *Ferâid'* de *Mültekâ* metninde geçen *إن* (إذا) niyetsiz söylendiğinde *إن* gibidir) kısmında şunlar söylenmiştir:

Sa'dî Efendi şöyle dedi: “*Bâbertî İnaye de şöyle dedi: 'إن/ kelimesi zarf ve şart manalarına gelme noktasında müşterek lafızdır. Çünkü bu kelime iki anlamda da kullanılmaktadır.' Bende şöyle diyorum: Bâbertî'nin söylediğinin doğruluk payının olduğunu ifade etmekle birlikte, bu lafız iştirake delâlet etmez. Çünkü başka bir kullanımda mecaz anlamda kullanılması da caizdir. Mecaza hamletmek ise, usül ilminde bilindiği üzere, iştirake hamletmekten evladır.*” Fakir şöyle der: Usûlde zikredilmiştir ki, bir şey mecaz ve müşterek arasında döndüğünde mecaza hamletmek evladır. Çünkü mecazda tek bir karine yeterlidir. Müşterekte ise her bir mana için ayrı ayrı bir karineye ihtiyaç duyulur.³²⁶

1.3.2. *Ferâid'* de Arapça Dil Kurallarıyla Şerh

Fıkıh ilmi Arap dili grameriyle doğrudan ilgilidir. Bazı fikhî hükümler salt Arap dili gramerine dayanmaktadır. Bundan dolayı şerhlerde Arap dili gramerine (sarf, nahiv ve belagat) dair açıklamalar bulunmaktadır. *Ferâid'* de de bunun örneği bulunmaktadır. Bu başlık altında, *Ferâid'* in Arap dili gramerine dayanarak yaptığı şerhlerden üç örnek, *Ferâid'* in bu yönünün tanıtmak için verilecektir.

Örnek 1: *Mültekâ'nın* “*Dediler ki, derisi tabaklanma ile temiz olanın derisi besmeleyle boğazlanınca da temiz olur. (قالوا وما طهر جلده) (بالدباغ طهر بالذكاة*” ibaresi şerhedilirken *Ferâid'* de şu bilgiler verilmiştir:

³²⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/337a.

Fakir şöyle der: İkinci 'طهر' daki müstetir zamirin mercii, nahiv ilmine göre 'ما' kelimesine dönmesi doğru olmadığı için, 'الجلد' kelimesidir. Çünkü haber cümleden olduğu zaman bir aid zamiri olmalıdır. Mübtedâ'nın haberi olan ikinci 'طهر' daki müstetir zamirin, mübteda olan 'ما' kelimesine dönmeyeceğinin takdir edilmesi durumu, haber cümlesi olarak gelen cümlede mübtedaya dönen bir aidin olmamasını gerekir. Bu da ancak bir hazifle caiz olur. Yani, 'derisi tabaklamayla temiz olan temiz olur (ما طهر جلده بالدباغة طهر)', yani (ikinci 'طهر'ın müstetir zamirini cümle şeklinde ifade edince), 'onun derisi tezkiye ile (temiz oldu) (الجلد منه بالذكاة)', yani (takdir edilen منه'nun zamirinin mercii cümle şeklinde ifade edilince), 'derisi tabaklamakla temiz olur (مما طهر جلده بالدباغة)'³²⁷.

Ferâid'in takdir ve mercii açıkça verdiği iki cümleyi birleştirence şöyle bir cümle ortaya çıkmaktadır: ما طهر جلده بالدباغة. طهر الجلده بالدباغة منه. Bu cümlede geçen منه'da ki zamirin mercii de bir cümle şeklinde eklenince cümle son şekliyle şöyle olmaktadır: ما طهر جلده بالدباغة طهر الجلده مما طهر جلده بالدباغة بالذكاة. Bu cümle tercüme edildiğinde ilk verilen tercümeyle ulaşılır. Bu tercüme şöyledir: "Derisi tabaklanma ile temiz olanın derisi besmele ile boğazlanınca (tezkiye) da temiz olur".

Örnek 2: *Mültekâ*'da abdest ayeti zikredilmiş, akabinde abdestin farzlarına başlanmıştır. Mâide sûresinin 6. ayeti'nin "namaza yöneldiğiniz zaman" mealindeki (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ) kısmına dair açıklamalar yapılırken *Ferâid*'de şunlar söylenmiştir:

(إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ) 'Namaz kılmak istediğinizde' demektir. Bu müsebbebi zikredip has bir sebebi kastetmektir. Bu yaygın bir

³²⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/30b.

mecâz türüdür."³²⁸ Bu mecaz türü belagatta mecaz-ı mürsel olarak isimlendirilmektedir. *Ferâid'* de zikredilen bu mecaz türü, mecaz-ı mürselin içerisinde sebebiyet ilgisi başlığı altında incelenmektedir. Buna "*zıkr-i sebeb irâde-i müsebbeb*" denilmektedir. Sebebi söyleyip neticeyi (müsebbebi) kastetmek suretiyle yapılmaktadır.³²⁹

Bu ayette namaz (sebeb) zikredilmiş, abdest (müsebbeb) kastedilmiştir. Çünkü namaz abdest almak için bir sebeptir. Bu sebebin müsebbebi ise abdest almaktır.

Örnek 3. *Mültekâ'* da tefvîz babında şöyle söylenmiştir: "*Erkek kadına 'Seçimde bulun' dese ve kadında 'Ben kendimi seçiyorum/seçerim' dese ya da 'Ben kendimi seçtim' dese boşama gerçekleşir.*" *Ferâid'* de bu ibare verildikten sonra müzari sîgasının şimdiki zamanda hakikat; gelecek zamanda mecaz olduğuna dair *el-Hidâye'* den nakilde bulunularak tartışma açılmıştır. Bunun üzerine tartışmaya şöyle devam edilmiştir:

Sâhibu'l-Înâye şöyle dedi: "*Nahivciler, müzari sîgasının şimdiki zaman ve gelecek zamanda müşterek bir lafız olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Nahivciler vaz' (lafzın bir manayı göstermesi için tayin edilmesi³³⁰) konusunda daha bilgilidirler.*" Sâhibu'n-Nihâye buna cevap sadedinde şöyle demiş, başkaları da bu konuda Sâhibu'n-Nihâye'yi takip etmiştir: "*Müşterekin iki manasından biri, bu manaya delalet eden bir delalet sebebiyle tercih edilir. Bu konuda irade-i halin delaleti söz konusudur. Zira örfî ve şer'î âdet bu*

³²⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/5a.

³²⁹ Ali el-Cârim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzıha* (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi'l-sekâfiyye, 2017), 91-93.

³³⁰ Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı* (İstanbul: İSAM, 2011), 133.

*sîga ve bunun benzeri sîgaların şimdiki zaman anlamında kullanıldığına delalet ederler...'*³³¹

1.3.3. *Ferâid'* de Küllî Kâidelerle Şerh

Kâide (قاعدة) sözlükte “oturmak” anlamına gelen “kuûd (قعود)” mastarından türemiştir. Çoğulu “kavâid (قواعد)”tir. Kâide aynı zamanda “bir yapının temeli, aslı, esası” anlamına gelmektedir.³³² Terim olarak kâide, “cüz’î meselelerin hepsine uygulanabilen tümel önerme” olarak tanımlanabilir.³³³ Fizikî âleme ait bu kavram, tasavvurât düzlemine taşınarak iki ve daha fazla farklı meselenin ortak niteliğini ifade eden genel hüküm, münferit meselelere ait hükümlerin dayandığı ana fikir ve cüz’îlerin hükümlerine uygun düşen küllî (tümel) önermeler de kâide adını almıştır. Buradan hareketle fıkıhta kâide, genellikle fıkıhın her alanına uygulanabilen ve fıkıhın temel kurallarını yansıtan özlü ve kuşatıcı ifadelerin, fer’î meselelerin hükümlerini tamamen veya büyük oranda kuşatan tümel önermelerin adı olmuştur. Kâide kelimesi sınırlı bir alanda geçerliliği bulunan alt kâideleri de kapsamaktadır. Bu farklılığı ortaya koymak için “küllî kaide” veya çoğulu olan “kavâid-i külliyye” şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur.³³⁴

Burada *Ferâid'* deki (*kitâbu't-tahâre-kitâbu'l-i'tâk* arası) küllî kâideler verilecektir. Kâidelerin bir kısmı açıklanacak, arkasından *Ferâid'* de ilgili kaidenin ne kadar geçtiği belirtilerek

³³¹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/346b-347a.

³³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/358, 361.

³³³ Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2/1295; Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1983), 171.

³³⁴ Mustafa Baktır, “Kaide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 24/205.

o kâideyi işleyişine örnek verilecektir. Örneklendirilmeyen kâideler konunun sonunda topluca verilerek *Ferâid'* de ne kadar geçtiği belirtilecek ve örneğinin görülebilmesi için geçtiği yerin bilgisi dipnotta verilecektir.

اليقين لا يزول بالشك

“*Şek ile yakîn zâil olmaz.*” Bu madde İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *Eşbâh’*ında ve *Mecelle’*de 4’üncü kâide olarak aynı şekilde verilmiştir.³³⁵ Şek şüphe demektir. Bir şeyin varlık ya da yokluğuna eşit derecede kanaat getirmektir. Yakîn ise, aklın bir şeyin varlık ya da yokluğuna bir delilin delaletiyle kesin bir şekilde ya da galip bir zanla karar vermesini ifade etmektedir.³³⁶

Ferâid' de bu küllî kâide 5 defa geçmiştir. İlk olarak geçtiği yer kuyuların hükmü bahsindedir. Bu kâide şöyle işlenmiştir:

Mültekâ metni şöyledir:

Pisliğin kuyuya ne vakit düştüğü bilinirse o vakitten itibaren kuyunun suyunun pis olduğuna hükmedilir. Ne vakit düştüğü bilinemezse ve kuyuya düşen leş şişmemiş ya da dağılmamışsa bir gün bir gece önceden itibaren pis olduğuna hükmedilir. Leş şişmiş ya da dağılmışsa üç gün üç gece önceden itibaren pis olduğuna hükmedilir. İmâmeyne göre leşin bulunmasından itibaren kuyunun pis olduğuna hükmedilir.

Ferâid' de İmameyn’in görüşü şerhedilirken şöyle söylenmiştir: “*Çünkü şek ile yakîn zâil olmaz. Bu konu kıyafette bir necasetin görülüp ne zaman bulaştığının bilmemesi gibidir.*”³³⁷ Buna

³³⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 51; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Daru'l-Cil, 1991), 1/22.

³³⁶ Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 37.

³³⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/32b-33a.

göre kuyuya düşen leşin ne zaman düştüğü bilinmemektedir. Böyle bir durumda yakîn olan kuyunun herhangi bir leşten ari olmasıdır. Kuyuya bakıldığında içinde leş görüldüğü andan itibaren yakîn olan bilgi kuyunun suyunun pis olduğudur. Dolayısıyla kuyuda leşin bulunmasından önce kuyunun suyunun temiz olması yakîn bilgi olduğu için yakîn olan tercih edilir.

الأصل إبقاء ما كان على ما كان

“*Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.*” Bu madde İbn Nüceym’in *Eşbâh*’ında ve *Mecelle*’de 5’inci kâide olarak “الأصل بقاء ما كان على ما كان” şeklinde verilmiştir.³³⁸ Bu bir istishab kaidesidir. İstishab bir şeyin bulunduğu hal üzere devam etmesidir. Bu da geçmişte sabit olduğu kesin olarak bilinenin izale edildiğine dair bir delil olmadıkça olduğu hal üzere devam etmesini ifade eder.³³⁹

Bu kâide *Ferâid*’de 2 defa geçmiştir. Bu kâide şöyle işlenmiştir:

Mültekâ metni şöyledir: “*Katır ve eşeğin artığı şüphelidir.*” *Ferâid*’de, şüpheli kısmı uzunca şerhedilmiştir. Katır ve eşeğin artığının şüphenin ya temizleyiciliği ya da temizliğinde olduğu konusunda bilgiler aktarılmıştır. Uzun şerhten sonra bu kâideyle ilgili kısma gelince şöyle söylenmiştir:

Katır ve eşeğin artığını, iki grubunda (katır-eşek/köpek) etinin haramlığından dolayı temiz olmamada aynı hükme sokmak mümkün değildir. Çünkü eşekte insanın etrafında olan bir canlı olması vb. sebeplerle zaruret vardır. Onu kedinin artığıyla, ikisinin

³³⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 185; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/23.

³³⁹ Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 39.

de insan etrafında olan canlılar olması sebebiyle temiz oluştta aynı hükme sokmak mümkün değildir. Çünkü kedideki zaruret, eşeğin giremeyeceği darlıktaki yerlere girebilmesi sebebiyle daha kuvvetlidir. O zaman “bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması” kâidesini işletmek vacip olur. Suyun temiz olması asıl olarak bilinir. Dolayısıyla temiz olan su eşeğin artığıyla necis olmaz ama hadeste onunla giderilmez. Yani, onunla necis olan temizlenmez. Çünkü temizlik de necaset de bir sabite olarak yakînî bilgiyle bilinir. Dolayısıyla şek ile zâil olmaz.³⁴⁰

السكوت في موضع الحاجة إلى البيان بيان

“Konuşulması gereken yerde susmak beyandır.” Bu kâide *Mecelle’*de 67’inci kâide olarak “Sâkite bir söz isnad olunmaz. Lakin *ma’raz-ı hâcette sükût beyandır.* (لا ينسب إلى ساكت قول لكن السكوت في معرض)”³⁴¹ şeklinde verilmiştir. Normal şartlarda birisinin suskunluğundan dolayı bu suskunluğuyla aslında şunu söyledi gibi bir çıkarımda bulunulamaz. Ancak kişinin konuşması gereken yerde susması bir ikrar ve açıklama olarak kabul edilir.³⁴²

Bu kâide *Ferâid’*de 1 defa geçmiştir. Bu kâide şöyle işlenmiştir: *Mültekâ’*da oruç bozulunca keffareti gerektirmeyen durumlar’dan “Gece zannederek sahur yapsa ve fecir doğmuş olsa ya da akşam oldu zannıyla iftar yapsa ve güneş batmamış olsa bu durumda keffâret gerekmez.” kısmı şerhedilirken şöyle söylenmiştir:

Bu konuda Hz. Ömer’den gelen rivayet delildir. Hz. Ömer bir ramazan ayında güneşin hemen hemen batma anına denk gelen vakitlerde Kufe mescidinin yanında arkadaşlarıyla otururken kendisine süt dolu bir kap

³⁴⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/35b-36a.

³⁴¹ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/66.

³⁴² Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri*, 155.

getirilir ve ondan kendisi ve arkadaşları içerler. Hz. Ömer müezzine ezan okumasını emreder. Müezzin minareye çıktığında güneşin batmadığını görür ve bunun üzerine “*Ya Emîre'l-Müminîn güneş!*” der. Hz. Ömer de “*Seni insanları namaza çağır diye gönderdik, bizim günaha meylettiğimizi iddia et diye değil! Bu durumda bize kaza gerekir.*” der. Hz. Ömer’in bu sözünde yanlışlıkla bozulan orucun karşılığı olarak kaza olduğuna ve günahın olmadığına delâlet vardır. Bu makam bunun gibi oruç bozuşlarda ne yapılacağını beyan makamı kılınırsa keffâretin gerekmediğine delâlet eder. Çünkü konuşulması gereken yerde susmak beyandır.³⁴³

Bunlar haricinde *Ferâid*’de geçen küllî kâideler şunlardır:
درء المفسدة مقدم على جلب المصلحة “*Mefsedeti defetmek maslahatın celbine mukaddemdir.*” Bu kâide *Ferâid*’de bir defa geçmiştir.³⁴⁴

والضرورات تبيح المحظورات “*Zarûretler haramları mübah kılar.*” Bu kâide *Ferâid*’de bir defa geçmiştir.³⁴⁵

الرجح مدفوع “*Güçlük defedilmiştir.*” Bu kâide *Ferâid*’de üç defa geçmiştir.³⁴⁶

العبرة في العقود للمعاني دون الألفاظ “*Akitlerde manaya itibar edilir, lafızlara değil.*” Bu kâide *Ferâid*’de bir defa geçmiştir.³⁴⁷

المعروف كالمشروط “*Maruf şart kılınmış gibidir.*” Bu kâide *Ferâid*’de bir defa geçmiştir.³⁴⁸

³⁴³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/221b-222a.

³⁴⁴ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/135a.

³⁴⁵ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/233b.

³⁴⁶ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/181b.

³⁴⁷ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/295b.

³⁴⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/314a.

الثابت ضرورةً يتقدر بقدرها “Zarureten sabit olan zaruret miktarınca takdir olunur.” Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁴⁹

الأصل في الكلام الحقيقة “Kelamda aslolan hakikattir.” Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁵⁰

لا دلالة مع التصريح (Tasrihle birlikte delâlet yoktur). Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁵¹

انتفاء الجزء يستلزم انتفاء الكل “Bir cüz'ün yok olması hepsinin yok olmasını gerektirir”. Bu kâide *Ferâid*'de bir kere geçmiştir.³⁵²

للاكثر حكم الكل “Ekser için kül hükmü verilir”. Bu kâide *Ferâid*'de 5 defa geçmiştir.³⁵³

الثابت بالدلالة كالثابت بالعبارة في كونه قطعياً “Delaletle sabit olan delaletinin kat'î olması açısından ibareyle sabit olmuş gibidir.” Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁵⁴

العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب “İtibar lafzın umumî oluşunadır, sebebini hususi oluşuna değil.” Bu kâide *Ferâid*'de 2 defa geçmiştir.³⁵⁵

النفي مقدّم على الإثبات “Nefiy ispata mukaddemdir.” Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁵⁶

المبني على الفاسد فاسد “Faside mebni olan fasittir.” Bu kâide *Ferâid*'de bir defa geçmiştir.³⁵⁷

349 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/363a.

350 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/195a-b.

351 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/241a.

352 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/32b.

353 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/50a; 1/51a; 1/134b; 1/262a; 1/266b.

354 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/64b.

355 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/85a; 1/342a.

356 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/94a.

357 İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/117a.

الدلالة تعمل عمل الصريح إذا لم يكن هناك صريح يخالفها “Delalet aynı konuda başka bir sarihin muhalefeti olmadığında sarihin amelini yapar.” Bu kâide Ferâid’de bir defa geçmiştir.³⁵⁸

المعلق بالشرط لا يوجب عدم الحكم عند عدمه “Bir şeyin şarta bağlı olması şartın olmaması durumunda o şeyin hükmünün yokluğunu gerektirmez.” Bu kâide Ferâid’de bir defa geçmiştir.³⁵⁹

إذا انتفى السبب انتفى الحكم “Sebeup olmadığında hüküm de olmaz.” Bu kâide Ferâid’de bir defa geçmiştir.³⁶⁰

ما وجب كاملاً لا يتأدى ناقصاً “Kamil olarak vacip olan nakıs olarak yapılamaz.” Bu kâide Ferâid’de 2 defa geçmiştir.³⁶¹

إذا لم يمكن إجراؤه على عمومه يراد به أخص الخصوص “Âmmın umumiyeti üzere icrası mümkün olmazsa onunla ahassu'l-husus kastedilir.” Bu kâide Ferâid’de bir defa geçmiştir.³⁶²

الثابت بالعرف كالثابت بالنص “Örfle sabit olan nasla sabit olmuş gibidir.” Bu kâide Ferâid’de bir defa geçmiştir.³⁶³

---

³⁵⁸ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/118a.

³⁵⁹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/163b.

³⁶⁰ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/188b.

³⁶¹ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/145b; 1/260b.

³⁶² İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/297a.

³⁶³ İsmâil b. Sinân, *Ferâid*, nr. 763, 1/313a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN NÜSHALARI

1. FERÂİDU MÛLTEKA'L-EBHUR'UN YAZMA NÜSHALARI

1.1. *Ferâid*'in Nüshalarının Tanıtımı

1. Atıf Efendi Nüshası (917/918/919)

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Atıf Efendi, no. 917, 918, 919.

2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 917, ikinci cilt no. 918, üçüncü cilt no. 919.

3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu'l-Mültakâ li's-Sivâsî*.

4. Müstensihin Adı: Birinci ciltte Kadızâde Muhammed b. Ahmed olarak verilmiştir. Yazıların stilinden hareketle diğer iki nüshanın aynı müstensihe ait olmadığı tahmin edilmektedir.

5. Nüsha Kayıtları: Müstensih, nüshanın sonunda bu nüshanın h. 1 Safer 1096 tarihinde tamamlandığını belirtmiştir.

2. Murad Molla Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Murad Molla, no. 914.

2. Nüsha Numarası: 914.

3. Nüshada Kitabın adı: Yok.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

3. Adana İl Halk Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Milli Kütüphane. Koleksiyon: Adana İl Halk Kütüphanesi, no. 01 Hk 480.
2. Nüsha Numarası: 01 Hk 480.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu Mülteka*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Mahmud b. Ali eş-Şafî el-Ezherî, 1099.

4. Çorlulu Ali Paşa Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Çorlulu Ali Paşa, no. 217.
2. Nüsha Numarası: 217. Tek Cilt.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid Şerhu Mülteka*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Ali b. Muhammed el-Umrî, 1095.

5. Yozgat Nüshası (235)

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye . Koleksiyon: Yozgat, no. 235.
2. Nüsha Numarası: İkinci cilt no. 235.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu Mülteka'l-Ebhur* el-Müsemma bi'l-Ferâid.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: İkinci cilt sonunda Ali b. Hüseyin b. Mahmûd es-Sivâsî, 1061.

6. Yozgat Nüshası (173)

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Yozgat, no. 173.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 173.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Kitâbu Ferâid*
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: 1089.

7. Damat İbrahim Paşa Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Damat İbrahim Paşa, no. 566, 567.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 566, ikinci cilt no. 567.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu Mültakâ* Müellifuhû eş-Şeyh İsmâil b. Sinân es-Sivâsî
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Birinci cilt sonunda, Muhammed b. el-Hicâzî el-İzmirî el-Mâlikî, 1109.

8. Beyazıt Nüshası

1. Kütüphane Adı: Beyazıt. Koleksiyon: Beyazıt, no. B8821, B8822.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. B8821, ikinci cilt no. B8822.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâidu Mültakâ'l-ebhur* li's-Sivâsî.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

9. Nuruosmaniye Nüshası (1640-001)

1. Kütüphane Adı: Nuruosmaniye Kütüphanesi. Koleksiyon: Nuruosmaniye, no. 1640-001.
2. Nüsha Numarası: Tek cilt 1640-001.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâidu Mültakâ'l-ebhur* li İsmâil es-Sivâsî.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: 1155.

10. Nuruosmaniye Nüshası (1639)

1. Kütüphane Adı: Nuruosmaniye Kütüphanesi. Koleksiyon: Nuruosmaniye, no. 1639.
2. Nüsha Numarası: Tek cilt 1639.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu'l-Mültekâ el-Müsemmâ el-Ferâid*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

11. Esad Efendi Nüshası (771/772)

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Esad Efendi, no. 771, 772.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 771, ikinci cilt no. 772.
3. Nüshada Kitabın Adı: İkinci cildin başında, *el-Ferâid şerhu'l-Mültekâ*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

12. Selimiye Yazmalar Nüshası

1. Kütüphane Adı: Edirne Selimiye. Koleksiyon: Selimiye Yazmalar, no. 925.
2. Nüsha Numarası: 925.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şehu'l-Mültekâ el-Müsemmâ bi'l-Ferâid*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Seyyid Ahmed b. Ali, 1156.

13. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası (9566)

1. Kütüphane Adı: Manisa Kütüphanesi. Koleksiyon: Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 9566.
2. Nüsha Numarası: İkinci cilt 9566.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid Şerhu Mülteka'l-Ebhur*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Mehmed Reşid b. Feyzi, 1161.

14. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası (610, 4660)

1. Kütüphane Adı: Manisa Kütüphanesi. Koleksiyon: Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 4660.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt 610, ikinci cilt 4660.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu'l-Mülteka el-Ferâid*
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

15. Samsun İl Halk Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Milli Kütüphane. Koleksiyon: Samsun İl Halk Kütüphanesi, no. 55 Hk 1109.
2. Nüsha Numarası: İkinci cilt 55 Hk 1109.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Şerhu'l-Mülteka li's-Sivâsi*
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

16. Fatih Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Fatih, no. 1811.
2. Nüsha Numarası: 1811.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid Şerhu Mülteka*
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Mustafa el-Karadağcı, 1152.

17. Tokat İl Halk Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Milli Kütüphane. Koleksiyon: Tokat İl Halk Kütüphanesi, no. 60 Hk 318.
2. Nüsha Numarası: 60 Hk 318.
3. Nüshasındaki kitabın adı: Yok.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

18. Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane adı: Milli Kütüphane. Koleksiyon: Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi, no. 50 Gül-Kara 64.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt 50 Gül-Kara 64.
3. Nüshasındaki kitabın adı: *Ferâid şerhu Mülteka'l-ebhur*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

19. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi. Koleksiyon: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, no. 1322.
2. Nüsha Numarası: İkinci cilt 1322.
3. Nüshada Kitabın Adı: *el-Ferâid şerhu Mülteka'l-ebhur*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: 1089.

20. KHK Nüshası (3241,3001)

1. Kütüphane Adı: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi. Koleksiyon: KHK, no. 3241, 3001.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt 3241, ikinci cilt 3001.
3. Nüshada Kitabın Adı: Yok.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Yok.

21. Bölge Yazma Eserler Nüshası (3241, 3001)

Kütüphane Adı: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü.
Koleksiyon: Bölge Yazma Eserler, no. BY0000007875, BY0000007877.

Sadece BY0000007875 nolu nüshanın 413 yaprak ve 23 satırdan oluştuğu,³⁶⁴ BY0000007877 nolu nüshanın da 33 satırdan oluştuğu bilgisi vardır.³⁶⁵ Eserin görseli olmadığı için diğer bilgilere ulaşılamamıştır.

22. Yusuf Ağa Kütüphanesi Nüshası (YY0000005315, YY0000005915)

1. Kütüphane Adı: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi. Koleksiyon: Yusuf Ağa Kütüphanesi, no. YY0000005315, YY0000005915.
2. Nüsha Numarası: Birinci cilt YY0000005315, ikinci cilt YY0000005915.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid (şerhu Mülteka'l-ebhur)*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Kayserili Ömer b. Hasan, 1154.

23. Yusuf Ağa Kütüphanesi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi. Koleksiyon: Yusuf Ağa Kütüphanesi, no. YY0000005316.
2. Nüsha Numarası: İkinci cilt YY0000005316.
3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid (şerhu Mülteka'l-ebhur)*.
4. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Ömer b. Muhammed b. İsmâ, 1153.

24. Bunlar haricinde Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi koleksiyonuna, YY0000005118 nolu *Ferâid'*in ikinci cildi (428 yaprak, 29 satır) olan bir nüshası eklenmiştir.

Yazma Eserler'de Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Koleksiyon: Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY00004880/6 numaralı bir nüsha eklenmiş ve bu nüshanın İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin *Ferâid* isimli *Mültekâ* şerhi olduğu belirtilmiştir. Eserin görseli

---

³⁶⁴ Bk. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/86795>.

³⁶⁵ Bk. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/86797>.

mevcuttur. Bu görselin incelenmesi sonucunda bu elyazma eserin *Ferâid* olmadığı anlaşılmıştır.³⁶⁶

1.2. *Ferâid*'in En Önemli Nüshalarının Tanıtımı

1. Esad Efendi (Müellif) Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Esad Efendi, no. 763, 764.

2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 763; İkinci cilt no. 764.

3. Rumuz: (⤴).

4. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâidu Mülteka'l-Ebhur*.

5. Yaprak Sayısı: Birinci cilt: 566, ikinci cilt: 604 yapraktan oluşmaktadır. Toplamda 1170 yapraktır. Bu kitapta 1. cilt 1-413 yaprak arası çalışılmıştır. Her bir yaprağın bir yüzü 21 satırdan oluşmaktadır.

6. Yazarın Adı: İsmâil bin Sinân es-Sivâsî.

7. Nüsha Tarihi: 3 Şabân 1031 (13 Haziran 1622) - 15 Safer 1035 (16 Kasım 1625).

8. Nüshanın Özellikleri: Nüshanın birinci cildinin fiziksel özellikleri şöyledir: Yaprak, satır, sütun sayısı: 566 yaprak, 21 satırdır. Kağıt özellikleri ve filigran bilgisi: Âharlı, farklı renklerde, orta incelikte, suyolu yatay ve dikey kağıttır. Boyutlar: 290x192-221x122 mm.. Cilt özellikleri: Kenarları, sırtı ve yaprakları vişne çürüğü meşin, miklebi ve sertabı siyah meşin dövme şemseli, yaldız cetvelli, şemse cilttir. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Nesihtir.

Nüshanın ikinci cildinin fiziksel özellikleri şöyledir: 604 yaprak, 21 satırdır. Kağıt özellikleri ve filigran bilgisi: Âharlı,

---

³⁶⁶ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/120828>.

farklı renklerde, orta incelikte, suyolu yatay ve dikey kağıttır. Boyutlar 290x196-220x120 mm.. Cilt özellikleri: Kenarları sırtı ve kapakları vişne çürüğü meşin, miklebi kahverengi meşin, dövme semseli, yaldız cetvelli, iç kapakları ebru kağıt kaplı, şemse cilttir. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Nesihtir.

Bu nüsha İsmâil b. Sinân'ın elyazma nüshasıdır. Eserin iki cildinde de herhangi bir silinme, bozulma, yırtılma ya da eksik olmayıp durumu gayet iyidir.

Sayfa kenarlarında yazarın kendi yaptığı açıklamalar (minhuvât) ve tashihler (صح) bulunmaktadır. Bu açıklamalar, bazı muğlak kelimelerin açıklanması ya da eksik bir cümlenin tamamlanması gibi bir amaçla yapılmıştır. Bazı muğlak kelimeleri açıklamak için yazara ait olmadığı yazı stilinden hareketle tahmin edilen bazı yorumlar da bulunmaktadır. Bazı kelimeleri açıklamak için satır aralarında açıklamalar da bulunmaktadır.

Müellif nüshasında *Mültekâ'nın* metnini *Ferâid'in* metninden ayırmak için metnin üzerine kırmızı bir çizgi çekilmiştir. Kitâb, fasıl ve bab başlıkları kırmızı renkte yazılmıştır. Kâlelerin ve cümle başlarının üzerine de kırmızı çizgi çekilmiştir. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, ilgili sayfanın en alt sol tarafına yazılmıştır. Metin içerisindeki yanlışların üzeri kırmızı ya da siyah çizgiyle karalanmıştır.

9. Bu nüshada tam olarak okunamayan mühürler bulunmakta, bu mühürler üzerinde "Allah'a muhtaç olan" ve "Allah Subhânehû" gibi ibareler bulunmaktadır.

10. Birinci cildin ilk yaprağında şu bilgiler yer almaktadır: "*Mültekâ şerhi. Birinci cilt. Bu nüshanın temize çekilmesine 1033 yılının Şevval ayının beşinci gününde başlandı. Bu kitap müellifinin rh. hattıyla yazılmıştır.*" Ayrıca kütüphane kayıt bilgileri bulunmaktadır.

11. Müellif mukaddimedede, bu eseri yazmaya 3 Şaban 1031 tarihinde başladığını ve bu tarihten iki yıl yedi gün sonra tamamladığını, kitabına “*Ferâidu Mülteka'l-ebhur*” ismini verdiğini belirtmiştir. Kitabın sonunda şunları söylemiştir: “*Temize çekilmesi ve güzel bir şekilde yazılması, şeref ve izzet sahibinin hicret ettiği tarihten sonra (bu ifade hicrî takvim olduğunu belirtmektedir) 15 Safer 1335'te tamamlanmıştır. Allah'ım bana tüm peygamberlerin hürmetine ve bilhassa habibin Muhammed Mustafa'nın hürmetine -Allah'ın salavâtı ve selamı (onların üzerine olsun)- katından faydalı ve kalıcı hazineler kıl. Ben fakir, İsmail oğlu Halil oğlu İbrahim oğlu Hüseyin oğlu Hacı İsmail oğlu Hacı Sinan oğlu Hacı İsmail'im. Allah (kulunun) katı kalbini yumşatsın ve kalbinden vesveseyi gidersin. (Bu şerhi yazma işi) tamam oldu.*

1.2. Atıf Efendi Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye, Koleksiyon: Atıf Efendi, no. 915, 916.

2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 915, ikinci cilt no. 916.

3. Rumuz: (ف).

4. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid ale'l-Mültekâ*.

5. Yaprak Sayısı: Birinci cilt 388 yaprak, ikinci cilt II+448 yapraktan oluşmaktadır. Toplamda II+836 yapraktır. Bu kitapta 1. cilt 1-289 yaprak arası incelenmiştir. Her bir yaprağın bir yüzü 33 satırdan oluşmaktadır.

6. Müstensih Adı: Yok.

7. Nüshanın Özellikleri: Sayfa kenarlarında müstensihin kendi yaptığı açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamalar, bazı muğlak kelimelerin açıklanması veya eksik bir cümlenin tamamlanması amacıyla yapılmıştır. Bazı muğlak kelimeleri

açıklamak için yazara ait olmadığı yazı stilinden hareketle tahmin edilen bazı yorumlar da bulunmaktadır. Yazı çeşidi nesihdir. Eserin iki cildinde de herhangi bir silinme, bozulma, yırtılma ya da eksik olmayıp durumu gayet iyidir. İkinci cildinin başına bir dizin eklenmiştir. Yazı türü taliktir. Bu nüshada *Mültekâ'*nın metnini *Ferâid'*in metninden ayırmak için metnin üzerine kırmızı bir çizgi çekilmiştir. Kitâb, fasıl ve bab başlıkları kırmızı renkte yazılmıştır. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, ilgili sayfanın en alt sol tarafına yazılmıştır.

8. Bu nüshada Musa b. Ali'nin adıyla bir vakıf olduğunu belirten mühürler bulunmaktadır.

9. Nüsha Kaydı: Kitabın başında bu kitap vakıf malı olduğu için kitabın kiralanabileceği, emanet ve rehin olarak verilemeyeceği gibi, vakıfla ve kütüphanenin işleyişiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Kitabın sonunda müellif nüshasında ki bilgilere ek olarak şu bilgi verilmiştir: "*Melik ve Vehhâb olan Allah'ın yardımıyla, dönüş ona son ona aittir, bu kitap 1060 (1650) yılında tamamlandı.*" Buna göre müellif nüshasından 25 yıl sonra yazılmıştır.

10. Değerlendirme: Bu nüshanın iki cildi de her açıdan aynı özellikleri taşıdığından dolayı aynı müntensihe ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği barındırmakla birlikte tespit edilebildiği kadarıyla müellif nüshasına zaman olarak en yakın nüshadır.

1.3. Ayasofya Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Ayasofya, no. 1282, 1283.

2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 1282, ikinci cilt 1283.

3. Nüshada Kitabın Adı: *Kitâbü'l-Ferâid* (Fihristin sonunda).

4. Yaprak Sayısı: Birinci cilt 347 yaprak, ikinci cilt 424 yaprak, toplamda 771 yapraktır. Bu kitapta 1. cilt 1-255 yaprak arası incelenmiştir. Her bir yaprağın bir yüzü 27 satırdan oluşmaktadır.

5. Müstensih ve İstinsah Tarihi: Birinci cildin sonunda Bahâuddîn Ömer b. Hacı İlyas es-Sivâsî tarafından h. 1038 tarihinde tamamlandığı bilgisi verilmiştir. İkinci cildin sonunda müstensihin adı ve istinsah tarihi yoktur. Yazı stilleri de aynı değildir. İkinci cildin, birinci cildin müstensihi tarafından yazılmadığı zannı oluşmuştur.³⁶⁷

6. Nüshanın Özellikleri: Birinci cilt fiziksel özellikler: Yaprak, satır, sütun sayısı: 347 yk., 27 st. Boyutlar: 299x190-210x122 mm. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Talîk. İkinci cilt Fiziksel özellikler: Yaprak, satır, sütun sayısı 424 yk., 27 st. Boyutlar 290x18-210x120 mm. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Rika.

Eserin iki cildinde de herhangi bir silinme, bozulma, yırtılma ya da eksik olmayıp durumu gayet iyidir. Birinci cildinin başına sadece birinci cildini içeren bir dizin eklenmiştir.

---

³⁶⁷ Hattat-Müzehhibe Dr. Fatmagül SAKLAVCI iki nüsha üzerinde yaptığı inceleme sonucunda, kendisinde iki nüshanın aynı müstensih tarafından yazılmadığı zannının oluştuğunu ifade etmiştir. Bu zannının gerekçesini şöyle açıklamıştır: Müstensih genelde yazı stiline karar verir ve bu yazı stiliyle istinsah işlemini tamamlar. İstinsah edeceği eserin hacmine göre kağıt ve mürekkep temin eder ve bir aksilik olmadıkça kalemını bile değiştirmez. Eğer bir değişiklik söz konusuysa akla ilk gelen müstensihlerin aynı olmadığıdır. İkinci olarak ancak birincisine oranla daha uzak bir ihtimal olarak değişik yazı stili ya da özelliklere sahip olan nüshanın aynı müstensih tarafından ancak herhangi bir sebeple farklı zaman dilimlerinde yazılmış olabileceğidir. Bu ihtimalin uzak bir ihtimal olmasının sebebi yazı stiline değiştirilmiş olmasıdır. Çünkü aynı eserde yazı stiline değiştirmek gelenekte rastlanan bir şey değildir. Fatmagül SAKLAVCI, "Süleymaniye Kütüphanesi Ayasoyafa Koleksiyonu'na 1282, 1283 Numaralarıyla Kayıtlı Nüshalar Hakkında Yapılan Mülakat".

Bu nüshada *Mültekâ'*nın metnini *Ferâid'*in metninden ayırmak için metnin üzerine birinci cildinde kırmızı bir çizgi; ikinci cildinde siyah bir çizgi çekilmiştir. Kitâb, fasıl ve bab başlıkları kırmızı renkte yazılmıştır. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, ilgili sayfanın en alt sol tarafına yazılmıştır. Müellif nüshasının kenarında "minhuvât" şeklinde bulunan ifadelerin bu nüshanın sayfalarının kenarında bulunması da dikkat çekmektedir.

7. Mülkiyet ve İstihkak Kısıtlamaları: Bu nüshanın başında bulunan mühürde "*el-hamdü li'llâhi'l-lezî hedânâ li hazâ ve mâ künnâ li nehtediye lev lâ en hedânâ'llâh*" yazmakta ve altında okunabildiği kadarıyla: "*Sultanu'l-a'zam ve'l-hâkânu'l-muazzam mâlikü'l-berri ve'l-bahr hâdimü'l-harameyni's-şerîfeyn, Sultan oğlu Sultan, Sultan Mahmud Han vakfetti.*" yazmaktadır.

8. Nüsha Kaydı: Kitabın birinci cildinin sonunda müellif nüshasında ki bilgilere ek olarak şu bilgi verilmiştir: "*Bu cildin, Bahâuddîn Ömer b. Hacı İlyas es-Sivâsî tarafından bu şerhi yazanın (İsmâil b. Sinân'ın) okumasıyla 25 Safer 1038 (24 Ekim 1628) salı gününde yazımı tamamlanmıştır.*" Bu bilgiden hareketle İsmâil b. Sinân'ın okuduğu ve Bahâuddîn Ömer b. Hacı İlyas tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

9. Değerlendirme: Bu nüshaya Müellif ve Atıf Efendi (915/916) nüshalarının okunamayan ya da şüphe edilen yerlerinde kontrol amaçlı bakılmıştır. Bu amaç için tercih edilmesinin sebebi, hataların az olması, müellif nüshasına zaman olarak en yakın nüsha olup birinci cildinin bizzat İsmâil b. Sinân'ın okumasıyla yazılmasının yanında hattının rahat okunabilir olmasıdır.

Bu nüshanın birinci cildinin yazı stili talik, ikinci cildinin yazı stili nesihdir. İki cildin yazı stili birbirine uymamaktadır. Ayrıca birinci cildinin yazısının ikinci cildinin yazısına göre daha düzenli bir yazı olduğu görülmektedir. Birinci ciltte *Mültekâ*

metninin üzeri kırmızı renkle çizilmişken ikinci ciltte siyahtır. Birinci cildinin sonunda müstensihin bilgileri ve yazma tarihi verilirken ikinci cildin herhangi bir yerinde kimin ne zaman yazdığına dair bilgi bulunmamaktadır.

1.4. Hamidiye Nüshası

1. Kütüphane Adı: Süleymaniye. Koleksiyon: Hamidiye, no. 515, 516.

2. Nüsha Numarası: Birinci cilt no. 515, ikinci cilt 516.

3. Nüshada Kitabın Adı: *Ferâid fi şerhi Mülteka'l-ebhur* li's-Sivâsî.

4. Yaprak Sayısı: Birinci cilt 343 yaprak, ikinci cilt 390 yaprak, toplamda 733 yapraktır. Her bir yaprağın bir yüzü 31 satırdan oluşmaktadır. Bu kitapta 1. cilt 1-247 yaprak arası incelenmiştir.

5. Müstensih Adı: İkinci ciltte İbrahim b. ebî Müslim olarak verilmiştir.

6. Nüshanın Özellikleri: Birinci cilt fiziksel özellikler: Yaprak, satır, sütun sayısı: 343 yk., 31 st. Boyutlar: 290x185-210x110 mm.. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Nesihtir. İkinci cilt Fiziksel özellikler: Yaprak, satır, sütun sayısı 390 yk., 31 st. Boyutlar 290x175-205x105 mm. Alfabe ve yazı türü: Arap harfli-Nesihtir. Eserin durumu çok iyidir. Eserin iki cildinde de herhangi bir silinme, bozulma, yırtılma ya da eksik olmayıp durumu gayet iyidir. Birinci ve ikinci cildinin başına bir dizin eklenmiştir. Bu nüshada *Mültekâ'*nın metnini *Ferâid'*in metninden ayırmak için metnin üzerine kırmızı bir çizgi çekilmiştir. Kitâb, fasıl ve bab başlıkları kırmızı renkte yazılmıştır. Bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, ilgili sayfanın en alt sol tarafına yazılmıştır. Müellif nüshasının kenarında

“minhuvât” şeklinde bulunan ifadelerin bu nüshanın sayfalarının kenarında bulunması da dikkat çekmektedir.

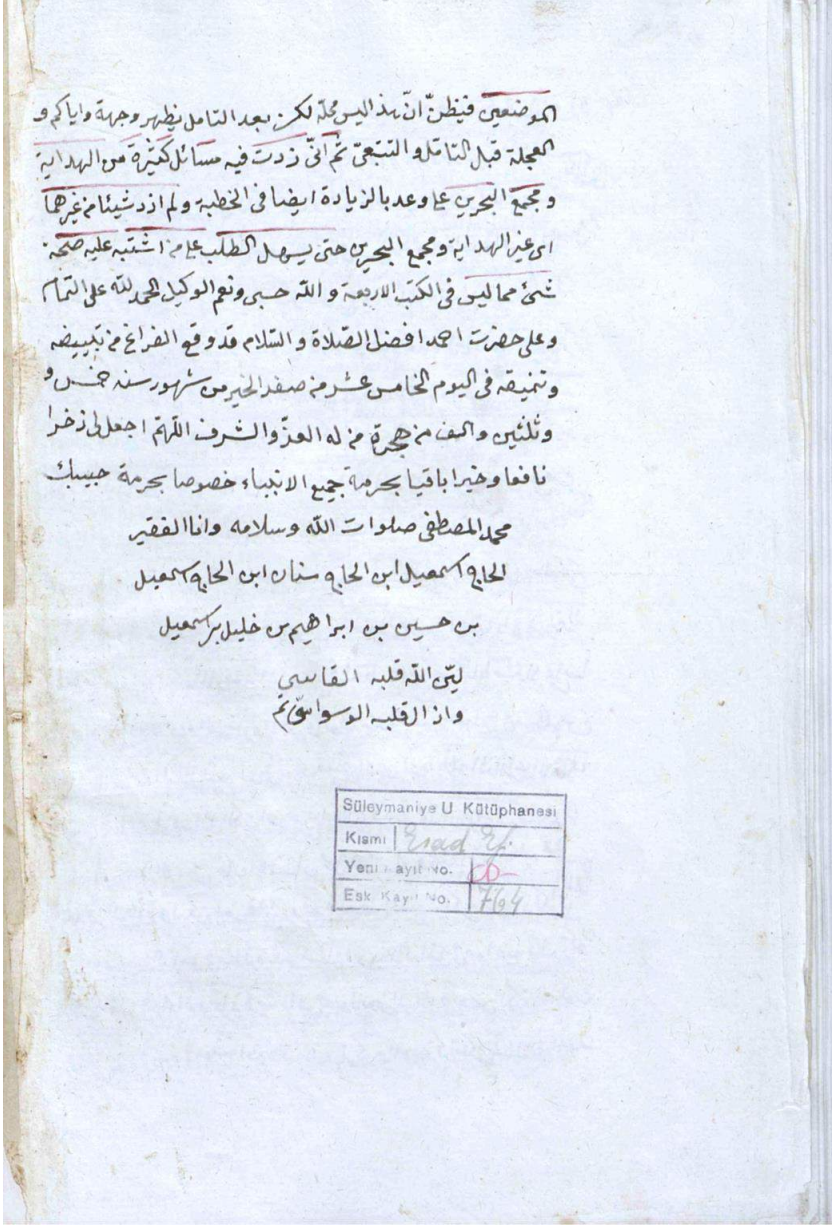
7. Mülkiyet ve İstihkak Kısıtlamaları: Bu nüshanın başında, Sultanu’l-ekmel hâdî’l-hidâye ve’l-İrşâd nâsıru’ş-şerîa, Sultan oğlu Sultan, Sultan Abdülhamid Han oğlu Sultan Ahmed Han vakfetti. Allah onu muhafaza eylesin, gözlemi altında tutsun. Ben, yüce devleti için dua eden, Ali Behcet el-Muhsin, harameyn-i şerifeyn vâkıfları için Allah’tan mağfiret dilerim.

8. Nüsha Kaydı: Kitabın sonunda müellif nüshasında ki bilgilere ek olarak şu bilgi verilmiştir: *“Bu nüsha İbrahim b. Ebî Müslim tarafından 5 Şevval 1071 (3 Haziran 1661) tarihinde yazımı tamamlanmıştır. Allah ona, ebeveynine merhamet etsin. Anne babasına, ona, tüm müminlere ve müslümanlara ihsanda bulunsun. Amin, Yâ Muîn. Ve hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’adır.”*

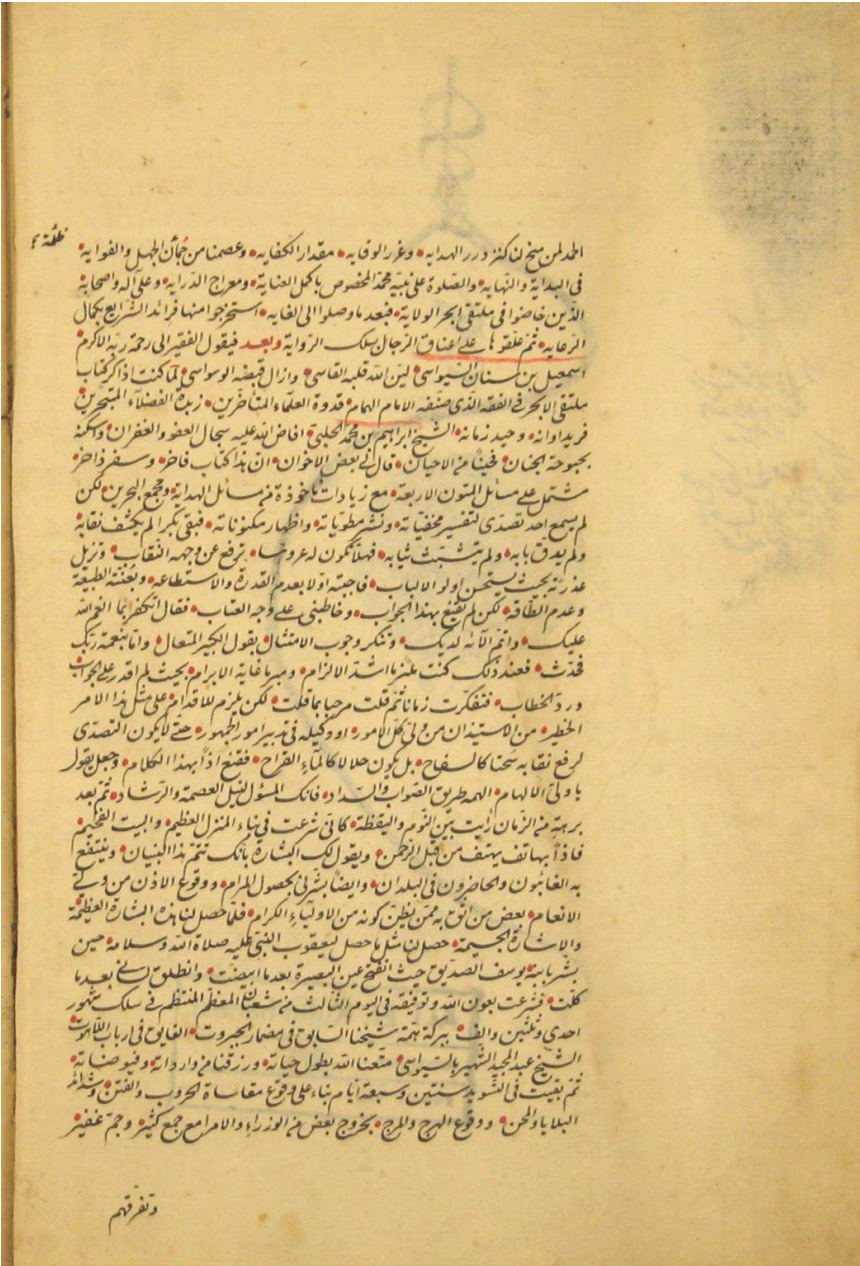
9. Değerlendirme: Bu nüshaya Müellif ve Atıf Efendi (915/916) nüshalarında okunamayan ya da şüphe edilen yerlerde kontrol amaçlı bakılmıştır. Bu amaç için tercih edilmesinin sebebi, hataların az olması ve müellif nüshasına zaman olarak yakınlığının yanında hattının rahat okunabilir olmasıdır. Ayrıca, sayfa kenarlarında bulunan yorumlar da bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Her iki cildin aynı müstensih tarafından yazılmış olması da önemli bir özelliktir. Müellif nüshasında olup bu nüshada eksik olan kısımların Ayasofya nüshasında da eksik olduğu dikkat çekmiştir. Ayasofya nüshasının istinsahı daha önce olduğu bilgisinden hareketle bu nüshasının Ayasofya nüshasından istinsah edildiği zannı oluşmuştur.

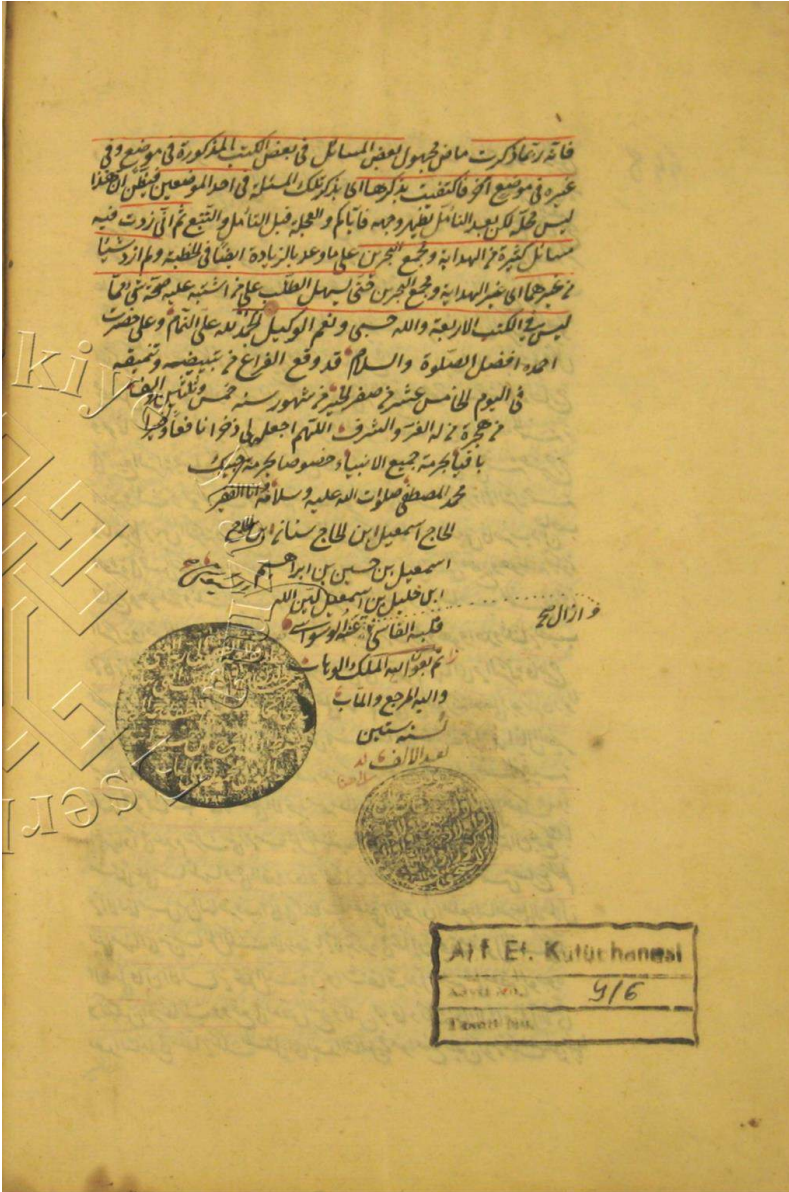
Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi,
 Esad Efendi nr. 763'te kayıtlı nüshasının baş sayfasından görüntü.

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi,
Esad Efendi nr. 764'te kayıtlı nüshasının son sayfasından görüntü.

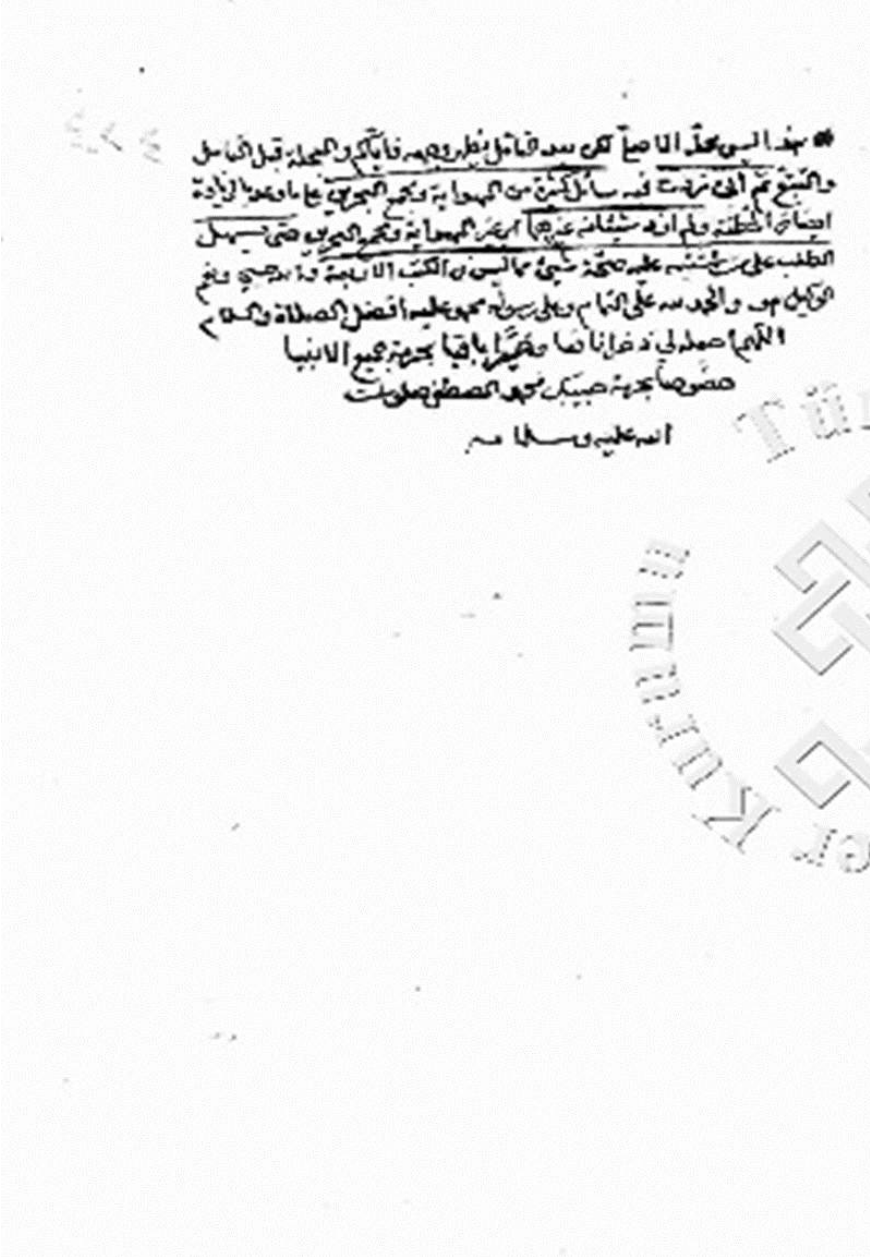
Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi nr. 915'te kayıtlı nüshasının baş sayfasından görüntü.

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi nr. 916'da kayıtlı nüshasının son sayfasından görüntü.

بسم الله الرحمن الرحيم وسئل العون يا معين
الرحمن نعم لنا أكثر دود الهداية وعمر الوقاية مقدار الكفاية وعصمان جنان الجبل والغوايب في البداية
والشبابية والصلوة على نبيه محمد المخصوص بكل العنايه ومعراج الدراري وعلى له واحي به الذين غاضوا
في ملتقى البحر والولاية فبعد ما وصلوا الى الغاية استخرجوا منها فرائد الشرايع بها الشرايع التي تم علقوها
على اعناق الرجال بسلك الرواية وبعد فتقول الفقير الى رحمة ربه الابرار اسمعيل بن سنان
السيواسي لين الله قلبه القاسي وازال قبضه الوسواسي لما كنت اذ اكرت كتاب ملتقى البحر في الفقه
الذي صنفه الامام الهمام قدوة العلماء المتأخرين زبدة الفضلاء المتبحرين فربما وانه وصيد زمانه
الشيخ ابراهيم بن محمد الحلبي افاض الله عليه سجال العفو والغفران واسكنه بحوض الجنات في بيت امن
الاحياء قال لبعض الاخوان ان هذا الكتاب فخر وسفر اذ شتم على مثل المتون الا اربعة زباد
ماخوذة من مسائل الهداية وجمع البحرين لكن لم يسمع احد تصدي التفسير تحفيته ونشر مطوية ترواها
مكتوبة في كبر الهم يكشف نقابه ولم يوق بابه ولم يشب نقابه فلهذا يكون له عرسا ترفع عن
وجه الغائب وتزول عذرتهم بحيث يستحسن اولو الالباب فاجبه اولو البعد القدرة والاستطاعة
وبعثة الطبيعة وعدم الطاعة لكن لم يقنع بهذا الجواب وخاطبني على وجه الغائب فقال انك في الهم
الله عليك واتم الامر لديك وتكروحي الامتنان بقول الكبير المتعالي واتابعه وتكرهت فعد ذلك
كنت ملزما شدة الازام ومبرم نقابة الابرار بحيث لم اقدر على الجواب ورد الخطاب فتكلمت زمانا فتم
قلت مرصبا قلت لكن ليرم للافرام على مثل هذا الامر الخطير من الاستيذان من ولي كل الامور او وكلم
في نوبه امور المحضين لا يكون التصدي لرفع نقابه سحبا كالاشعاع بل يكون حلا لا كالماد الغيب
فتبعه اذ بهذا الكلام وجعل يقول يا ولي الالهام الهم طربى الصواب والشداد فانك المسؤول لتسبل
العصم والرشاد ثم بعد برهته من التمان رايت بين النوم واليقظة كافي شرعت في بنا المنزل العظيم البيت
الخير فاذ بها نعت يهتف من قبل الرحمن ويقول لك البيت اراه بانك بنتم هذا البناء وينتفع به الغائبون
والحاضرون في البلدان فحصل لنا منها ما حصل ليعقوب النبي عليه صلاة الله وسلامه حين بشره
يوسف الصديق هبت انفع عين البصيرة بعدما ابضت وانطلق لاني بعدما كنت فشرعت بعون
الله وتوفيقه في اليوم الثالث من شعبان المعظم المنتظم في سكر شهر وارسنا اعدا وتلقين والفت
تم بقيت في التسوية سنتين وسبعة ايام بنا وعلى وقوع مقاساة الجروب والفتن وشراب البلبا

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya nr. 1282' de kayıtlı nüshasının baş sayfasından görüntü.

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya nr. 1283'te kayıtlı nüshasının son sayfasından görüntü.

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye nr. 515'te kayıtlı nüshasının baş sayfasından görüntü.

ثلاثان نصيبين كان له عشرة وضرب ايضاً ابن صاحب الخمسة في جميع التركة فيبلغ خمسة وستين
 فاذا قسمنا هذا المبلغ على عشرين يخرج اربعة وثلاثون وهو نصيبين كان له خمسة ولو فرضنا
 في تلك الصورة ان التركة خمسة وثلاثون كان بين التركة والصبيح مرفقة بالخمس مع كل واحد من الاثنين
 فاضرب ابن صاحب العشرة في عشرة التركة وهو واحد واقم الحاصل وهو عشرة على الصبيح
 وهو ثلثة فيكون الخارج وهو ثلثة وثلاثة نصيبين كان له عشرة واضرب ابن صاحب الخمس
 في وفق التركة واقم الحاصل على وفق الصبيح وهو ثلثة فيكون الخارج وهو واحد وثلاثون
 نصيب من كان له خمسة ومن صالح من الورثة او الغراء على تقي معلوم منها اي من التركة
 فاخرج نصيبين من الصبيح او الدين واقم الباقي على سهام من بقي من الورثة او على ويوم اي
 ديوان من يوين الغراء والتفصيل في الغرض وشرورها اذ شئت واجربها قال الفقير يريد
 به الفاضل المصنف قدس سره ورحمة الله عليه نفعه النفيسة هذا الخبر كتاب سماه ملتقى
 الاجرام مطابق لمساواة ولم الذي لم اضع جهداً في اجتهادها وعدم ترك شيء من مسائل
 الكتب الاربعة التي وعدت في الخطبة ان جميع كتابا يشترطها وهي القدر والحقا
 والكتب الواقية والنسب مضاعف مستكمل من الاقسام من الناظر في اي في كتاب ملتقى الاجرام
 ان اطالع الناظر على الاخذ ليشي منها اي من مسائل الكتب الاربعة بان لا يذكره في مجلد ان
 ليخته معلق التمس بحمله الاصل في ان الانسان يحمل الانسان واشتقاقه يدل على حمل غيره
 ولكن امن غائب ووقع في بعض النسخ ولكن حرفاً ذكره اي الاحاق بحمله الاصل بعد التامل
 في مظان تلك المسئلة اي بعد التامل في مواضع ينظر كون تلك المسئلة فيها فانه ربما ذكرت
 ماض يطهر وهو النسب بعض المسائل في بعض الكتب المذكورة في موضع وفي غير موضع
 اخر فاكتفيت بذكرها اي بذكر تلك المسئلة في هذا الموضع فيظن ان هذا ليس بحمله الاصل
 لكن بعد التامل يظهر وجهه فانما كماله في العبارة قول التامل والتسليم فوافق ذلك في مسائل كثيرة
 من الحداية ومجمع البحرين على ما وعدت بالزيادة ايضاً في الخطبة ولم ان وشتا من غيرها اي
 غير الحداية ومجمع البحرين حتى سهل الطلبة على من اشتبه عليه صحة شيء مما ليس في الكتابين
 والله حسبه ونعم العكيل هو والمحمد لله على التمام وعلى رجلي محمد علي بن ابي طالب
 اللهم صل على زهرا ناصيا وخيال باقا بحرمه جميع الزهراء خصل بحرمه حينك تحي المصطفى
 صلوات الله على رسلكمه قد وقع الغرغ من تحريف هذه النسخة الزهنية في يوم
 الخامس من شهر ربيع الثاني في وقت الضحوة الكبرى في سنة احدى وسبعين والالف من يد
 العبد الضعيف الخفيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف ابن ابيهم بن ابيهم غفر الله له
 ولوالديه واجسن اليها واليه واجميع المؤمنين والمؤمنات والسليين والمسلمات
 آمين يا معين والمحمد لله رب العالمين

Saleymaniyen
 1 Hamidiye
 516

Ferâidu Mülteka'l-Ebhur'un Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye nr. 516' da kayıtlı nüshasının son sayfasından görüntü

SONUÇ

İsmâil b. Sinân'ın ölüm tarihi ve babasının isminden başka ailesi hakkında bir bilgi yoktur. Sivas'ta yaşamıştır. Sivas'ta bir süre eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada eğitimine devam etmiştir. Sultan III. Murad'ın hocası Hoca Sâdeddin'den eğitim almış olması ve İstanbul'da müderrisliğe tayin edilmesi ilmî yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Bir süre İstanbul'da müderrislik yaptıktan sonra Sivas'a dönmüştür. Sivas'ta ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. Sivas müftülüğü yapmıştır. Mutasavvıf bir aileye mensup olmakla birlikte kendisinin de mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır. 1048/1638 yılında Sivas'ta ölmüştür.

Ferâidu Mülteka'l-ebhur'un h. 1031'de başlanıp 1035'te bittiği ve Sivas'ta yazıldığı anlaşılmaktadır. İsmâil b. Sinân bu eserini IV. Murad'a ithaf etmiştir. *Ferâid*'in müellif nüshası günümüze ulaşmıştır. Hepsini tam olmasa da 28 nüshası bulunmaktadır. Bir tanesi hariç hepsinin durumu iyidir.

Osmanlı'da mütûn-i erbaa, *Kudûrî, el-Hidâye, ed-Dürri'l-Muhtâr, Dürerü'l-hukkâm* isimli kitaplar uzun yıllar fıkıh eğitimi, fetvâ ve yargı da esas alınmıştır. Bu eserler arasındaki kapsam ve muhteva farklılıklarının, uygulamaya esas olacak mezhep hükümlerinin belirlenmesinde çeşitli problemler doğurmuştur. *Mülteka'l-ebhur*'un bundan doğan ihtiyacı karşıladığı söylenebilir. *Mültekâ'nın*, Hanefî mezhep birikiminden fikhî faaliyetlerin temelini oluşturacak konular ve bu konularda "*sahih, muhtâr, esah, müftâ bih, ma'mûlün bih*" gibi ifadelerle

yapılan tercihlerde VIII/XIV. asırdan itibaren her ne kadar azalsa da varlığını devam ettiren bir dizi farklılığı ortadan kaldırdığı söylenebilir. *Mültekâ'* da genelde Hanefî mezhebinde ki müfta bih görüş zikredilmiş, bazen de zamanın şartlarına uygun olan görüş hemen müfta bih görüşten sonra zikredilerek bu görüşle de amel edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeplerden dolayı *Mültekâ* yazıldığı devrinin ve sonrasının en önemli muhtasar kitapları arasına girmeyi başarmış, Osmanlı Devleti nezdinde fıkıh eğitimi, fetva ve yargıda önemli bir yer almıştır.

*Mültekâ'*nın bu öneminden dolayı, müellifi daha hayattayken şerhedilmeye başlanmıştır. Onlarca şerhi arasında İsmâil b. Sinân'nın şerhi *Ferâidu Mülteka'l-ebhur*, *Mültekâ'*nın dördüncü şerhi olarak yerini almıştır. İlk şerhler arasında olması ve ilk en hacimli şerh olması *Ferâid*'in en önemli özelliğidir. İsmâil b. Sinân *Mültekâ'*yı şerhetmeye karar verdiği tarihte Sivas'ta *Mültekâ'*nın bir şerhinin olduğunun bilinmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple *Ferâid* bir ihtiyaç sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İsmâil b. Sinân *Mültekâ'*yı şerh ederken Hanefî fıkıh külliyatından oldukça fazla yararlanmıştır. Bir metni şerh ederken genellikle birçok eserden alıntılama da bulunmuştur. Bu farklı eserlerin görüşlerini birbirleriyle ahenkli bir şekilde kompoze etmiş, kendi görüşünü "*Fakir şöyle der (يقول الفقير)*" diyerek belirtmiştir. Bu kitapta çalışılan kısımda sadece bir yerde Şâfiî'nin görüşünü tercih etmiştir. Bu mezhep dışı tercihi her ne kadar Şâfiî'nin görüşünü tercih etmiş olsa da, bu tercihi kendi makul gerekçeleriyle temellendirmiştir. Bu örnek haricinde şerhinde daima Hanefî mezhebinin görüşünü ve genellikle de müfta bih görüşü savunmuştur. Bununla birlikte çoğunlukla Şâfiîler'in; bazen Mâlikîler'in, Hanbelîler'in ve

mensubu kalmamış diğer müçtehitlerin görüşleri ve delilleri aktarılmış, Hanefi kaynaklarda verilen cevaplarla bu deliller çürütülmeye çalışılmıştır. Bu yöntemiyle de *Mültekâ'*nın metninin kaynağı ve delilleri ortaya çıkarılmıştır.

Bu kitapta çalışılan bölümde birkaç örnekle sınırlıda olsa *Mültekâ* metnine eleştiri yöneltmiş, “*şöyle olsa daha uygun olurdu*” gibi ifadeler kullanılarak görüş bildirilmiştir. Halebî'nin, yaşadığı zamanın problemini çözeceği düşüncesiyle müftâ bih görüşün yanında verdiği görüşe, “*günümüzde bende böyle fetva verdim*” gibi ifadeler kullanılarak destek verildiği de olmuştur.

İsmâil b. Sinân hükümleri ayetler, hadisler, dil kuralları, fıkıh usulü ve küllî kâideler ile delillendirmede başarılıdır. Ayet, hadis ya da kuralı sadece zikretmekle yetinmemiş, oldukça geniş açıklamalar yaparak okuyucunun anlayışına sunmuştur. Bu yönüyle *Mültekâ'*daki kolay anlaşılabilirlik özelliğini şerhi *Ferâid'*e yansıtmıştır. Hacminin geniş olması *Ferâid'*e bir başvuru kaynağı olma özelliği kazandırmıştır.

En son olarak Siğnâkî'nin *en-Nihâye'si*, Babertî'nin *el-İnaye'si* Mergînânî'nin *el-Hidâye'sinin* şerhleri olarak nasıl bir öneme sahipse, İsmâil b. Sinân'ın *Ferâid'*inin de *Mültekâ'*nın şerhi olarak o kadar öneme sahip olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-hükkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul, 1994.
- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul, 2010.
- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri" 9/2 (Aralık 2005), 1-46.
- Ali el-Cârim - Mustafa Emin. *el-Belâgatü'l-vâziha*. Beyrut: Müessetü'l-kütübî'l-sekâfiyye, 2. Basım, 2017.
- Ali Haydar. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. Daru'l-Cil, 1. Basım, 1991.
- Apaydın, H. Yunus. "Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/285-287. Ankara, 2022.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2013.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Buhârî Muhammed b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul, 1992.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el-İnâye şerhu'l-hidâye*. 10 Cilt. Dâru'l-fikir, ts.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: el-Maârifu'l-celiletü fi matbaatihe'l-behiyye, 1951.
- Bakânî, Nüreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-. *Mecra'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur*. Reşit Efendi, nr. 225.
- Baktır, Mustafa. "Kaide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/205-210. İstanbul, 2001.

- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-Belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/155-156. İstanbul, 2012.
- Bedir, Murteza. "Vikâyetü'r-rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul, 2013.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed el-. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 1983.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Dârekutnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/488-490. İstanbul, 1993.
- Çınar, Fatih. "İsmail es-Sivâsî ve Sûfilerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası" 13/1 (2009), 323-340.
- Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sedd-i Zerâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/277-282. İstanbul, 2009.
- Durmuş, İsmail. "İsâmüddin İsferâyînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/516-517. İstanbul, 2000.
- Ebû Abdullah eş-Şeybânî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed. *Mesâilü Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibnihî Abdullah)*. thk. M. Züheyir eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1981.
- Ebû Abdullah eş-Şeybânî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (Rivâyetü ibni ebî'l-Fadl Sâlih)*. Hind: ed-Dâru'l-ilmîyye, ts.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed Rivâyetü Ebî Dâvud es-Sicistânî*. thk. Ebu Muaz Tarık b. Avazullah b. Muhammed. Mısır: Mektebetü ibni Teymiyye, 1. Basım, 1999.

- Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, el-Gazzâlî. *Hulâsatü'l-muhtasar ve nekâvetü'l-mu'tesar*. thk. Emced Reşid Muhammed Ali. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 1. Basım, 2007.
- Ebu Muhammed el-Kirmânî, Harb b. İsmail b. Halef. *Mesâilü Harb b. İsmail el-Kirmânî*. thk. Muhammed b. Abdullah es-Serayyî'. Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1. Basım, 2013.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul, 1999.
- Fâzıl Emîr. *Hâşiye ale't-Teshîl*. ed. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2024.
- Fîrûzâbâdî, Mecidü'd-dîn ebû Tâhir Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 2005.
- Furat, Ahmet Suphi. "Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed - Uluslararası Sempozyum-". *İbrahim b. Mustafa el-Halebî'nin Siyere Dair Manzum Eseri*. 109-115. Sakarya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Güleç, Hasan. "Ayşî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/287. İstanbul, 1991.
- Güleçyüz, Mehmet Emin. "Osmanlı İlim Hayatında İbnü'l-Arabî Tartışmalarının Bir Vechesi". *Dost Bağının Meyveleri - Nurettin Albayrak Hatıraları-*. 381-404. İstanbul: TEDEV Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed el-. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Vehbî Süleymân el-Elbânî Gâvecî. Beyrut: Dâru'l-beyrûtî, 2. Basım, 2005.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed el-. *Ni'metü'z-zer'â fi nusreti's-şer'â*. thk. Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rıza Ali Rızâ. Riyad: Daru'l-mesir, 1. Basım, 1998.

- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmu usûlü'l-fıkh*. Kahire: Daru'l-hadîs, 2003.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul, 1997.
- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/548-551. Ankara, 2020.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" 17/1 (2008), 25-46.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem bin Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Nüceym, Zeyn b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. thk. Osman Bayder. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2022.
- İbnü Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî. *Risâletü's-sagâir ve'l-kebâir mea şerhiha*. thk. Mesud Ahmed el-A'zamî. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 2021.
- İbnü'l-Cellâb, Ubeydullah b. el-Hüseyn b. el-Hasen. *et-Tefrî' fî fikhi'l-İmâm Mâlik*. thk. Seyyid Kısravi Hasen. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2007.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâselûm. 21 Cilt. Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 2009.
- İlgürel, Mücteba. "Abaza Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/11-12. İstanbul, 1988.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abaza-pasa>
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Müttekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İSAM, 2011.

- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/385-388. İstanbul, 2010.
- İltaş, Davut. "Üsmendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/388-389. İstanbul, 2012.
- İsmâil b. Sinân, es-Sivâsî. *Deverân-ı Sûfiyye'nin Câ'iz Olup Olmadığı Hakkında Risâle*. Mihrisah Sultan, nr. 00294-008. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/308254>
- İsmâil b. Sinân, es-Sivâsî. *Ferâidu Multeka'l-ebhur*. Esad Efendi, nr. 763.
- İsmâil b. Sinân, es-Sivâsî. *Ferâidu Multeka'l-ebhur*. Ayasofya, nr. 1282. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/200553>
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-hidaye>
- Kallek, Cengiz. "Hisâlî Abdurrahman Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/125-126. İstanbul, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Dâvûd es-Sicistânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/119-121. İstanbul, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Mâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/161-162. İstanbul, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. "Müslim b. Haccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/93-94. İstanbul, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nesâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/563-565. İstanbul, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. "Tirmizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/202-204. İstanbul, 2012.
- Karşlı, İlyas. *Yeni Sözlük: Arapça-Türkçe*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2013.

- Katip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Musenna, 1941.
- Kaya, Eyyüp Said. "Zâhirü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/101-102. İstanbul, 2013.
- Kâzvînî, Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî el-. *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-Kebîr)*. Daru'l-fikir, ts.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Musenna, ts.
- Keleş, Yunus. *Fesadü'z-Zamanın (Dini Hassasiyetin Azalmasının) Ahkâmın Değişmesine Etkisi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul, 2000.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyn el-. *Muhtasaru'l-Kudûrî*. thk. Kamil Muhammed Muhammed Uveyda. Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 1997.
- Kurt, Bayram. *İsmail b. Sinan es-Sivâsî'nin Hâşiye alâ Şerhi'l-İsâm alâ Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Tahkiki*. Gümüşhane Üniversitesi, 2019.
- Lahmî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *et-Tebşıra*. thk. Ahmed Abdulkerim Necib. 14 Cilt. Katar: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûnü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2011.
- Leknevî, Abdulhay el-. *el-Hidâye maa hâşiyeti'ş-Şeyh Abdulhay el-Leknevî*. 8 Cilt. İstanbul: Daru'l-kütübü'l-Arabiyye, 2018.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Daru's-Saâde, 1. Basım, 1906.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-. *Şerhu't-Telkîn*. thk. Muhammed Muhtar es-Sellâmî. 5 Cilt. Daru'l-ğurabi'l-İslâmî, 1. Basım, 2008.

- Mehdevî, Ebu Tahir İbrahim b. Abdu's-samed el-. *et-Tenbîh alâ mebâdi't-tevcîh*. thk. Muhammed Belhasan. 2 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1. Basım, 2007.
- Mergînânî, Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. thk. Tîlâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Daru't-turâsi'l-arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1937.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-. *Kenzü'd-dekâik*. thk. Said Bektaş. Daru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Daru'l-fikir, ts.
- Okumuş, Ömer. "Câmî Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul, 1993.
- Özcan, Tahsin. "İbrahim Halebi'nin Mülteka'l-ebhur Adlı Eserindeki Vakıf Hukuku ile İlgili Ahkâm Üzerinde Bir Değerlendirme". *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri*. 2/57-62. İstanbul, 1. Basım, 2014.
- Özcan, Tahsin. "Şeyhîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul, 2010.
- Özel, Ahmet. "Haskefi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/387-388. İstanbul, 1997.
- Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/malik-b-enes>
- Recebü's-Sivâsî. *Hidâyet Yıldızı Şemse'd-din Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri*. çev. Hüseyin Şemsi Güneren. İstanbul: Seçil Ofset, 2000.
- Rıdvanoğlu, Mahmut. "Habbâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/342-343. İstanbul, 1996.

- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâil er-. *Bahrü'l-mezheb fî fürû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Târik Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 2009.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 1994.
- Saklavcı, Fatmagül. "Süleymaniye Kütüphanesi Ayasoyafa Koleksiyonu'na 1282, 1283 Numaralarıyla Kayıtlı Nüshalar Hakkında Yapılan Mülakat".
- Sökülmez, Şerafettin. *Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin "el-Esi'le ve'l-Ecvibe el-Müte'allika bi-Câmi'i'l-Fusûleyn"* İsimli Eserinin *Tahkik ve Tahlili*. İstanbul Üniversitesi, 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET002935.pdf>
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh*. Cambridge, 1970.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 1. Basım, 2016.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1990.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman. *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâ'iku'n-numâniyye fî ulemâi'd-Deoleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabi, ts.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali et-. *Keşşâfü İstılâhâti'l-fünûn*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Turan, Şerafettin. "Hoca Sâdeddin Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/196-198, 1998.

- Üçer, Müjgan. “Şemseddin Sivâsî Hazretleri (1520-1597) ve Son Sivâsîlerden Hatıralar”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*. 37-70. Sivas, 2010.
- Yaman, Ahmet. “Kenzü’ d-dekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara, 2022.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lam*. 8 Cilt. Daru'l-İlim, 15. Basım, 2002.